

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

BİR TARİH KAYNAĞI OLARAK ENDÜLÜS ŞİİRİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AYETNUR NAZLICAN HOCAOĞULLARI

ANKARA, 2022

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

BİR TARİH KAYNAĞI OLARAK ENDÜLÜS ŞİİRİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AYETNUR NAZLICAN HOCAOĞULLARI

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. MEHMET ÖZDEMİR

ANKARA, 2022

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

BİR TARİH KAYNAĞI OLARAK ENDÜLÜS ŞİİRİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. MEHMET ÖZDEMİR

Tez Jürisi Üyeleri

Adı Soyadı

İmza

Prof. Dr. Mehmet Özdemir

.....

Prof. Dr. İrfan Aycan

.....

Doç. Dr. Cafer Acar

.....

Tez Savunma Tarihi: 23.09.2022

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. MEHMET ÖZDEMİR danışmanlığında hazırladığım “Bir Tarih Kaynağı Olarak Endülüs Şiiri” adlı yüksek lisans tezimideki bilgilerin akademik kural ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallara uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: 23.09.2022

Ayetnur Nazlıcan Hocaoğulları

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖNSÖZ.....	IV
KISALTMALAR	V

GİRİŞ

A. Tezin Konusu, Amacı, Önemi.....	1
B. Kaynaklar ve Araştırmalar	1
C. Endülüs'ün Kısa Tarihi	5
1. Fetih ve Valiler Dönemi (711-756)	5
2. Endülüs Emevîleri Dönemi (756-1031)	9
3. Mülûkû't-t-Tavâif Dönemi (1031-1090).....	12
4. Murâbıtlar Dönemi (1091-1147)	13
5. Muvahhidler Dönemi (1147-1238).....	15
6. Nasrîler Dönemi (1238-1492)	16
D. Şiir – Tarih İlişkisi.....	18
E. Endülüs'te Şiir ve Şair.....	22

I. BÖLÜM : SİYASÎ TARİHİN KAYNAĞI OLARAK ŞİİR

A. Savaş Hayatı.....	27
B. İç Karışıklıklar.....	47
C. Şehir Mersiyeleri	64
D. Savaş Aletleri	85

E. Savaş Kıyafetleri	88
----------------------------	----

II. BÖLÜM: ENDÜLÜS ŞİİRİNDE KÜLTÜR ve MEDENİYET TEMALARI

A. Endülüs Tabiatı	92
B. Sosyal Hayat.....	107
1. Endülüs Toplumu	107
1.1. Etnik Unsurlar	107
1.2. Sosyal Zümreler.....	115
1.3. Dini İnanışlar	123
2. Günlük Yaşam	136
2.1. İletişim	136
2.2. Mutfak Kültürü	137
2.3. Eğlence Hayatı.....	140
2.4. Avcılık	146
2.5. Bayramlar ve Şenlikler	149
2.6. Giyim Kuşam.....	152
3. Temizlik Kültürü	161
3.1. Banyo ve Hamamlar	161
3.2. Misvak Kullanımı	165
3.3. Parfüm ve Misk Kullanımı	166
C. Ekonomik Hayat.....	170
1. Tarım	170
2. Meslek Grupları	173
3. Vergi	175
4. Para	176
D. İlim ve Fikir Hayatı	177

1. Tıp.....	178
2. Astronomi.....	179
3. Kimya	183
4. Felsefe.....	183
5. Şiir	184
E. Sanat ve Mimari	186
1. Mimari	186
2. Heykel.....	191
3. Havuz ve Çeşmeler.....	194
4. Müzik ve Müzik Aletleri	196
SONUÇ.....	198
KAYNAKÇA	200
ÖZET	209
ABSTRACT	210

ÖNSÖZ

Tarihin malzemelerini niteliklerine göre sınıflandırmak istediğimizde, en zengin alanların başında derin bir tarih hafızasına sahip ve ortaya konduğu dönemin kültürel bir aynası olan sanat eserleri gelmektedir. Bu yüzdendir ki bir dönemin ruhunu ve atmosferini yeniden inşa etmek tarihçinin olduğu kadar sanatçının da ellerindedir. Bu yeniden inşanın belki de en güzel örneklerini, dönemin ruhunu çizmeden tablolaştırabilen, olayların ruhta bıraktığı izlerin en saf ifadelerini bizlere aktaran şiir sanatında buluruz. Şair ise tüm bu izleri dizeleriyle ebedi imgelere çeviren, yaşadığı döneme bu imgeler ile pencereler açan, tarihin önemli temsilcilerindedir.

Arap edebi geleneğinde şiir, en erken aşamalardan itibaren en yetkin ve en saygın sanat olarak kabul edilmiş, şairler içinde buldukları çevrenin tarihine ve kültürüne dair pek çok ögeyi mısralarına sindirmişlerdir. Endülüs şiirinde de bu gelenek devam ederek şiir adeta hayatın bir ifadesi olmuştur. Tezimizde de Endülüs özelinde bu ülkedeki şiir müktesebatının Endülüs tarihi ve medeniyeti için ne ölçüde ve hangi alanları içine alacak şekilde kaynak olabileceği meselesi irdelenmiştir.

Çalışma süresince tarihe ve şiire farklı açılardan yaklaşmamı sağlayan, ilgisini esirgemeyerek bana yol gösteren kıymetli hocam Prof. Dr. Mehmet Özdemir başta olmak üzere, bu tezin ortaya konulmasında emeği geçen tüm hocalarıma ve bu süreçte destekleri ile her zaman yanımda olan sevgili aileme teşekkürlerimi sunarım.

Ayetur Nazlıcan Hocaoğulları

ANKARA-2022

KISALTMALAR

Bkz : Bakınız

C. : Cilt

Çev. : Çevirmen

DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi

H. : Hicri

M. : Miladi

Ö. : Ölüm

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

GİRİŞ

A. Tezin Konusu, Amacı, Önemi

Edebiyat alanı incelenirken ciddiye alınması gereken edebi bir ürün olan şiir, aynı zamanda önemli bir tarih kaynağıdır. Bilindiği gibi şairler çoğu zaman toplumsal hissiyata tercüman olmak üzere duygularını nazım tarzında dile getirirler. Ancak bunu yaparken içinde buldukları çevrenin (aile, grup, kabile, şehir, toplum, devlet) tarihine ve kültürüne dair pek çok ögeyi de mısralarına sindirirler. Dahası, sırf tarihi olayları, kişileri, eserleri, şehirleri tasvir eden nazım örnekleri de az değildir. Ne var ki ülkemiz akademik camiasında şiirdeki tarihi malumatın kaynak olma niteliği, üzerinde yeterince durulmuş bir konu değildir. Bu sebeple tezimizde Endülüs özelinde bu ülkedeki şiir müktesebatının Endülüs tarihi ve medeniyeti için ne ölçüde ve hangi alanları içine alacak şekilde kaynak olabileceği meselesi irdelenmiştir. Şiir, duyguların serbest bırakıldığı, dolayısıyla da mübalağa, sevgi, nefret, mecaz ve hakikatin iç içe geçirildiği edebi bir türdür. Bu nedenle tarih tenkidinin süzgecinden geçirildikten sonra elimizde tarihi olay ve olgulara ışık tutacak ne kalacağı sorusu önem arz etmektedir. Tez için bu da halledilmesi, en azından üzerinde ciddiyetle düşünülmesi gereken bir husustur.

B. Kaynaklar ve Araştırmalar

Tezimizde başta şairlerin divanları olmak üzere edebi ve tarihi kaynaklardan yararlanılmış, klasik eserlerin yanı sıra çağdaş çalışmalardan da faydalanılmaya çalışılmıştır. Özellikle kullanılan tarih kaynaklarında bulunan şiir muhtevası, şiirlerdeki tarihi notaları görmemizde oldukça önem arz etmiştir.

Çalışmamızda kullandığımız klasik kaynakların başında İbn Bessâm'ın (ö. 542/1147) *ez-Zahîre fî mehâsini ehli'l-Cezîre* adlı eseri gelmektedir. Endülüs'te yetişen en büyük edebiyat eleştirmenlerinden biri olan İbn Bessâm, bu eserinde bizzat hayatını sürdürdüğü

bu coğrafyanın gerek tarihi gerekse edebi serüvenine eserinde yer verirken özellikle 11.yy Endülüs edebiyatına dair ansiklopedik bir çalışma ortaya koymuştur. Birçok tarihçi, edip ve şaire yer vermesinin yanı sıra bir şiir antolojisi olarak da değerlendirebileceğimiz bu eser tezimizin başlıca kaynakları arasındadır.

İbn Bessâm ile çağdaş olan Feth b. Hâkân el-Kaysî'nin (ö. 529/1135 [?]) *Ḳalâ'idü'l-ikyân fi (ve) meḥâsini'l-a'yân* adlı eseri tezimizde kullanılan en önemli eserlerden bir diğeridir. Bir mukaddime ve dört ana bölümden oluşan bu eserde İbn Hâkân, döneminin edebi birikimini eserine yansıtarak birçok edip ve şairi konu edinirken aynı zamanda şiire ve edebiyata önem veren yöneticileri de eserinde zikretmiştir. Yine hem edebi hem tarihi bilgiler edindiğimiz bu eserin, diğer kaynaklarda bulunmayan bilgiler vermesi açısından tezimiz için önemi büyüktür. Müellifin bir diğer eseri olan *Maṭmaḥu'l-enfüs ve mesraḥu't-te'ennüs fi müleḥi ehli'l-Endelüs* de çalışmamızda faydalandığımız, eğlence meclisleri ve tabiat tasvirlerine dair şiirlere ulaştığımız bir diğer kaynaktır.

İbn Saîd'in (ö. 685/1286) *el-Muğrib fi ḥule'l-Mağrib'i* Endülüs ve Mağrib'de yetişmiş ediplerle şairler ve eserlerini içerisinde barındırması sebebi ile çalışmamızda önem kazanmış bir diğer kaynaktır. Klasik şiirlerin yanı sıra zecel ve muvaşşahlara da eserinde yer veren müellif, özellikle Endülüs edebiyatına dair araştırmalar için oldukça önemlidir.

Lisânüddin İbnü'l-Hatîb'in (ö. 776/1374-75) Endülüs'ün tarihi ve coğrafyasının yanı sıra biyografik ve edebi birçok bilgi edindiğimiz *el-İḥâta fi aḥbâri (târîhi) Ğirnâta* adlı eseri ve Nasrî Sultanı Ganî-Billâh Muhammed'e kadar gelen İslâm tarihini işlediği ve bu bilgiler arasında Endülüs şairlerine ait şiirlere de yer verdiği *A'mâlü'l-a'lâm fi men bûyi 'aḳable'l-iḥtilâm min mülûki'l-İslâm* da faydalandığımız kaynaklar arasındadır.

El-Makkarî'nin (ö. 1041/1632) *Nefhu't-tîb min ğuşni'l-Endelüsi'r-raġîb* adlı eseri, verdiği tarihi ve edebi bilgiler nedeniyle çalışmamızda kullanılan bir diğer önemli kaynaktır. Gerek günümüze kadar ulaşmayan birçok eseri ihtiva etmesi gerekse döneminin şiirlerine çokça yer vermesi bu kaynağın tezimiz için başlıca kaynaklar arasında bulunmasını kaçınılmaz kılmıştır. *Ezhârü'r-riyâz fi aĥbâri 'ÿâz*, El-Makkarî'nin tezimizde kullandığımız bir diğer eseri olup özellikle İbn Zümrek'in nazmettiği muvaşşahlara yer vermesi açısından tezimiz için önem arz etmektedir.

İbn İzârî'nin (ö. 712/1312'den sonra) *el-Beyânü'l-muġrib fi (ihtişâri) aĥbâri mülûki'l-Endelüs ve'l-Maġrib* adlı eseri, temelde tarihi bilgiler içermesinin yanı sıra Endülüs edebiyatına dair verdiği bilgiler ile de temel bir kaynak niteliğindedir. Eserde zikredilen edebi ürünler ve içinde bulundurduğu divan risaleleri ile birlikte çalışmamız için önemli bir kaynak haline gelmiştir.

Tek tek şairlerini sıralamamakla birlikte gerek kendileri gerekse ilerleyen yıllarda neşredenleri tarafından derlenen şair divanları da tezimizin en önemli kaynaklarını oluşturmuştur.

Endülüs döneminde ya da döneme yakın bir zamanda yazılmış klasik kaynakların yanında ilerleyen dönemlerde Endülüs tarihine ve edebiyatına dair kaleme alınmış kaynaklardan da tezimizde yararlanılmıştır.

Modern kaynaklar içinde batı kökenli bir eser olan ve tezimizde belki de en çok kullandığımız Henri Pérès'in *Esplendor de Al-Andalus: la poesía andaluza en árabe clásico en el siglo XI* adlı eseridir. Müellif eserinde şiirleri Endülüs tarihi ve medeniyeti ile harmanlayarak yorumlamış, 11. yüzyıl Endülüs'üne neredeyse her anlamda ışık tutarken şiirleri de bu ışığın kaynağı olarak kullanmıştır. Tezimiz için örnek bir çalışma olmasının yanı sıra olmazsa olmaz bir kaynak halini de almıştır.

Hannâ el-Fâhûrî'nin Arap edebiyatını konu edindiği *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî* adlı eserinin yanı sıra, belirli bir döneme yönelik gerçekleştirilmiş bir çalışma olan İhsân Abbâs'ın (ö. 1423-1424/2003) *Târîhu'l-edebi'l-Endelüsî 'Aşrû't-Ṭavâ'if ve'l-Murâbîṭîn* adlı eseri de kullandığımız kaynaklar arasındadır. Şevkî Dayf'ın (ö. 1425-1426/2005) *'Aşrû'd-düvel ve'l-imârât: el-Endelüs'ü*, Ahmed Heykel'in *el-Edebü'l-Endelüsî mine'l-Fethi ilâ Sukûti'l-Hilâfe* adlı eseri, Muhammed Hafâcî'nin (ö. 1426-1427/2006) *el-Edebu'l-Endelüsî et-Tatavvur ve't-Teccid'i*, son olarak ise Mustafa Eş-Şek'a'nın *El-Edebü'l-Endelüsî Mevduatuhu ve Fünunuhu* adlı eseri çalışmamıza kaynaklık eden önemli diğer çalışmalardır.

Yabancı kaynakların yanı sıra ülkemizde kaleme alınmış önemli ve değerli çalışmalar ve araştırmalardan da faydalandık. Başta Mehmet Özdemir'in *Endülüs Müslümanları (Siyasi Tarih - Kültür ve Medeniyet)* eseri, hem siyaset hem medeniyet tarihine dair içerdiği kapsamlı bilgiler nedeni ile şiirlerin yorumlanmasında ve dönemin anlaşılmasında tezimiz için rehber kitap niteliği taşımıştır. Çalışmamızda yer eden şiirler ve zaman zaman çevirileri için danışılan diğer çalışmalar Faruk Toprak'ın *Endülüs Şiirinde Mersiye* adlı doktora tezi (1990), Mustafa Çınar'ın *Endülüs'te Mulûku't-tavâ'if Dönemi Edebî Çevresi* adlı doktora tezi (2002), Mustafa Aydın'ın *Andalusian Poet and Writer Ibn Suheyd* adlı eseri (2009), siyasi tarihin kaynağı olarak şiirleri değerlendirdiğimiz bölümde İbn 'Abdirabbih'in Urcûze çevirisi için çokça danıştığımız Faruk Çiftçi'nin *Urcûzeler ve İbn 'Abdirabbih'in Tarihi Urcûzesi: Bir İslâm Tarih Yazım Türü Örneği* adlı çalışması (2010), Halil Akçay'ın *Endülüslü Edip ve Şair İbn Zeydün ve Divanı* adlı eseri (2016), Ebuzer Sarp'ın *Endülüs'te Murabıtlar ve Muvahhidler Dönemi Edebi Çevre* adlı doktora tezi (2020) ve Mahmut Üstün'ün *Endülüs'te Benî Ahmer (Nasrîler) Döneminde Edebî Çevre* adlı doktora tezidir (2020).

C. Endülüs'ün Kısa Tarihi

1. Fetih ve Valiler Dönemi (711-756)

Müslümanların İspanya'yı fethi bir dizi etkenin doğal sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. 710 (H.91) yılına gelindiğinde birkaç kale ve şehir dışında Kuzey Afrika'nın hakimiyetini sağlamış olan¹ Müslüman fatihlerin, sıcak bir iklime sahip ve çölün kısmen hakim olduğu güneye (Büyük Sahra) ya da iklimi ve doğal zenginlikleri bakımından daha cazip ve stratejik öneme sahip olan kuzeye (İspanya) olmak üzere çizebilecekleri iki rota bulunmaktaydı.² Bu dönemde ciddi bir karışıklık içinde olan İspanya toprakları, taht kavgaları, toplumsal eşitsizlik, Yahudiler üzerindeki dini baskı ve tüm bunların neden olduğu siyasi iktidarsızlık gibi nedenlerle korumasız hale gelmişti. Bunlara ilave olarak, taht mağduru olan Witiza'nın (H. 82/83-91 / 702-709) oğullarının haklarını geri almak için Müslümanlardan yardım istemesi, ayrıca Kral Rodrigo (H. 91-92 / 710-711) aleyhtarı Sebte (Ceuta) valisi Julian'ın gemi tedarigi ve istihbarat desteği sağlayacağını bildirmesi üzerine tüm bu etkenleri değerlendiren Müslümanlar İspanya topraklarını yeni rotaları olarak belirlemişlerdir.³

---

¹ Adem Apak, "Kuzey Afrika'da İlk İslâm Fetihleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2008), 166.

² Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları (Siyasi Tarih)* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019), 44.

³ Hitti, Philip K., *History of The Arabs* (London: Macmillan Education, 1970), 493-494; Makki, Mahmoud, Jayyusi, Salma Khadra, *The Legacy of Muslim Spain* (Leiden, Hollanda: EJ Brill, 1992), 7; Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları (Siyasi Tarih)*, 50-52.

Dönemin Kuzey Afrika valisi Mûsâ b. Nusayr (ö. 98/717), Emevî halifesi Velîd b. Abdilmelik'ten (H. 86-96/705-715) fetih için onay aldıktan sonra Berberi asıllı Tarîf b. Mâlik (ö. 124/742 [?]) ve komutasındaki dört yüz kişilik bir süvari birliğini keşif amacıyla İspanya'nın güney kıyılarına yollamıştır.⁴ Birliğin bol miktarda ganimet ile dönmesi sonucunda fetih için hazırlıklara başlayan Müslümanlar, 711 yılında Tanca ve civarından sorumlu olan Târık b. Ziyâd (ö. 102/720) komutasında yedi bin kişilik bir ordu ile İspanya topraklarına doğru harekete geçmiştir.⁵ Fetih ordusunda bulunan askerlerin yalnızca üç yüz kadarının Arap olması, buna mukabil Târık b. Ziyâd başta olmak üzere geri kalan askerlerin Berberi asıllı olmaları⁶ ileride Endülüs'te meydana gelecek olan iç karışıklıklarda büyük bir rol oynayacaktır.

Gönderilen ilk birliğin ardından beş bin kişilik bir takviye birliği ile Müslümanlar, İber Yarımadasının büyük bir kısmını kontrol altına almışlardır.⁷ 712 (H.93) yılında fethin tamamlanmasına yardım amacıyla Mûsâ b. Nusayr da komutasında on sekiz bin kişilik bir ordu ile İspanya topraklarına geçmiş, Sevilla, Carmona (Karmûne), Niebla (Leble), Mérida'yı (Mâride) hakimiyet altına alarak Toledo'da Târık b. Ziyâd ile buluşmuştur. 714

---

⁴ Makki, Mahmoud, Jayyusi, Salma Khadra, *The Legacy of Muslim Spain*, 7; Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları (Siyasi Tarih)*, 52.

⁵ İbnü'l-Kütüyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, ed. İbrâhîm İbyârî (Beyrut, Lübnan: Darü'l-kitab el-Lübnani, 1989), 1/17; İbn İzârî, Ebû Abdullah Muhammed el-Merrakuşî, *el-Beyânu'l-Muğrib fî Ahbâri'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, ed. G.S.Colin, E.Levi Provençal (Beyrut: Dârus-Sekafe, 1983), 2/6; Hitti, Philip K., *History of The Arabs*, 493-494.

⁶ Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları (Siyasi Tarih)*, 52-53.

⁷ Dodds, Jerrilynn Denise (ed.), *Al-Andalus: The Art of Islamic Spain* (New York: Metropolitan Museum of Art, 1992), 3.

(H.95) yılına gelindiğinde İspanya’da sadece doğuda bulunan Tudmir (Teodomiro), batıda Luistania (günümüz Portekiz’i) bölgeleri ile en kuzeydeki dağlık Asturias bölgeleri Müslüman hakimiyeti dışında kalmıştır.⁸ Fetihler tüm hızı ile devam ediyorken, 714 (H.95) senesi yazında, Şam’a dönmesinin istenmesi üzerine Mûsâ b. Nusayr, Endülüs’ün idaresini oğlu Abdülaziz’e bırakmış böylece 756 (H.138) yılında Endülüs Emevî Devleti kurulana kadar sürecek olan Valiler Dönemi başlamıştır.⁹

I. Abdurrahman’ın (H.138-172 / 756-788) Endülüs Emevî Devleti’ni ilânına kadar süren ve bu süreçte yirmi bir valinin başa geçtiği¹⁰ Valiler Dönemini, İspanya’da yeni bir toplumsal bünyenin oluşumunun ilk safhası olarak değerlendirmek mümkündür. İspanya’nın yerli halkına fetih ile birlikte Müslüman Araplar, Berberiler ve Mevali de iştirak etmiş, ilerleyen dönemlerde topluma katılan Müvelledler ve Saklebîler ile birlikte coğrafya gerçek anlamda kozmopolit bir hal almıştır.¹¹

Bu dönemde, birlikte yaşama kültürü oluşurken ve gelişirken fetihler de bir yandan devam etmiştir. Fetih hareketlerini Avrupa’nın içlerine kadar götürmek isteyen

---

⁸ İbn İzârî, Ebû Abdullah Muhammed el-Merrakuşî, *el-Beyânu’l-Muğrib*, 2/12; Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları (Siyasi Tarih)*, 56-57.

⁹ Hitti, Philip K., *History of The Arabs*, 296; Makki, Mahmoud, Jayyusi, Salma Khadra, *The Legacy of Muslim Spain*, 9; Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları (Siyasi Tarih)*, 57-59.

¹⁰ Stanley G. Payne, “A History of Spain and Portugal”, *University of Wisconsin Press I* (1973), 19-20; Abdülmelik b. Habîb, *Kitabû’t-tarih* (Beyrut, Lübnan: El-Mektebetü’l-Asriyye, 2008), 153.

¹¹ Makki, Mahmoud, Jayyusi, Salma Khadra, *The Legacy of Muslim Spain*, 14-15; Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları (Siyasi Tarih)*, 64-67.

Müslümanlar Fransa'nın güneyindeki Septimania (Sebtimâniye) ve Narbona (Arbûne) bölgelerini ele geçirerek bugünkü Paris'in bulunduğu bölgeye kadar ilerlemiştir.¹² Ancak 732 (H.114) yılında Abdurrahman el-Gâfikî (ö. 114/732) kumandasındaki ordunun Şarl Martel (Charles Martel - H. 118/120 – 123/737-741) emrindeki Frank kuvvetleri ile Tours ve Poitiers şehirleri arasında bulunan ovada karşılaşması sonucu meydana gelen Puvatya Savaşı'nın (Belâtüşşühedâ, H.114/732) Müslümanların mağlubiyeti ile sonuçlanması bu ilerlemeyi durdurmuştur. Bu savaştan sonra Müslümanlar eskisi kadar dışa açılmamış, güçlerini ülke içinde baş gösteren iç çekişmelerde harcamaya başlamışlardır. Bu esnada daha önce İspanya'nın kuzey kesimindeki dağlık bir bölge olan Asturias'a kaçan Hristiyanlar, azınlık konumunda olmalarına rağmen Müslümanların kuramadığı birlik ve beraberliği kurarak onlara saldırıya kadar güçlenmişlerdir.¹³

Endülüs'te tüm bu gelişmeler meydana gelirken, doğuda Abbasiler gerçekleştirdikleri ihtilal sonucunda Emevî halifesi Mervân b. Muhammed'i (H. 127-132/744-750) öldürerek hanedana son vermiş ve 750 (H.132) yılında hilafeti devralmışlardır. Emevî hükümlerinin tekrar canlanmayacağına emin olmak isteyen Abbasiler, hanedan mensuplarını bir bir takip edip öldürme yoluna gitmiştir. Bu takipten kurtulan sayılı kişilerden bir tanesi de Halife Hişâm b. Abdülmelik'in (H. 105/106-125/724-743)

---

¹² Özdemir, Mehmet, "Endülüs", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/212; Şeyban, Lütfi, *Endülüs* (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2019), 22.

¹³ Hitti, Philip K., *History of The Arabs*, 504; Hafâcî, Muhammed, *el-Edebu'l-Endelusî et-Tatavvur ve't-Tecdîd* (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1992), 76-77; Makki, Mahmud, Jayyusi, Salma Khadra, *The Legacy of Muslim Spain*, 15-16; Özdemir, Mehmet, "Endülüs", 11/212; İsmail Ceran, "Puvatya Savaşı (732)", (2016), 27.

torunlarından olan Abdurrahmân b. Muâviye'dir (H.138-172 / 756-788).¹⁴ Abbâsîler tasfiye işlemlerine başladığında Fırat Nehri'nin kıyısındaki Rusafe kasabasında yaşayan Abdurrahmân b. Muâviye ¹⁵, Kuzey Afrika'ya kaçmış, burada beklediği desteği bulamayınca rotasını Endülüs'e çevirmiştir. Emevî yanlısı Arapların, Suriyeli askerlerin ve diğer unsurların desteğini alarak Emevî hanedanlığını yeniden kurmak umudu ile 755 (H.138) yılında Endülüs'e geçen Abdurrahmân b. Muâviye, dönemin valisi Yûsuf el-Fihri'nin (H. 118/120-138/737-756) engellemelerine rağmen Mevalinin, Kayslılar ile çatışma içinde olan Yemenilerin ve Berberilerin de desteğini alarak kısa sürede Cezîretülhadrâ, Şezûne, İşbîliye ve İlbîre'yi kontrolü altına almış, daha sonra da Kurtuba'ya girerek 756 (H.138) yılında kendisini bağımsız emîr ilân etmiştir.¹⁶

2. Endülüs Emevîleri Dönemi (756-1031)

Bağımsız Endülüs Emevî Devleti'nin kurucusu ve ilk emiri I. Abdurrahmân'ın (ed-Dâhil) yönetime geçtiğinde ilk yaptığı şey otoriteyi kendinde toplamak olmuştur. Bu

---

¹⁴ Brockelmann, Carl, *History of the Islamic Peoples*, çev. Joel Carmichael-Moshe Parlmann (New York: Public Interest, 1947), 181; Hitti, Philip K., *History of The Arabs*, 505; Üçok, Bahriye, *İslam Tarihi Emeviler - Abbasiler* (Ankara: A.Ü.İ.F.Y, 1968), 78; Özdemir, Mehmet, "Endülüs", 11/212.

¹⁵ Yıldız, Hakkı Dursun, "Abdurrahman II", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), I/147; es-Sercânî, Râğîb, *Kıssat'ül-Endülüs mine'l-Feth hatta Sukut* (Kahire: İkra, 2011), 137.

¹⁶ Brockelmann, Carl, *History of the Islamic Peoples*, 181; Şevkî Dayf, *'Aşrû'd-düvel ve'l-imârât: el-Endelüs* (Kahire: Dâr'u'l-Maarif, 1983), 24; Hafâcî, Muhammed, *el-Edebu'l-Endelusî et-Tatavvur ve't-Tecdîd*, 78-79; Makki, Mahmoud, Jarryusi, Salma Khadra, *The Legacy of Muslim Spain*, 19; Özdemir, Mehmet, "Endülüs", 11/212.

amaçla ülke içindeki asabiyet faktörüne karşı verdiği mücadelede gösterdiği başarıyı ülke dışında Franklara karşı gösterememiştir. Bu dönemde elindeki yeni devletin kurumsallaşma girişimlerini başlatırken bir yandan da Kurtuba Camii'nin inşası gibi imar faaliyetleriyle devletin kültürel anlamda da gelişmesinde ön ayak olmuştur. Anarşi ve fitnenin uzun süredir yıpratıldığı ülkede düzeni sağlamayı başaran I. Abdurrahmân 788 (H.172) yılında vefatıyla selefi I. Hişâm'a (H.172-180 / 788-796) karışıklıklardan kısmen arınmış bir ülke bırakmıştır.¹⁷

I. Hişâm tahta çıktığında kardeşlerinin kendisine gösterdiği muhalefet dışında ciddi bir iç meseleyle karşılaşmamıştır. Bunun neticesinde ülkenin kuzeyindeki Hristiyan krallıklarla mücadeleye odaklanabilmiş, geçici de olsa Pireneleri ve Septimania'yı Endülüs topraklarına tekrar katmıştır. Maliki mezhebi devletin resmi mezhebi haline gelmiş, yakınlık gösterdiği ulemanın siyasetteki etkilerini artırarak devleti bir hukuk devletine dönüştürmüştür. Ayrıca İslam'ın yayılması için gösterilen çaba yerli halkta karşılık bulmuştur.¹⁸ Ancak bu başarılar I. Hişâm'ın oğlu I. Hakem'in (H.180-206 / 796-822) tahta geçtikten sonra gösterdiği tutumun babasıninkiyle tamamen zıt olması sebebiyle korunamamış, ülke genelinde bir dizi isyan baş göstermiştir.¹⁹ Bu sıkıntılı

---

¹⁷ Chapman, Ch. Ed., Rafael Altamira, *A History of Spain: Founded On the Historia de España y de La Civilización Española of Rafael Altamira* (New York, Macmillan Co., 1918), 43; Şevkî Dayf, *'Aşrû'd-düvel*, 25-27; Makki, Mahmoud, Jayyusi, Salma Khadra, *The Legacy of Muslim Spain*, 20-21; Özdemir, Mehmet, "Endülüs", 11/212.

¹⁸ Özdemir, Mehmet, "Hişâm I", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/145-146.

¹⁹ Chapman, Ch. Ed., Rafael Altamira, *A History of Spain*, 43; Şevkî Dayf, *'Aşrû'd-düvel*, 26-27; Makki, Mahmoud, Jayyusi, Salma Khadra, *The Legacy of Muslim Spain*, 21-24;

süreçler II. Abdurrahmân'ın (H.206-238/822-852) “düğün günleri” anlamına gelen “eyyâmü'l-arûs”²⁰ olarak da anılan hükümdarlığının başlamasıyla sona ermiştir.²⁰

Babası II. Abdurrahmân'ın yerine geçen Emir Muhammed (H.238-273/852-886) ilk yıllarda babasından miras aldığı istikrarı sürdürebilmişse de hükümdarlığının son on beş yılında işler tersine dönmüştür. Endülüs Devleti'nin otoritesi zamanla sadece Kurtuba ile sınırlı kalmıştır. Bu parçalanma neticesinde yirmiyi aşkın küçük devlet ortaya çıkmıştır. Emir Abdullah'tan (H.275-300/888-912) sonra gelen III. Abdurrahmân (H.300-350/912-961), siyasi birliği ve istikrarı yeniden sağlamış, hem de o dönemde Kuzey Afrika'da hızla yayılan Şîi Fâtîmîlere karşı mücadelede bulunmuştur. Bu süreçte kendini halife ilan ederek, Endülüs Emevî Devleti'ni Endülüs Emevî Halifeliği'ne dönüştürmüştür. Bu istikrar kendisinden sonra gelen II. Hakem (el-Müstansır-Billâh, H.350-366/961-976) döneminde de devam etmiştir. II.Hakem'in vefatının ardından babasının yerine tahta geçen II. Hişam'ın (H.366-399/976-1009, ikinci defa H.400-403/1010-1013) henüz çocuk yaşta olmasını fırsat bilen Hâcib İbn Ebû Âmir (ö. 392/1002), iktidarı ele geçirerek Âmirîler (H.411-486/487/1021-1094) dönemini başlatmıştır. Kendisi ve oğlu Abdülmelik el-Muzaffer (H.392-393/398-399 / 1002-1008) yönetiminden sonra Abdülmelik'in yerine geçen kardeşi Abdurrahmân (H.398-399/399-400 / 1008-1009), tesis edilmiş istikrarı bozmuştur. Bunun sonucunda çıkan isyan ile Ebû Âmir öldürülmüş, Halife Hişam kayıplara karışmıştır. Emevî hanedanının devamı için her ne kadar II. Muhammed (H.399 /1009), Süleyman el-Müsteîn (H.399 /1009, ikinci

---

Özdemir, Mehmet, “Endülüs”, 11/212-213; Özdemir, Mehmet, “Hakem I”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), XV/173-174.

²⁰ Yıldız, Hakkı Dursun, “Abdurrahman II”, I/150-152.

defa H.403-407 / 1013-1016), IV. Abdurrahman (H. 408/1018) gibi kişiler tahta geçirilse de bunların hiçbiri otoriteyi yeniden tesis edememiştir.²¹

Oluşan otorite boşluğundan faydalanan Şî Hammûdîler 1016 (H.407) yılında Kurtuba'yı ve yönetimi ele geçirmişlerdir.²² Ancak onlar da siyasi birliği tesis edememiş ve halk tarafından Kurtuba'dan sürülmüşlerdir. Emevî hanedanı mensupları arasındaki taht mücadeleleri sonunda, Kurtuba eşrafı halifeliğin ülkeye yarardan çok zarar getirdiğine karar vererek halifeliği ilga etmiş, hanedan mensuplarını ülkeden çıkarmışlardır. Şehrin idaresi ise “Şura Meclisi” adı verilen bir yönetime devredilmiştir. Bu olayların sonunda tekrar oluşan otorite boşluğu neticesinde Endülüs Emevî Devleti 1031 (H.422) yılında resmen sona ermiş, irili ufaklı birçok devletin kurulduğu Mülûkü't-tavâif adıyla bilinen yeni bir dönem başlamıştır.²³

3. Mülûkü't-t-Tavâif Dönemi (1031-1090)

Endülüs Emevî Devleti'nin yıkılışından sonra Kurtuba dışındaki şehirlerde yaşayan nüfuz sahibi aileler bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Aralarında bitmek bilmeyen mücadeleler sebebi ile coğrafyada oluşan küçük devletçiklerin tarihsel seyrinde sürekli değişimler olmuş, kimi devlet yükselirken kimi düşmüş, sınırlar sürekli değişmiştir. Sözü

---

²¹ Şevkî Dayf, *'Aşrû'd-düvel*, 27-33; Makki, Mahmoud, Jayyusi, Salma Khadra, *The Legacy of Muslim Spain*, 24-47; Özeydın, Abdülkerim, “Âmirîler”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), III/72; Özdemir, Mehmet, “Endülüs”, 11/213-214.

²² Şevkî Dayf, *'Aşrû'd-düvel*, 34; Makki, Mahmoud, Jayyusi, Salma Khadra, *The Legacy of Muslim Spain*, 48.

²³ Makki, Mahmoud, Jayyusi, Salma Khadra, *The Legacy of Muslim Spain*, 49; Özdemir, Mehmet, “Endülüs”, 11/214.

geçen ailelerin bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür: Tuleytula'da Zünnûnîler, Sağrûla'lâ bölgesinde Tüçîbîler ve Hûdîler, Bataleyvs (Badajoz) ve civarında Eftasîler, İşbîliye ve civarında Abbâdîler, Gırnata'da Zîrîler.²⁴

Bu dönemde Mülûkü't-tavâif arasında başlayan ve kıyasıya devam eden savaşlar, Müslümanların birliğinin gittikçe bozulmasına sebep olurken Hristiyanlara ise Reconquista'yı gerçekleştirmek için bir fırsat vermiştir. İlk olarak 1057 (H. 448/449) yılında Kastilya Kralı I. Fernando (H. 426/427- 457/458 / 1035-1065), Bataleyvs'e hücum ederek Eftasîler'i, 1062'de (H.453/454) de Tuleytula'daki Zünnûnîler ile İşbîliye'deki Abbâdîler'i ağır haraca bağlamıştır. 1085 (H.477/478) yılında Kastilya Kralı VI. Alfonso'nun (H. 457/458-502/503 / 1065-1109) Endülüs'ün Kurtuba'dan sonra ikinci büyük şehri olan Tuleytula'yı zapt etmesi ise o döneme kadar Hristiyanların Müslümanlara indirdiği en ağır darbeyi oluşturmuştur. Birbirleri ile savaşmakla meşgul olan Müslümanlar, Tuleytula'nın kaybından sonra tehlikeyi ancak fark edebilmiş, bunun üzerine bazı emirler ulema ve halkın da desteği ve teşviki ile Kuzey Afrika'da hüküm süren Murâbitlar'dan yardım istemek zorunda kalmışlardır.²⁵

4. Murâbitlar Dönemi (1091-1147)

Endülüs Müslümanları adına Abbâdî Emîri Mu'temid-Alellah'ın (İbn Abbâd, H.461-484/1069-1091) daveti üzerine Murâbitlar'ın hükümdarı Yûsuf b. Tâşfîn (H.465-500/1073-1106), Cezîretülhadrâ'nın (Algeciras) kendisine verilmesi şartıyla, Tuleytula'nın zaptından bir yıl sonra büyük bir orduyla Endülüs'e geçmiştir. Bu sırada

---

²⁴ Reinhart Pieter Anne Dozy - Francis Griffin Stokes, *Spanish Islam: A History of the Moslems in Spain* (Londra: Chatto & Windus, 1913), 595; Özdemir, Mehmet, "Endülüs", 11/214.

²⁵ Özdemir, Mehmet, "Endülüs", 11/214.

Batalyevs'i tehdit eden VI. Alfonso'yu Endülüs'te ona katılan diğer ordularla birleşerek Zellâka Savaşı'nda (H.479/1086) ağır bir yenilgiye uğratmıştır.²⁶ Bu zafer güneye doğru ilerleyen Hristiyanların yayılışını bir süre durdurmuş, Endülüs topraklarında yok olmak üzere olan İslam'a ise yeni bir hayat vermiştir. Savaşın ardından Mağrib'de nâib olarak bıraktığı oğlu Ebû Bekir'in ölüm haberini alan Yûsuf b. Tâşfîn Merakeş'e dönmüş, ancak Mülûkû't-tavâif arasındaki mücadelenin tekrar alevlenmesi üzerine Hristiyanlar hücumlarını ve emirler üzerindeki baskılarını tekrar artırdı. 1088 (H.481) yılında ikinci kez Endülüs topraklarına geçmiştir. Ancak bu kez Hristiyanları püskürtmek ile yetinmeyen Yûsuf b. Tâşfîn bazı emirlerin ve fukahânın teşvikiyle Endülüs üzerinde hakimiyet kurarak burayı Murâbitlar Devleti'nin bir vilayeti haline getirmiştir. Yaklaşık altmış yıl hakimiyet süren Murâbitlar, ilk yirmi beş yıl iç istikrarı sağlayıp Hristiyanlara karşı başarılı bir cihat faaliyeti sürdürmüş olsa da zamanla iç karışıklıklar tekrar başlamıştır. Endülüslü emirlerin ve fukahânın Murâbitlar'a gösterdiği desteği azaltması, halkın ağır vergilerden bunalması ve Kuzey Afrika'da baş gösteren iç huzursuzluklar nedeni ile Murâbitlar'ın gücü gittikçe zayıflamış, Hristiyanlara karşı da güçlerini kaybeden ordular art arda birçok yenilgiye uğramaya başlamıştır. Nitekim, siyasi birliği tekrar bozulmaya başlayan Endülüs'ün yardımına bu kez bir başka Kuzey Afrika devleti olan Muvahhidler yetişmiştir.²⁷

---

²⁶ Özdemir, Mehmet, "Zellâka Savaşı", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/222-223.

²⁷ Dozy - Stokes, *Spanish Islam*, 699-700; Şevkî Dayf, 'Aşrû'd-düvel, 39-40; Makki, Mahmoud, Jayyusi, Salma Khadra, *The Legacy of Muslim Spain*, 60-68; Özdemir, Mehmet, "Endülüs", 11/214-215; Yiğit, İsmail, "Murâbitlar", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/152.

5. Muvahhidler Dönemi (1147-1238)

Murâbitlar'ın yanlış buldukları bazı dinî uygulamalarını durdurmak amacıyla yeni bir ıslah hareketinin temsilcisi olarak İbn Tûmert (H.515-524/1121-1130) tarafından Kuzey Afrika'da kurulan Muvahhidler, aldıkları yardım çağrısı üzerine Endülüs topraklarına geçmişlerdir. Kurtuba, İşbiliye, Şilb (Silves), Belensiye (Valencia) ve Gırnata gibi daha birçok şehri zapt eden Muvahhidler, tüm bu başarılarından sonra tekrar Kuzey Afrika'ya dönmüştür. Ancak, Portekizlilerin 1189 (H.585) yılında oluşturduğu bir Haçlı ordusunun Şilb'i işgal etmesi ve Kastilya Kralı VIII. Alfonso'nun (H. 552/553-611/1158-1214) da İşbiliye ve Kurtuba'nın kuzeyindeki bazı kalelere el koymasından dolayı Hristiyanların ilerleyişini durdurmak amacıyla tekrar Endülüs'e geçmişlerdir.²⁸

Muvahhid ordusu 1195 (H.591) yılında Kurtuba'nın kuzeyinde Erek (Alarcos) denilen mevkiye Kastilya kuvvetlerine karşı parlak bir zafer kazanmış, Kastilya ile barış anlaşması imzalanmıştır. Bu zaferle birlikte Müslümanların İspanya'da inisiyatifi tekrar ele geçirmesinden kaygılanan Kastilya Krallığı ateşkesi bozarak, papalığın da yardımını alıp büyük bir Haçlı ordusu oluşturmuş ve bu ordu 1212 (H.608/609)'de gerçekleşen İkâb (el-İkâb/Las Navas de Tolosa) savaşında Muvahhid ordusunu ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Bu yenilgi Muvahhidler'in Kuzey Afrika ve Endülüs'teki gücünü zayıflatmış ve bununla birlikte kısmen durdurulan Reconquista hareketinin yeniden hız kazanmasına

---

²⁸ Şevkî Dayf, 'Aşrî'd-düvel, 42; Makki, Mahmud, Jayyusi, Salma Khadra, *The Legacy of Muslim Spain*, 68; Özdemir, Mehmet, "Endülüs", 11/215; Özdemir, Mehmet, "Muvahhidler", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/410.

sebebiyet vermiştir. Böylelikle mücadele üstünlüğü Müslümanlardan Hristiyanlara geçmiştir.²⁹

Muvahhid devletinin parçalanması ile birlikte Hûdîler ve Nasrîler gibi mahallî hânedanlıklar kurulurken diğer taraftan Portekiz, Kastilya ve Aragon krallıkları, aralarında Turtûşe (Tortosa), Belensiye (Valencia), Şâtibe (Jativa), Batalyevs (Badajoz), Dâniye, Mürsiye (Murcia), Mâride (Mérida), Kurtuba (Córdoba) ve İşbîliye'nin (Sevilla) de bulunduğu birçok Endülüs şehrini ele geçirmişlerdir.³⁰

6. Nasrîler Dönemi (1238-1492)

Muhammed b. Yûsuf (Gâlib-Billâh, H.629-671/1232-1273) tarafından Gırnata'da kurulan ve İlbire'den Ronda'ya kadar uzanan bir sahil şeridi üzerinde hüküm süren Nasrîler (Benî Ahmer/Gırnata Emirliği)³¹ Endülüs coğrafyasında ayakta kalan tek Müslüman devlet olarak içinde buldukları zor şartlara rağmen, gerek dış ilişkilerinde güttükleri denge politikası gerekse kurdukları dostluklar ile iki buçuk asrı aşkın bir süre boyunca tarih sahnesinde kalabilmişlerdir.³² Bu süre zarfında Elhamra gibi adeta Endülüs

---

²⁹ Makki, Mahmoud, Jayyusi, Salma Khadra, *The Legacy of Muslim Spain*, 74-75; Özdemir, Mehmet, "Muvahhidler", 31/410; Özdemir, Mehmet, "Endülüs", 11/215.

³⁰ Özdemir, Mehmet, "Muvahhidler", 31/410.

³¹ Şevkî Dayf, *Aşrû'd-düvel*, 44; Yiğit, İsmail, "Nasrîler" (TDV Yayınları, 2006), 32/420; Özdemir, Mehmet, "Endülüs", 11/216.

³² Makki, Mahmoud, Jayyusi, Salma Khadra, *The Legacy of Muslim Spain*, 77-78; Yiğit, İsmail, "Nasrîler", 32/420.

mimarisinin simgesi haline gelmiş bir yapının meydana getirildiği bir dönemin de temsilcisi olmuşlardır.³³

1462 yılına kadar kısmen istikrarlı bir dönem geçiren devlet bu tarihten sonra iç karışıklıklar sebebi ile yine Hristiyan dünyasının Reconquista hareketlerinin odağı olmuştur. Cebelitârik'ın Kastilya-Léon Krallığı tarafından 1462 (H.866/867) yılında zapt edilmesi üzerine Benî Ahmer topraklarının Kuzey Afrika ile bağlantısı kesilmiş, 1469 (H. 873/874)'da Kastilya-Léon Kraliçesi İzabella (İsabelle de Castille, H.879-912/1474-1504) ile Aragon Kralı II. Fernando'nun (Ferdinand d'Aragon, H.879-922/1474-1516) evlenmesiyle birlikte İspanyol birliğinin gerçekleşmesi üzerine Hristiyan yayılması daha da hızlanmıştır.³⁴

1490 (H.895) yılı baharına kadar Gırnata Emirliği'nin başkenti dışında belli başlı şehirlerinin tamamı ele geçirilmiştir. Sıra Gırnata'ya geldiğinde Müslümanlar şehrin müdafaası için büyük bir gayret göstermiş olsalar da kuşatmanın yol açtığı tahribat, erzak yokluğu ve çeşitli imkânsızlıklar yüzünden Nasrîler 1492 (H.897)'de teslim olmak zorunda kalmışlardır. Böylece Müslümanların hakimiyeti coğrafyada tamamen sona ermiştir. Bu tarihten sonra İspanya'da kalan Müslümanlar, Hıristiyanlığı kabul edenler de dahil olmak üzere bir asrı aşkın bir süre oldukça kötü şartlarda varlıklarını sürdürmüşler ve nihayetinde tamamen ülkeden sürülmüşlerdir.³⁵

---

³³ Özdemir, Mehmet, "Endülüs", 11/216.

³⁴ Makki, Mahmoud, Jayyusi, Salma Khadra, *The Legacy of Muslim Spain*, 83; Yiğit, İsmail, "Nasrîler", 32/421-422; Özdemir, Mehmet, "Endülüs", 11/216.

³⁵ Makki, Mahmoud, Jayyusi, Salma Khadra, *The Legacy of Muslim Spain*, 84; Özdemir, Mehmet, "Endülüs", 11/216; Yiğit, İsmail, "Nasrîler", 32/422.

D. Şiir – Tarih İlişkisi

Öznesi insan olan, insanın dokunduğu veyahut insana dokunan her şey tarihin malzemesidir.³⁶ Ancak malzemenin kendisi kadar onu kullanma şeklimiz, algılayışımız ve bu malzemeyi ortaya çıkararak dönem kadar bugünden o dönemi yorumlayışımız da önem arz etmektedir. Çünkü insan-tarih ilişkisi yalnızca “bir zamanlar ne oldu?” merakını gidermeyi değil, aynı zamanda bugünü anlamayı ve yarına ışık tutmayı da amaçlar.

Bu bağlamda tarihin malzemelerini niteliklerine göre sınıflandırmak istediğimizde, en zengin alanların başında derin bir tarih hafızasına sahip ve ortaya konduğu dönemin kültürel bir aynası olan sanat eserleri gelmektedir. Bu yüzdendir ki bir dönemin ruhunu ve atmosferini yeniden inşa etmek tarihinin olduğu kadar sanatçının da ellerindedir.³⁷ Bu yeniden inşanın belki de en güzel örneklerini, dönemin ruhunu çizmeden tablolayabilen, olayların ruhta bıraktığı izlerin en saf ifadelerini bizlere aktaran şiir sanatında buluruz. Şair ise tüm bu izleri dizeleriyle ebedi imgelere çeviren³⁸, yaşadığı döneme bu imgeler ile pencereler açan, tarihin önemli temsilcilerindendir. Ancak bu pencereden gördüklerimizi tarihi bir kaynak olarak değerlendirebilmek ve olayları gerçekliğinden koparmamak için yalnızca dizelerin çağrışımlarına değil onları analiz edecek bir metoda da sahip olmamız gerekmektedir. Dolayısıyla bu noktada şiiri tarihi

---

³⁶ Berrio, Julio Ruiz, “El Metodo Historico en La Investigación Historica de la Educacion”, *Revista Española de Pedagogía* 34/134 (1976), 454.

³⁷ Angress, Werner T., “The Interplay of History and Literature: An Essay”, *Monatshefte* 71/4 (1979), 412.

³⁸ Tökel, Dursun Ali, “Savaş ve Şiir: Tarihin Tanığı Olarak Şairler”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 58/1 (2018), 143.

bir perspektiften incelemeye yönelik girişimlerde dikkat edilmesi gereken hususlar bulunmaktadır.

Şiirin bir tarih kaynağı olarak değerlendirilmesinde görülen en yaygın endişelerden biri diğer edebi eserlerde de olduğu gibi içeriğin kurgu olup olmadığıdır. Ancak, her ne kadar şiir temelde tarihi bilgi verme ve öğretici olma kaygısı ile meydana getirilmemiş olsa da³⁹ şiirin ele aldığı dünyayı yalnızca “kurgu” veya “icat edilmiş” olarak tanımlamak doğru olmadığı gibi araştırmacıyı da çıkmaza sokmaktadır. Nitekim şiir, bir toplumda yaşanabilir, söylenilebilir ve düşünülebilir olanı gerçekliğin sanatsal kırılmasında göstermenin en etkili yollarından biridir. Bu bağlamda bir şiirin tarihi kaynak olarak kullanılıp kullanılmayacağı, eserin kurgu olup olmamasından çok araştırmacının ya da okuyucunun şiire karşı bakış açısına dayanmaktadır. Umberto Eco, bir metnin yorumlanabilir veya kullanılabilir olmak üzere iki şekilde değerlendirilebileceğini söyler. Eco’ya göre, odak metin üzerindeyse bu bir yorumdur, ancak metin bir amaca araç oluşturuyorsa, yani kaynak olarak kullanılıyorsa, onu farklı bir şekilde ele almak ve kullanmak söz konusudur.⁴⁰ Araştırmacıya düşen de şiirleri ele alırken metin üzerinde nasıl bir okuma yapacağına karar vermektir.

Her kaynak türü, kendine özgü özelliklerine uygun bir şekilde kullanılmalıdır. Şiir üzerinde tarihi bir okuma yapmaya karar veren bir araştırmacı da şiir ve tarihin, birbirlerini tamamlayıcı olmalarına rağmen, farklı bakış açılarına ve beklentilere sahip

---

³⁹ Öztaş, Sezai, “Tarih Derslerinde Bir Öğretim Materyali: Edebî Ürünler”, (2018), 29.

⁴⁰ Martina Winkler, “Vom Nutzen und Nachteil literarischer Quellen für Historiker”, (2009), 11.

oldukları gerçeği çerçevesinde değerlendirme yapmalıdır.⁴¹ Böylece metne doğru sorular sorulacak, bir kaynak olarak şiirden en iyi verim alınacaktır. Bu bağlamda şiirin, edebi bir ürün oluşu, mecaz, teşbih, abartı ve ironi gibi dikkat edilmesi gereken hususları bünyesinde barındırdığı gerçekleri göz önünde bulundurulmalıdır. Özellikle sembol, imge, metafor ve mecaz ağırlıklı şiirlerdeki zenginliği yakalamak ve bunların tarihi değerlerini ortaya koymak ince işçilikli araştırma ürünü çalışmalara ihtiyaç duymaktadır.

Şiirin edebi dilinin çözümlenmesi, kaynak olarak kullanılmasındaki en önemli ve belki de en zor aşamadır. Tarihin izleri, dizelerin ardında, çoğu zaman söz sanatları ve kişisel duygular ile gizlenmiş bir halde bulunur. Nitekim şair, söylemek istediğini her zaman en kolay, en kestirme yoldan söylemeyi tercih etmemekte, çağına tuttuğu aynanın üstünü çoğu zaman ince ve oldukça da süslü bir tül ile örtmektedir. Bu nedenle hayata ve insana dair bir şeyler söyleme ihtiyacının sembollere ve imgelere gömüldüğü şiirde, arka planda bilinçli-bilinçsiz ilmek ilmek işlenen gerçekliği ancak şairin kaleminden sızanlarda arar buluruz. Ancak bu arayış için dizeleri süslü kelimelerden arındırmak, şiirin mecazi dilini çözümlenmek ve anlatılmak istenen asıl anlamı gün yüzüne çıkarmak şart olsa da yeterli değildir.

Şiirlerde gerçeklik, az ya da çok her tarihi kaynaktan olduğu gibi yazarın iç dünyasının süzgecinden geçirilmesi ile bizlere aktarılır. Dönemin şartları, şairin hayata bakış açısı, içinde bulunduğu toplumun yaşantısı ve bu yaşantının şairin düşünce dünyasında yarattığı etki şiirlerin inşasında ön plana çıkarken; şairin şiire bakışı ve şiiri kaleme alma amacı

---

⁴¹ Pasco, Allan H., "Literature as Historical Archive", *New Literary History* 35/3 (2004), 374; Winkler, Martina, "Vom Nutzen und Nachteil literarischer Quellen für Historiker", (2009), 18; Cançelik, Ali, *Tarih Kaynağı Olarak 16. Yüzyıl Divan Şiiri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014), 4.

çoğu zaman bu inşada baş aktörlerdir. Kuşkusuz şairin “insan” olması sebebi ile insani hayalleri, umutları ve cesareti kadar hayattan beklentileri, zaafı, hesapları da olacaktır. Nitekim tarihte tanık olduğumuz gibi şiir sanatı da yalnızca bir şeyler söyleme ve sanatsal zevk ihtiyacından doğmamaktadır. Şairlik, toplumlarda bir meslek, şiirler ise medya ve propaganda vazifesi gören araçlar olarak da karşımıza çıkmaktadırlar. Şiiri kimi şair statü ve övgü, kimi ise geçim kaynağı olarak görmüştür. Çeşitli nedenlerle ve şekillerde kaleme alınan şiirin bu nedenlerdir ki deyim yerindeyse kemiği yoktur. İbn Zerkûn aşağıdaki dizelerinde şiirin bu “özgürlüğünü” ve şairin yazdıklarından ötürü kınanamayacağını dile getirir:

Tanrı'dan af diliyorum; eğer sözlerim kötü ve kalbim iffet dolu ise.

Şair, bir suçla (günahla) itham edilemez; ister samimi ister yanıltıcı (yalancı) olsun.⁴²

Şairin bu nüktedan “sorgulanamaz” talebi, tarih araştırmaları açısından aslında her şiire temkinli yaklaşmak gerektiğini de ifade eder. Çünkü şairin niyet ve hedeflerine göre bazen dizelerde bir hükümdarın cimriliği kinaye ile eli bolluğa, bazen ise yıkıcı bir mağlubiyet kahramanlık destanına dönüşmekte; kınında pas tutmaya yüz tutmuş nice kılıç, sözde keskinliği ve parlaklığı ile şiirin baş kahramanı ilan edilebilmektedir.

Şiir, tüm bu çetrefiline, edebi zorluklarına ve şairin kişiselleştirdiği yorum ve tablolara rağmen her zaman tarihi bir kaynak olarak değerini korumuştur. Ancak bu değer, bilimsel ve tarihsel gerçekliğinin sağlanması adına, araştırmacı tarafından başka bilgi kaynakları ile karşılaştırılması önem arz etmektedir. Bu da araştırmacının şiiri,

---

⁴² Henri Pérès, *Esplendor de Al-Andalus: la poesía andaluza en árabe clásico en el siglo XI: sus aspectos generales, sus principales temas y su valor documental* (Madrid: Hiperión, 1990), 71.

şairi, insanı ve hayatı doğru anlayarak ele almasını zorunlu kılmakta; mümkün olduğunca objektif olabilmesi için ise şiir dünyasının avantajlarına ve dezavantajlarına hâkim olmasını gerektirmektedir. Böylece şiirin tarihe kaynaklığında sadece şair değil, araştırmacı da önemli bir aktör haline gelecektir.

E. Endülüs'te Şiir ve Şair

İbn Haldûn'un "Arap lisanında garip bir tarz ve aziz bir meslek"⁴³ olarak tanımladığı şiir, Arap edebi geleneğinde, en erken aşamalardan itibaren en yetkin ve en saygın sanat olarak kabul edilmiştir.⁴⁴ Arap öz kimliğinin en derin duygusunu, tarihini, ilimlerini ve kavmin bilgeliğini yansıtan şiir; methiyelerle savaşlarda kahramanlıkların, cömertliğin ve cesaretin övüldüğü, mersiyeler ile yasların tutulduğu, tabiatın vasflar ile bir tabloya dönüştürüldüğü, tutkuların ve acıların işlendiği, gazelleri yaşanan aşkların süslediği en ideal ortamı oluşturmuştur. "Arapların sicili" (dīwān al-'Arab) ifadesi bu durumu izah için kullanılmış ve yine bu ifade Arapların, şiirin kültürel mirasları içinde koruduğu statüyü ve değeri kabul ettikleri asırlık bir kalıba dönüşmüştür. Bu gelenek içinde, hayat ile şiir arasındaki kompozisyonu kuran şairin ise sosyal yaşam içindeki yeri yadsınamayacak kadar önemlidir. Şairin rolü, bir bireyin yaşamı şiirleştirmesi ile sınırlı kalmayıp toplumun neredeyse her konudaki en etkin bilgilenme ve paylaşım aracı da olmuştur.

---

⁴³ İbn Haldun, *Mukaddime*, ed. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009), 2/1032.

⁴⁴ Makki, Mahmoud, Jayyusi, Salma Khadra, *The Legacy of Muslim Spain*, 318.

Bedevi kültürü ile göçebe çöl yaşamında filizlenen Arap şiiri,⁴⁵ bir “sınır şiiri” olmaktan uzak, coğrafi farklılıklara meydan okuyan ve siyasi bölünmeleri aşarak Arap edebi kültürünün ana edebiyatı haline gelmiş bir sanattır. Şiirin bu özelliğinin en güzel örneğini Arap yarımadasından ve çöl kültüründen bir hayli uzak bir coğrafyada meydana gelmiş olan Endülüs şiirinde görmekteyiz. Endülüs şiirinin incelenmesine geçmeden önce dikkate alınması gereken en önemli hususlardan biri Arap dilinin, Müslümanların İspanya topraklarını fethinden hakimiyetlerinin son gününe kadar coğrafyanın hâkim dili ve birleştirici gücü olmasıdır. Siyasi otoritenin dilinin Arapça olması, buna bağlı olarak resmi ilişkilerin de Arapça olarak yürütülmesi ve özellikle devlet adamlarının ve eğitimli üst sınıf mensuplarının bu dili kullanıp, yapılan dil çalışmaları ve bunun özelinde yazdıkları şiirler ile kendi camialarının bakış açılarını, beğenilerini ve zevklerini ortaya koymaları dilin güçlü kalması kadar gelişim göstermesine de fırsat oluşturmuştur.⁴⁶

Toplum içinde birçok farklı dil konuşuluyor olmasına rağmen Arap dilinin coğrafyada hâkim dil oluşu, şiir sanatının Endülüs’teki varlığı üzerinde de büyük etkilere sahip olmuştur. Fetih sonrası Doğu’dan gelerek Endülüs topraklarına yerleşen ilk şairlerin, edebi kimlik bunalımı yaşayabilecekleri herhangi bir rakip edebi dil ya da otoriter bir şiir yapısı ile karşılaşmamaları, yine bunun yanında üst sınıfın şiir zevkinin klasik Doğu şiirine bağlı olması, ilk dönemlerinde Endülüs’te şiirin yukarıda bahsettiğimiz “ana edebiyat” olma özelliklerini devam ettirerek radikal olarak doğulu kalmasına neden

---

⁴⁵ Huart, Clément, *Arab ve İslam Edebiyatı*, çev. Cemal Sezgin (Ankara: Tisa Matbaacılık, 1971), 11-13.

⁴⁶ Salma Khadra Jayyusi, *The Legacy of Muslim Spain*, 319-322; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 296.

olmuştur.⁴⁷ Nitekim Endülüs'te ilk olarak egemen olan şiir türü, iki mısralık beyitlerin oluşturduğu ve “kaside” adı verilen bir formda kalıplaşmış olan “Klasik Şiir”dir. Aruz vezni ile yazılan kaside, neşib/teşbib, tasvir ve medih olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk beyit dışında, son mısraları birbiri ile kafiyeli beyitlerden oluşurken ilk beyti oluşturan mısralar kendi içinde kafiyelidir.⁴⁸ Vasef, mersiye, medh, hiciv, gazel, şikâyet ve merhamet dileme, yardım ve medet isteme, kutlama, zühd ve tasavvuf gibi daha birçok konunun ele alındığı kasidelerin en önemli özelliklerinden biri dilinin tamamen fasih olmasıdır.⁴⁹

İlerleyen dönemlerde gerek coğrafyanın Doğu'dan farklılığı gerek milletlerin, dinlerin ve kültürlerin çeşitliliği, Endülüs'te tüm bu etkenlerin kaynaşmasına, doğal olarak şiir potasında erimesine ve onun özel üslubunda ifade edilmesine ortam hazırlamıştır. Bu müşterek kültür, Endülüs'te klasik şiirlerin temalarının genişleyip gelişmesine, ardından

---

⁴⁷ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 31.

⁴⁸ Tuzcu, Kemal, “Endülüs Muvaşşahları ve Harceler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 56/1 (2016), 81; Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 277-278.

⁴⁹ El-Fâhûri, Hannâ, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî* (Lübnan, 1953), 809-810; Özdemir, Mehmet, “Endülüs”, 11/220; Erdoğan, Ayhan, “Türk Kasidesinin Menşei Olarak Muallakalar Özelinde Arap Cahiliye Dönemi Kaside Özellikleri”, *İSTEM* 17 (2011), 213; Toprak, M. Faruk, “Endülüs Şiirine Genel Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 32/1-2 (2017), 160-161.

da Muvaşşah ve Zecel olmak üzere iki yeni şiir türünün ortaya çıkmasına ön ayak olmuştur.⁵⁰

Muvaşşah kelimesi, kadınların kullandığı, omuzdan bele kadar uzanan ve birbirinden farklı değerli taşlarla süslü kuşak anlamına gelen “vişah”tan türemiştir.⁵¹ Kasideden farklı olarak katı aruz kalıplarına ve tek kafiye düzenine uymayarak farklı kafiyeli bölümlere sahip olan Muvaşşah, daha çok bestelenmek amacı ile yazılmaktadır. Matla/Mezheb adı verilen ve şiir boyunca kafiyesi tekrarlanan bir girişin ardından her defasında kafiyesi değişen ve devir adı verilen mısralar gelmektedir (örn: AB/CCC AB/DDD AB/EEE AB). Matla’dan sonra gelen her bir kafiyeli kısma Kufl, devrin dizelerinden her birine ise gusn adı verilmektedir. Kufl ve gusn bölümlerinin kafiyeleri ise birbirlerinden farklıdır. Kufl ve devrin oluşturduğu ikiliye beyit adı verilirken, sonuncu kufl, harcah (harce) adını almaktadır.⁵² Muvaşşahta işlenen konuların ise kasidelerden pek de bir farkı yoktur.

---

⁵⁰ Tuzcu, Kemal, “Endülüs Muvaşşahları ve Harceler”, 81; Toprak, M. Faruk, “Endülüs Şiirine Genel Bir Bakış”, 157; Akçay, Halil, “Fuat Sezgin’in Endülüs Arap Şiiriyle İlgili Mülâhazaları”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9 (2019), 65; Şeyban, Lütfi, *Endülüs*, 174-175.

⁵¹ İbn Hazm, *Güvercin Gerdanlığı*, çev. Mahmut Kanık (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 20; Tuzcu, Kemal, “Endülüs Muvaşşahları ve Harceler”, 82; Toprak, M. Faruk, “Endülüs Şiirine Genel Bir Bakış”, 157.

⁵² Tuzcu, Kemal, “Endülüs Muvaşşahları ve Harceler”, 82; Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)*, 290; Akçay, Halil, “Fuat Sezgin’in Endülüs Arap Şiiriyle İlgili Mülâhazaları”, 65.

Yalnızca müzik aletleri ile birlikte ezgili bir şekilde söylenmeleri sebebi ile aşk ve eğlence temalarına bu şiirlerde daha çok yer verilmiştir.⁵³

Muvaşşahlardan farklı olarak Arapça dilbilgisi kurallarına uyulmadan ve mahalli lehçeler (Arapça, Berberi lehçeleri ve Romance) ile söylenen Zecel ise toplum içindeki esnek ve değişken ilişkiyi bünyesinde barındıran bir şiir türüdür. Halk şiiri olarak da adlandırabileceğimiz Zecel türü şiirler de yine şenliklerde, düğünlerde ya da diğer eğlencelerde müzik aletleri eşliğinde söylenmekteydi.⁵⁴

Bireylerde ve toplumlarda olduğu kadar sanattaki değişimlerin de en etkin ve zenginleştirici faktörü farklı kültürlerin karşılaşmalarından doğan bir aradalıktır. Doğu'dan gelen Arapların beraberinde getirdikleri kültürün en önemli faktörlerinden biri olan şiirin de “kendini geliştiren ve değiştiren” formatına kavuşmasının bu karşılaşma neticesinde neşet ettiğini gözlemlemekteyiz. Endülüs'te şiir, farklılığa ve çoğulluğa, çatışmalara ve yan yanılığa izin veren çoğulcu bir kültür siyasetinin ürünüdür. Muvaşşah ve Zecel türü şiirler bu durumun en güzel örnekleridir.

---

⁵³ Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)*, 290.

⁵⁴ İbn Hazm, *Güvercin Gerdanlığı*, 21-22; Makki, Mahmoud, Jayyusi, Salma Khadra, *The Legacy of Muslim Spain*, 404; Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)*, 291.

I. BÖLÜM : SİYASİ TARİHİN KAYNAĞI OLARAK ŞİİR

Toplumların var oluşuna ve gelişimine etkisi olan politik-ekonomik etmenler ve süreçlerle ilgilenen siyasi tarih, meydana gelen tüm siyasi olayları ve bu olaylara iştirak eden aktörleri kapsamaktadır. Siyasi tarih, toplumsal sınıfların birbirleriyle olan ilişkilerini, bu ilişkilerin genel dünya tarihi içindeki yerini, önemini ve etkisini irdelerken devletlerin oluşumunu, geçirdikleri değişimleri ve bu devletlerin hem birbirleriyle hem de ait oldukları toplumla olan ilişkilerini de ele almaktadır. Siyaset güncel olaylar ile bağlantılı bir alanken bu olayları konu alan siyasi şiirler olayların ve aktörlerin yanında insanların duyguları ile de bağlantı kurmaktadır. Bu bağlamda işlenen şiirler, politik göndermelerde bulunup siyasetin algılanmasında gerçek etkiler oluşturabilirken aynı zamanda bizlere siyasi olaylar ve sonuçları hakkında vazgeçilmez ipuçları vermektedirler.

Tezimizin bu bölümünde, başta İbn Abdürabbih'in Urcûzesi olmak üzere Endülüs üzerine yazılmış şiirler siyasi tarih açısından değerlendirilmeye alınmıştır. Urcûze türü şiirler haricindeki şiirlerin birinci dereceden siyasi olayları anlatma amaçlı yazılmadığı dikkate alınırca çalışmanın sınırlılıkları da takdir edilecektir.

A. Savaş Hayatı

Müslümanların İspanya'da yaklaşık sekiz asır süren varlığı savaşlar ve iç karışıklıklar ile doludur. İspanya'nın fethinin ardından kısa bir süre sonra, gerek Reconquista adı verilen ve Hristiyanların kaybettikleri toprakları geri alma ümidi ile gerçekleştirdikleri saldırılar, gerekse ülke içinde otoriteye bağlı olmayı reddeden ve yeri geldiğinde kendi küçük devletlerini kuracak kadar ileri giden isyankarların sebep olduğu iç karışıklıklar, Müslümanları fethin ardından dahi saldırıları püskürtmek için savaş halinde kalmaya mecbur bırakmıştır. Endülüs'ün siyasi temellerini oluşturan tüm bu mücadele hali, her

coğrafyada olduğu gibi bu coğrafyada da insanların hayatını birinci elden etkilemiştir. Nitekim, savaşlar ve iç karışıklıklar beraberinde ekonomik ve sosyal sıkıntıları da beraberinde getirmiş, mücadele hayatın bir parçası olmuştur. Şüphesiz insanların günlük yaşamına etkileri bulunan bu siyasi olayların hayatın ve duyguların dışı vurumu olarak kabul edebileceğimiz şiirlere de yansımış olması şaşırtıcı değildir.

Siyasi olayları deneyimleyen ya da sonuçlarından etkilenen her şairin dizelerinde, tesadüfen de olsa, bu olaylara dair yakalayabileceğimiz ipuçları bulunmaktadır. Ancak kimi zaman şairler bu ipuçlarını bizlere bilgi vermek ve tarihi kayıt altına almak amacı ile bilinçli olarak sunarlar. Bu sunumun en güzel örneklerinden biri, İslam tarihi yazımında önemli bir yere sahip manzum modellerden biri olan Urcûzelerdir.⁵⁵ Bizim de “siyasi tarihin kaynağı olarak” şiirleri değerlendirmemizde birincil kaynağımız İbn

---

⁵⁵ Urcûze türü, Arapların belirli konulara tahsis edilmiş şiir nevelerinden biri olan recezden türemiştir. İlk dönemlerinde şairlerin genellikle düşmanlarına karşı övündükleri iki, üç ve nadiren daha fazla beyitlerden oluşan recez, İslam’ın ilk döneminde kaside gibi uzun şiirler haline getirilmiştir. Emeviler Dönemi’nde kasideye nazaran daha basit bir ölçü kabul edilen bu türde şiirler nazmedilmeye başlanmış, başlangıçta yüksek bir sanat sayılmamasına rağmen artık itibar gösterilen bu yeni recezlere “urcûze” adı verilmiştir. Abbasiler Dönemi’nde çok yaygın kullanılmayan bu türün konuları sınırlandırılmış, hikâye, tasvir ve öğretici unsurlar gibi mevzulara tahsis edilmiştir. Doğu’daki şiir geleneğinin başlangıçta korunduğu Endülüs’te ise recez bahri ve urcûzeler fazla tercih edilmemiş, ilerleyen zamanlarda ise öğretici manzumelerin şiiri olmuştur. Daha fazla bilgi için bkz.: Çiftçi, Faruk, “Urcûzeler ve İbn ‘Abdirabbih’in Tarihî Urcûzesi: Bir İslâm Tarih Yazım Türü Örneği”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2010), 3-7.

Abdürabbih'in (ö. 328/940) 444 beyitten oluşan ve III. Abdurrahman'ın yönetiminde meydana gelen siyasi olayları konu edindiği tarihi Urcûzesidir. Ancak Urcûzenin oldukça uzun olması sebebi ile, her dizeyi tek tek yorumlamak yerine yıllar içinde öne çıkan noktalar değerlendirilmiştir.

İlk olarak Urcûze'de hicri 304 (M.916/917) yılında gerçekleşen olayları incelediğimizde, Hristiyan toplumunun yoğunluk kazandığı sınırlara ve civar bölgelere gerçekleştirilen seferler için biri Mürsiye'ye (Murcia) diğeri ise Belensiye'ye (Valencia) olmak üzere iki komutanın görevlendirildiğine şahit olmaktayız. Komutanlardan biri Kureşî diğeri ise İbn Ebi 'Abde'dir. Ardından aynı yıl, Hâcib Bedr b. Ahmed komutasındaki bir ordu ile Kızıl Niebla (Leble) olarak adlandırılan şehrin fethi gerçekleştirilmiştir. Sefer düzenlenen bu toprakları “şirk diyarı”, düşmanları ise “müşrik” olarak nitelendiren şair, bu “ilahi” zaferlerin din adına ve dini yüceltmek amacı ile kazanıldığına vurgu yapmaktadır. Güçlü bir ordunun varlığı, güçlü bir devletin en önemli özelliklerinden biridir. Ordunun gücü ise yalnızca asker ve askeri araç sayısına değil aynı zamanda orduyu iyi yöneten ve savaş stratejisi üreten bir yapıya sahip olmasına da bağlıdır. Kuşkusuz bu yapının temel taşlarından biri de nitelikli ve etkin komutanlardır. Bu yüzden gerçekleşen savaşla ilgili bilgi verilirken komutanların isimlerine de dizelerde yer verilmesi sadece onları onurlandırmak için değil aynı zamanda bu güçlü yapının mevcut olduğunu da göstermek içindir:

83. *Ardından dördüncü yılın (h.304) seferine gelindiğinde Rabbimiz bizlere her iyiliği bahşetti,*

84. *İki eli de Allah yolunda cihat eden kederli hükümdarı seyri sırasında neşelendirerek.*

85. *Bunun nedeni, ilahi bir desteğe ve zafere nail olan iki komutan göndermesiydi;*

86. *Biri müşrik düşmana veya yandaşlarına karşı, hududa ve civar bölgelerine doğru,*
87. *Biri Mürsiye'nin mis kokulu bahçelerine giderken, diğerleri Belensiye'ye kadar ulaştı.*
88. *Süvari komutanı Kureşî sahile gönderilmişti,*
89. *İbn Ebi 'Abde şirk diyarına seçkin birlikler ve en iyi silahlarla gönderilirken.*
90. *Ve düşmana mateme sürükleyen kayıplar verdirdiklerinde, mutlak zaferin her türlüüne ulaştılar.*
91. *Bu görkemli seferin ardından Kızıl Niebla'nın fethi gerçekleşti.*
92. *O yılın sonunda, ona (Kızıl Niebla 'ya) karşı sefere çıkacak birlikler ile birlikte azatlısını gönderdi,*
93. *(Leble'nin) İki yanını kuşatma altına alan ve emrine icabet edinceye kadar onu taciz eden Bedr'i.*
94. *Ardından boyun eğdiklerinde Bedr efendilerini esaret altına aldı.⁵⁶*

Savaşlarda gerçekleşen başarılar birçok etkene bağlıdır. Yalnızca yetenekli komutanların ordulara liderlik etmesinin yeterli olmadığını, hicri 305 (M.917/918) yılında komutan Ebu'l Abbas'ın savaş tecrübesi olmayan ve düzensiz kalabalıklardan oluşan disiplinsiz bir ordu sebebi ile şehit edilişinden bahseden aşağıdaki dizelerde görmekteyiz. Yine cihat anlayışı ile gerçekleşen bu savaşta “Canlarını yaratan için veren salih insanlar arasında” vefat eden komutan, “savaş alanını terk etmeden ve firar etmeden” bir komutana yaraşır şekilde, onuru ile şehit olmuştur:

---

⁵⁶ İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed, *el-İkdi'l-ferîd* (Kahire, 1359), c. IV, 505-506; Monroe, James T., “The Historical Arjūza of Ibn ‘Abd Rabbih” 91 (1971), 91.

108. *Ve bu yılın sonunda, Müslümanlar arasında Ebu'l-Abbas'ın felaketi baş gösterdi.*
109. *Yiğitlerin en yiğidi, en gözü pek komutanlardan biri olan (Ebu'l-Abbas) savaşa katılmış,*
110. *Lakin savaş anında fırsat yakaladığında bu fırsatı değerlendiremeyen tecrübesiz adamlarla yola çıkmıştı.*
111. *Birliklerin büyük bir kısmı hâcibin yanında kalırken o, gerçekten savaşçı olmayanlarla birlikte savaşmış,*
112. *İlim ve feraset sahipleri ondan uzaktayken, kentlerden gelen ayaktakımı onun birliğine katılmıştı.*
115. *Böylece komutan, ruhlarını Yaradan için veren dindar adamların eşliğinde şehit oldu,*
116. *Savaş alanını terk etmeden ve firar etmeden, aksine kafirlere şiddetle saldırmak isterken.⁵⁷*

Hicri 306 (M.918/919) yılına gelindiğinde Komutan Bedr önderliğindeki ordu Mutuniyye (Motunia) topraklarına gönderilmiştir. Ordu oluşturulurken “kabile reisleri ve mensuplarının ayrı ayrı toplanışı” başta bir devlet olmasına rağmen toplum içinde kabilecilik anlayışının devam ettiğini bizlere gösterirken, şairin savaşın amacını “Bir ve Kahhar’ın müdafaasını yapmak ve kâfirlerden öcünü almak için” şeklinde ifade ettiği dize ordunun cihat anlayışı ile hareket ettiğini ifade etmesi açısından önemlidir. Şairin dizelerde Hristiyanların ordusu ile ilgili çizdiği resim ise nettir: Savaş sürecinde oldukça hızlı bir şekilde birliklerini oluşturan Hristiyanların ordularını piyadeler ve Orta Çağ

---

⁵⁷ İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed, *el-İkdü'l-ferîd*, c. IV, 507; Monroe, James T., “The Historical Arjūza”, 84.

Avrupası'nda seçkin ve profesyonel bir süvari sınıfını ifade eden şövalyeler oluşturmakta, askerler çanlar ve haçlar taşımaktadırlar. Hristiyanların yanlarında haçlar taşımalarını da aslında Müslümanlara karşı gerçekleştirdikleri savaşları onların da dini bir savaş olarak gördüklerine işaret olarak görebiliriz. Müslüman şairlerin bunları şiirlerinde işleme ihtiyacı hissetmeleri de yine savaşların bir yerde dini kaygılar güdülerek de gerçekleştirildiğine işaret etmektedir. Bu savaşın sonunda ise kale ile korunan şehir Bedr ve ordusu tarafından kontrol altına alınmıştır. Şiirlerde sefer düzenlenen şehirlerin kaleler ve hisarlar ile korunduğu bilgisi şehir yapılanmaları hakkında bizlere önemli bilgiler verir. Kaleler temelde başlıca amacı stratejik yerleri düşman saldırısından korumak ve işgalci ordulara karşı bölgeyi savunmak olan askeri tahkimatlardır. Zamanla yapım amacı genişleyen bu müstahkem mevkiiler cömert mimari stilleri ve dekorasyonları ile zenginlik ve güç gösterisi aracı haline gelmiştir. Bu yüzdendir ki şehirlere düzenlenen seferlerde “kalelerin zapt edilmesi” düşmanın yenilgisinin bir sembolü olmuştur. Bu olaylar cereyan ederken bir diğer ordunun Alcolea'ya doğru yola çıktığı bilgisini veren şair, Pamplonalılar ve Galisyalılar ile burada karşılaşıldığından bahseder. Karşılaşılan Hristiyanların etnik yapısını öğrenmemiz açısından bu dizeler önem arz etmektedir. Dağları süvariler ile kuşatan Hristiyan ordusunun kararlılığını ise “ölümle karşılaşmadan yenilmek yok diye şeytana ve putlara yemin ettiler.” dizesi ile vurgulayan şair, “şeytana ve putlara yemin ettiler” ifadesi ile düşmanları “kafir ordusu” ve “şeytanın arkadaşları” olarak nitelendirmesini pekiştirir. Basklar'ın yenilgisi ortaya çıkana kadar savaşın kıran kırana sürdüğünü ifade eden şairin, bu zaferin ardından kaybeden ordunun mensuplarının başlarının kazıklar üzerinde taşınmasından ve komutana Galisyalıların başlarının aynı kazıklarda teslim edilmesinden bahsedışı ilginçtir:

117. *Sonra Allah düşmanlarından öcünü aldı ve dostlarına zaferi yazdı.*

118. *Yeni yılın başında, kahramanın ruhunu hakikat ile doldurdu*

119. Çocukların ve babaların en iyisi şerefli imam için,
120. Bir ve Kahhar olanın müdafaasını üstlenmek ve öfkesinin bir kısmını kâfirlerin üzerine salmak için,
121. Böylece askerler ve birlikleri bir araya getirdi ve kabile reislerine ve mensuplarına toplanmaları için haberci gönderdi
122. Sınırlardaki adamlarını bir araya topladı ve zevkler ile neşeden uzaklaştırdı.
123. Ta ki, ordular tamamlanıp işi askere almak olanlar ve erat toplanuncaya kadar.
124. Grubu yönetmek için Bedr'i atadı, çünkü dehşete düşmüştü.
125. Sel gibi kıtalar ve gecenin karanlığına eş bir ordu eşliğinde yola çıktı.
126. Ta ki, içinde varlıkların en kötülerinin saklandığı Mutuniyye (Motunia) üzerine ininceye kadar,
133. Hristiyanlar hızla topraklara saldırdıklarında, her yıldız altında yeniden toplandılar.
134. Perşembe günü dinsizler, son derece hızlı biçimde onların imdadına yetiştiler.
135. Önlerinde piyadeler ve şövalyeler gidiyor, onların etrafında ise haçlar ve çanlar,
136. Tahrip edilmiş kalenin kenarında ordunun çekilmesini umuyorlardı.
137. Bundan dolayı Bedr kendi adamlarıyla onlara doğru yürüdüğünde, onların (düşmanların) kendisini izlemesini engelledi.
139. Nitekim Müslümanlar kafirleri yendi ve şeytanın arkadaşları kaybettiler.
141. Bu arada bizim insanlarımız Alcolea 'ya doğru yola çıkmış ve cuma sabahı düşmanla karşılaşmıştı.

142. İki kafir grup da yolda bulunmuştu: Pamplonalılar ve Galisyalılar.
143. Bunlar Müslüman ordusunu yağmalamak veya öldürmek konusunda anlaşmaya vardılar
144. Ölümle karşılaşmadan yenilmek yok diye şeytana ve putlara yemin ettiler.
145. Böylece dağları süvarilerle kuşatmış geniş kalabalıklarla ilerlediler,
146. İnsanlarımız cumartesi günü toplanıncaya kadar; O ne gündü ama öyle!
149. Piyadeler piyadelerle karşılaştı ve bir arbede içinde birbirlerine girdiler.
152. Baskların bir savaş lekesi gibi bozguna uğratılması gerçekleşene kadar.
153. Kartallar ve tazılar ayağa kalkıp Galisyalıların liderine bağırıyorlar.
154. Ölümün kartalı ruhları kabzetti ve kılıçları ve mızrakları ölüme doyurdu.
155. Böylece domuzlar yenilgiye uğradılar ve onların kusurları ortaya çıktı.
156. Dahası her nehir yatağında öldürüldüler ve başları kazıklar üzerinde taşındı.
157. Komutana zorluklar içinde yüzen Galisyalıların başları verildi.
158. Bu yolla o yılın sevinci hepimizi sararken Allah'ın İslam'a yardımı gerçekleşti.⁵⁸

Hicri 308 (M.920/921) yılında hürlük ve kölelerden oluşmuş bir birlik, tekrar Hristiyan topraklarına düzenlenen bir sefere gönderilmiştir. “Önünde meleklerden bir ordu, Rableri için can alan ve bağışlayan.” dizesinde bu seferin de yine cihat anlayışı ile gerçekleştiğine şahit oluyoruz. Bilindiği üzere İslam kültüründe meleklerin de Müslümanlara seferlerde yardımcı olduğu kanaati yaygındır. Bilhassa Kur'an'daki Bedir Savaşı ile ilgili ayetler ve daha sonra Siyer ve Megazi kitaplarında bu savaşta meleklerin kılıçlarıyla birlikte yer

---

⁵⁸ İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed, *el-İkdu'l-ferîd*, c. IV, 507-510; Çiftçi, Faruk, “Urcûzeler ve İbn ‘Abdirabbih’in Tarihî Urcûzesi”, 18-20.

aldıklarını ifade eden rivayetler söz konusu kanaatin yerleşmesinde etkili olmuştur. Binaenaleyh şair Endülüs'teki söz konusu savaşla bu kanaati birleştirmektedir. Vahşeme (Osma) diye bilinen bir şehri “mangal kömürü parçası gibi” geride bırakan Müslüman ordusu ardından Deyy vadisine gelmiş ve Mecma'ul-Cevzeyn'e ulaşarak Azdun ve Şance gibi birçok farklı bölgeden toplanarak gelen Hristiyan birlikleri ile karşılaşmışlardır. Bu birlikler içinde Alyon ve Pamplonalılar, Amit ve Barselonalılar bulunmaktadır. Farklı etnik kökenlere sahip Hristiyanların birlik oluşturarak Müslümanlara karşı mücadele edişi, Müslümanlardaki tek ümmet ve cihat anlayışlarının Hristiyanlarda da bulunduğunu bizlere gösterir. Dizelerde, Müslüman ordusunun gizli dağ geçitlerine ve sığınaklara saldırmasından bahsedilmesi, Hristiyanların dağ eteklerinde savaş pozisyonu alması ve yine Müslümanların onların ardından öncü birlikleri göndermesi savaşlarda kullanılan taktikler hakkında bilgi edinmemiz açısından önem arz etmektedir. Şair “Böylece niceleri Allah'ın kılıcıyla kargalara ve akbabalara yem oldular.” Dizesinde Müslümanları Allah'ın kılıcı olarak niteleyerek zaferin yine Allah için ve Allah'ın isteği ile gerçekleştiğini vurgular. Savaşın bitiminde cizye alınmasından bahsedilişi ise yenilgiye uğrayan düşmanın artık bir tebaa olduğunu göstermesi açısından önemliyken “Taraftarlarını haç ve çanlar adına çağıran nice papaz öldürüldü.” İfadesi savaşa katılan din adamlarının diğer askerlerden bir farkı olmadığını bizlere hatırlatır. Nitekim normal şartlarında Müslüman orduları din adamlarına dokunmazlar, ancak bir Hristiyan ordusu içindeyseler, onları savaşın bir parçası olarak görürler ve diğerlerine ne yaparlarsa onlara da aynıını yaparlar. Binaenaleyh, din adamlarına dokunulmaması ilkesi, belli şartlarla sınırlıdır:

192. *Ardından İmam, kafirlerin diyarına sefer düzenledi ki bu ne mühim bir seferdi!*

197. *Birlik nasıl bir birlikti ki hürlerden ve kölelerden oluşan.*

200. *Önünde meleklerden bir ordu, Rableri için can alan ve bağışlayan.*
202. *Ve Allah'a ortak koşanlara cizye ve büyük talihsizlikler yüklediler,*
203. *Böylece ayakları dehşetle titredi ve savaşın alevinden korktukları için korkup kaçtılar,*
204. *Gizli dağ geçitlerine ve sığınaklara koşarak, kaleleri ve şehirleri teslim ettiler,*
209. *Vahşeme (Osma) diye bilinen bir şehri mangal kömürü parçası gibi geride bıraktılar.*
212. *Sonunda doğrudan dürüstlüğün suça eğilimleri yok ettiği Deyy vadisine vardılar.*
213. *Mecma'ul-Cevzeyn'e ulaşıp, (Azdun ve Şance'den) küffarın birlikleri,*
214. *214. Alyon ve Pamplonalılar, Amit ve Barselonalıların da katılımıyla toplandığında,*
215. *Küfür ilhâd ile birbirine yardım etti, ülkenin diğer bölgelerinden gelip toplanarak.*
216. *Yüksek dağın eteğinde koşuşturdular, ardından savaş düzeni aldılar.*
217. *Akıncılarımız, atlarını şahlandırarak, onların hemen peşinden takip etti.*
219. *İki küffar birliği toz duman elbisesi giyinerek yenilgiye uğradı.*
222. *İnsanların kaçışına imkân kalmadı ve başlar mızraklar üzerinde taşındı.*
230. *Böylece niceleri Allah'ın kılıcıyla kargalara ve akbabalara yem oldular.*
231. *Taraftarlarını haç ve çanlar adına çağıran nice papaz öldürüldü.*
235. *Üstelik kaleleri yakıp yıktılar, sakinlerine acı verdiler.*
236. *Şimdi sağa sola bak, ateşin alevlerinden başka bir şey göremezsin,*

237. *Ve yurtları viraneye döndüğünde tüten dumandan başka bir şey göremedik.*⁵⁹

Hicri 309 (M.921/922) yılında gerçekleşen Turraş'daki savaşın ardından komutan Bedr b. Ahmed'in vefatı gerçekleşmiş, onun yerine Benî Hudeyr'den Mûsâ komutan olarak atanmıştır:

239. *Bundan sonra Turraş'da (Toraks) bir savaş oldu ve Halife ordusuyla buraya doğru ara vermeden ilerledi.*

240. *Büyük karayılanlar ve engerekler kalelerinde kuşatıldı.*

245. *Bedr b. Ahmed'in ölümü ilahi yardıma mazhar olanların dönüşünden sonra gerçekleşti.*

246. *Bu sebeple imam arkadaşların en iyisi ve en iyi hazineciye atadı.*

247. *Mûsâ, Benî Hudeyr'in en ünlüsü, iyi ve merhametin gerçek dostu.*⁶⁰

Hicri 317 (M. 929/930) yılında fethedilen bazı şehirler aşağıdaki iki dizede verilmiştir. Bu şehirlerin yine kaleler ile korunuyor olması, şehir planlamaları açısından önem arz etmektedir:

371. *Algarve (el-Garb) kalelerini kuşatıp şiddetli savaşlarla onları istila etti.*

372. *Orada planladığı her şeyi gerçekleştirdince Ocsonaba (Ekşune) ve Beja (Bace) fethedildi.*⁶¹

---

⁵⁹ İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed, *el-İkdu'l-ferîd*, c. IV, 512-514; Çiftçi, Faruk, "Urcûzeler ve İbn 'Abdirabbih'in Tarihî Urcûzesi", 25-28.

⁶⁰ İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed, *el-İkdu'l-ferîd*, c. IV, 514-515; Çiftçi, Faruk, "Urcûzeler ve İbn 'Abdirabbih'in Tarihî Urcûzesi", 29.

⁶¹ İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed, *el-İkdu'l-ferîd*, c. IV, 523; Çiftçi, Faruk, "Urcûzeler ve İbn 'Abdirabbih'in Tarihî Urcûzesi", 41.

Urcûzelerde olduğu gibi kronolojik bilgi vermek amacı ile yazılmamış olsa da savaşlar hakkında bilgi bulabileceğimiz daha birçok şiir vardır. Fethedilen yerler, savaşın kimlere karşı yapıldığı, askeri birlikler ve komutanların öneminin yanı sıra savaş meydanlarının tasvirleri de bizler için önem arz etmektedir. Bu nedenle diğer bazı şairlerin şiirlerinden vereceğimiz örnekler, savaşın tablosunu çizmemize yardımcı olacaktır.

1063 (H. 455) yılında Belensiye'yi kuşatan I. Fernando, halkın ortaya koyduğu çetin direnç karşısında şehri zorla alamayacaklarını görerek komutasındaki Kastilya birliklerine taktiksel geri çekilme çağrısında bulunmuştur. Belensiyeliler de bu tuzağa düşerek düşmanları kovalamak için kılık değiştirerek peşlerinden gitmişler ve Paterna yakınlarında bir savaş patlak vermiştir.⁶² Bu savaşın Belensiye sakinleri için felakete sonuçlanmasını ve bu vesileyle iki tarafın askerlerinin kıyafetlerini şair Ebû İshâk et-Tarasunî aşağıdaki dizelerle anlatmaktadır:

1. *Siz her biri birbirinden güzel ipek tunikler giyerken, onlar örme zırhlar giymişlerdi,*

2. *Paterna'da olanlar olmasaydı ne çirkindi onlar ve ne güzeldin sen.*⁶³

Savaşların ordular arasında gerçekleştiği savaş meydanlarından ziyade, tahribat şehir içine ulaştığında siviller de bu durumdan nasiplerini almaktadırlar. Ancak Müslümanların fethettikleri yerlerde kadınlara, çocuklara ve yaşlılara dokunmadıklarını bilmekteyiz. İbn

---

⁶² Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 103.

⁶³ eş-Şenterîni, İbn Bessâm, *eż-Zahîre fî mehâsini ehli 'l-Cezîre*, ed. İhsan Abbas (Lübnan: Dârus-Sekafe, 1997), c. III, 850; İbnü'l-Hatîb, Lisânüddin, *A 'mâlû 'l-a 'lâm fî men bûyi 'a kable 'l-ihtilâm min mülûki 'l-İslâm*, ed. Évariste Lévi-Provençal (Beyrut: Dâr'u-l Makşûf, 1956), 255; Makkarî, Ahmed b. Muhammed, *Nefhu 't-tîb min guşni 'l-endelüsi 'r-rafi'b*, ed. İhsan Abbas (Beyrut: Dar Sader, 1968), c. I, 181.

‘Assâl (ö. 487/1094), 1064'te (H.456) Bûbeşter'in bir Norman ordusunun eline geçmesi ile birlikte şehrin yağmalanışını ve oluşan tahribatı⁶⁴ bizlere aktarırken “Çocuklara, ihtiyarlara ve bakirelere en ufak bir saygı göstermeden kaç yeri yağmaladılar!” dizesi ile, Allah korkusu olmayan “müşrikler” olarak nitelediği Norman ordusunun yerli halka karşı gösterdiği muamelede bu duruma hiç dikkat etmediğine değinir:

1. *Müşrikler bize hedeflerinden kaçmayan oklar atarak büyük bir talihsizliğe neden oldular;*
2. *El değmemiş sarayları atlarıyla lekelediler, sağlam ne bir dağ ne de bir ova bıraktılar.*
3. *Her gün feci baskınlar ile bölgeyi (diyarı) didik didik aradılar.*
4. *Müslümanların kalpleri korkuyla doldu, en cesurları bile korkuyla savaştı.*
5. *Çocuklara, ihtiyarlara ve bakirelere en ufak bir saygı göstermeden kaç yeri yağmaladılar!*
6. *Onlar yüzünden annelerinden ayrılan kaç çocuk yakarışlarla onları bulmaya çalıştı!*
7. *Kaç çocuk kaybetti anne babasını, ıssız tarlalardan başka bir şeyi olmayan topraklarda.*
8. *Haremden tutulan kaç bakire saklanamadan barındıkları yerden alındı!*
9. *Kaç vasıflı insan onların ellerine düştü ve itibar kazandıktan sonra kendilerini alçaltmak zorunda kaldılar.⁶⁵*

---

⁶⁴ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 194.

⁶⁵ el-Ĥımyerî, Muhammed b. Abdillâh b. ‘Abdilmun‘îm, *Şıfatı Cezîreti'l-Endelus (Ravdu'l-Mi'târ fî Ĥaberi'l-Aĥtâr Kitabından Seçmeler)*, ed. Lévi Provençal (Beirut: Dâru'l-Cîl, 1988), 40-41; Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 104.

Kastilya-León kralı VI. Alfonso, 1085 yılında (H.478) Tuleytula'yı ve hemen ardından Sarakusta'yı muhasara altına aldığında iç karışıklıklar ve Hristiyan krallıklara ödenen vergiler sebebi ile güçlerini büyük ölçüde yitiren Müslüman emirlerin, istilaları durdurmak için çareyi Mağrib'deki en güçlü devletlerden biri olan Murabıtlar'dan yardım almakta bulduklarından bahsetmiştik. Bu yardım çağrısı üzerine Endülüs'e geçerek başta Abbâdî emiri Mu'temid b. Abbâd olmak üzere birkaç Taife emirliğinin de askerleriyle yer aldığı Müslüman ordusu ile Hristiyanlarla karşı karşıya gelen Murabıtlar, Latin tarihçilerinin Sagrajas veya Sacralias, Arap tarihçilerin ise Zellâka adı verdiği yerde karşılaşmıştır (H.479/1086).⁶⁶ Müslümanların galibiyeti ile sonuçlanan bu unutulmaz savaşta Mu'temid b. Abbâd'ın kahramanlığını kutlayan ve ayrıca Yûsuf b. Tâşfin'in savaşçılığını öven kişi Abd'ul-Celil b. Vehbûn'dır (ö. 483/1090). Dizelerinde bizlere savaşın genel mahiyeti ve sonucu ile ilgili bilgi veren şair, Yûsuf b. Tâşfin ve Mu'temid'in mensup olduğu kabilelere değinmeden de geçmemiştir. Berberilerin kökeni tartışmalıdır, en azından şairin gözünde onların Yemenli Himyerîlere dayandığı ifade edilmektedir ki bu o zamanki bir algıyı göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Bir diğer yandan Hristiyanların ikamet ettiği yerleri "Kafir tepesi" olarak ifade eden şair, Hristiyanların topraklarının coğrafi olarak dağlık arazilerden oluştuğunu vurgulamaktadır. Bu aynı zamanda Endülüslülerin topraklarının Hristiyanlarınkine kıyasla daha düz olduğunun işaretidir. Hristiyanların kalabalık bir orduya sahip olmalarına rağmen savaşı kaybetmeleri ve Alfonso'nun savaş meydanından kaçışına dizelerinde yer veren şair, bu hareketin ancak alçaklara yaraştığından bahseder:

1. Sanki savaşın musibetleri onlara demişti: Selam size! Ama gülümsemen [ah, Mu'temid!] onu duyduğunda buruklaşmadı.

---

⁶⁶ Özdemir, Mehmet, "Zellâka Savaşı", 44/44; Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 106.

2. *Kendi onurunu korumak için kıskanç bir tutkuyla alevlenen samimi bir müttefik, kendini bir mızrakla savaşa attı.*
3. *O [Yusuf] Himyerî kabilesinde büyümüştü, sen ise Lahmî kabilesinde; iyi dokunmuş, birbirinden renkli eşarplar gibiydiniz*
4. *Bütün toprakları dağlar olan Kafır Tepesi derinden sarsıldı.*
5. *O kadar kalabalıklardı ki, ne sayılabilir ne de bir sicile kaydedilebilirlerdi.*
9. *Eğer lanetli adam [Hristiyanların kralı] kaçmışsa, bunu asil biri olarak yapmamıştır, çünkü bunu sadece alçaklar yapar.*
10. *Ah Alfonso! Ey [hırsı yüzünden] kaybolmuş! Neden eskiden ayrılmadın, kendin gencecikken?⁶⁷*

Belensiye'nin Hristiyanlar tarafından işgalinin yedinci yılında (H. 495-496/1102) şehrin Murabıtların yardımıyla geri alınması üzerine⁶⁸ İbn Hafâce (ö. 533/1139) "kafirlerin" şehirden zorla sürüldüklerini ve böylece din direğinin yeniden dikildiğini şöyle aktarır:

Şimdi zafer yağmuru bolca yağdı. Ve yerine din direği dikildi.

Kafirler, sanki şehir bir peçe ile kapatılmış gibi, Belensiye şehrinden zorla sürüldüler.⁶⁹

İbn Hafâce'nin (ö. 533/1139) savaş tasviri yaptığı bir başka şiiri aynı şekilde bizlere savaşlardaki manzaralara bir pencere açar. Düşmanların sağlam zırhlarını dalgaları ile

---

⁶⁷ el-Feth b. Hâkân, *Kala`idü'l-`iğyân fî meḥâsini`r-rü`esâ ve`l-kuḍât ve`l-küttâb ve`l-a`yân* (Bulak, 1283), 13-14; Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 106.

⁶⁸ Tarabieh, Abdallah, *Nostalgic and Elegy for Cities in the Andalusian Arabic and Hebrew Poetry* (İsrail: Al-Qasemi Academic College of Education, 2015), 92.

⁶⁹ İbn Hafâce, *Divân*, ed. Seyyid Gâzî (İskenderiye, 1960), 208-209.

dağlara çarpan bir denize benzeten şair, Müslümanların tüm bu hücumu rağmen sonuna kadar direndiğini bizlere aktarmaktadır. “O Rum barbarlarının yenilgileriyle şaşkına döndüğünü gördüm, çünkü küfrün direği çökmüştü.” dizesi ile bize bu zaferin haberini veren şair Rumları, barbarlar olarak nitelerken uğradıkları yenilgiyi ise Rumların yenilgisi olarak değil, küfrün yenilgisi olarak görmektedir. Savaşların din adına yapıyor oluşuna bir diğer örnek de bu beyittir. Şair son beytinde ise Hristiyan kadınların orduları zaferle döndüğünde nasıl davrandıklarına dair bir geleneğe işaret etmektedir:

4. *Ordu, düşman ülkesi üzerinde öyle bir kargaşa çıkardı ki, zemin derin bir korkuya kapıldı.*
8. *Kılıçların demirlerinin savruldukça büküldüğü ve cesaret ateşinin şiddetle yandığı görüldü.*
10. *Toprağın yanağında kan, allıklarla kaplanmış gibi parıldadı ve dövüşün göz kapağındaki toz, sanki sürmeymiş gibi karardı...*
13. *O Rum barbarlarının yenilgileriyle şaşkına döndüğünü gördüm, çünkü küfrün direği çökmüştü.*
19. *Hücum etmişlerdi, öylesine sağlamdı ki zırhları sanki dalgalarıyla dağlara çarpan denizlerdi.*
21. *Müslümanlar, toz bulutunun kalın örtüsünü yarıncaya kadar kendilerini öne attılar ve yere yığılıp toprağa düşünceye kadar ölümle yüzleştiler*
22. *Bir derenin kenarına uzanmış sarhoş adamlar gibi kılıçlarının uçlarına hareketsizce yaslandılar.*

23. *[Daha önce] kıyafetlerinin bağrırlarını sevinçle yırtan kaç kadın, bu mücadeleden sonra oğullarını veya kocalarını kaybettikleri için onları paçavraya çevirdi!*⁷⁰

Tüm bu savaşlar gerçekleşirken, şairler bizlere ordunun yaşadığı zorlukları da aktarırlar. İbn Nağrîle (ö. 447-448/1056)⁷¹, bir isyanı bastırmak için harekete geçen ordunun erzak durumundaki yokluğu şu beyitler ile ifade eder:

10. *Son isyanını ona ödetmek için ordularımızla üzerine yürüdük*

11. *Kaynaklardaki su miktarınca atlarla, ancak atların hararetini gidermeye yetmeyecek kadar suyla.*

12. *Ve düşmanın tasları lokmadan geçilmezken, kendi taslarında bir yudum olmayan piyadelerle*⁷²

Şairleri güçlü yapan ve şiirin etki alanını genişleten en önemli özellik şairlerin sadece izleyici olmayıp aynı zamanda hayatı yönlendiren ve katkı koyan bir duyarlılığa sahip olmalarıdır. Ebû Bekir es-Sayrafî (ö. 557-558/1162) de dizelerinde Hristiyanlara karşı aldıkları bir yenilgi sebebi ile Murabıtlara savaş stratejileri ile ilgili tavsiyelerde bulunmuştur. Şiirde savaş taktiği yanında savaşta kullanılan aletlerin bir kısmı da sayılmaktadır. Ayrıca Pers krallarının uyguladığı taktiklerin tavsiye edilmesi, savaş

---

⁷⁰ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 358-359.

⁷¹ Samuel HaNagid, Endülüslü Yahudi cemaati lideri, vezir, din âlimi, dil bilimci ve şairdir. Daha fazla bilgi için bkz. Hasanov, Eldar, “İbn Nağrîle”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), EK-1/595.

⁷² Schippers A., “Arabic and Hebrew Andalusian War Poems: Reflections on the Poetry of Samuel ha-Nagid”, *10th World congress of Jewish studies: Jerusalem 16-19 August 1989: Division C* (Kudüs: World Union of Jewish Studies, 1989), 44-45.

alanında da Pers/Sâsânî etkisinin canlı olduğunu göstermekte, ayrıca Endülüs'ün Doğu ile irtibatının sürekliliğine de ışık tutmaktadır:

1. *Strateji söz konusu olduğunda, sizden önceki Pers krallarının tutkuyla uyguladıkları talimatları size sunuyorum.*
2. *Bilgili olduğumu iddia ettiğimden değil ama sicilim inananları cesaretlendirecek ve onlara yardımcı olacaktır.*
3. *Yetenekli zanaatkar Tubba'nın tavsiye ettiği şu çift kalınlıkta zincir zırhlardan birini giyin.*
4. *Bir Hint kılıcı alın, çünkü o zırhları daha iyi deler ve diğer kılıçlardan daha keskindir.*
5. *İyi korunan bir kale gibi, hiçbir şeyin zarar veremeyeceği hızlı atlara binin.*
6. *Durduğunuzda kampınıza barikat kurun, ister muzaffer bir şekilde düşmanınızı takip ederken, ister o sizi takip ederken.*
7. *Nehri geçmeyin, ancak yakınına kamp kurun, böylece ordunuzu düşmandan ayırın.*
8. *Gün batımında, arkanızda sarsılmaz desteğiniz olarak cesareti hissettiğinizden emin olduğunuzda harekete geçin.*
9. *İki ordu savaş alanında çok az boşlukla karşılaştığında, mızrakların uçlarının alanı genişletmesine izin verin.*
10. *Hiçbir şey için endişelenmeden düşmanınıza anında saldırın; en kötü karar kararsızlıktan iyidir.*
11. *Cesur adamları gözcü olarak seçin, kararlılık onlar için o kadar doğaldır ki başarısız olamazlar.*

12. *Sizi korkutmaya gelen yalancıyı dinlemeyin; Bir yalancıdan akıllıca bir fikir alamazsınız.*⁷³

Ordunun gücünün ve başarısının vazgeçilmez koşulu olan moral, savaşları kazanma ve krizleri çözmeye en önemli etkenlerden biridir. Tarihte orduların moral ve motivasyonu çeşitli yollarla sağlanmıştır. Savaş öncesi ordulara komutanlar ve zaman zaman hükümdarlar tarafından yapılan konuşmalar, kalabalık halk eşliğinde uğurlama törenlerinin düzenlenmesi ordunun heyecanını dinç tutmanın en iyi yollarından olmuştur. Mu'temid İbn Abbâd'ın (ö. 484/1091), eşine bir süvari müfrezesinin başındaki yürüyüşünü anlattığı aşağıdaki dizeler bizlere ordunun savaşa gitmeden önceki görünümü hakkında bilgi vermektedir. Sancakların kale avlusunu doldurduğu, atların ikili olarak sıralandığı ve davul sesleri ile birlikte uğurlanmakta olan ordunun resmini bu dizeler ile çizebilmekteyiz:

1. *Bir sabah kale avlusunda sancaklar dalgalanırken vedalaşmak için bulduğumuzda,*
2. *İkişer ikişer gruplanmış safkan kısa tüylü atlarla, davullar çalarken ve ayrılığın habercisi olan hareket emri verilirken,*
3. *Gözlerimizden kırmızı nehirler akarcasına kandan gözyaşları döktük*⁷⁴

Mu'temid dışındaki şairler de tarih boyunca savaşta oldukça önemli bir yere sahip olan davulları şiirlerine konu edinmişlerdir. Savaş öncesi ve savaş sırasında orduya moral sağlamak ve düşmana göz dağı vermek amacı ile kullanılan davulları İbn Zeydûn (ö. 463/1071), Mu'tazîd-Billâh el-Abbâdî'yi (H.433-461 / 1042-1069) övdüğü şiirinde dizelerine şöyle aktarmıştır:

---

⁷³ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 358.

⁷⁴ el-Feth b. Hâkân, *Ḳalâ'idü'l-ikyân*, 9-10.

1. *Buluttan daha koyu ve daha yoğun olacağına yemin ettiği büyük bir ordu ile ayrıldı,*
2. *Mızrakların mavimsi demirleri şimşeklerin; saçakları, davulların gök gürültüsüyle çınlayan bulutların aynısıydı.*⁷⁵

İbn Hazm (ö. 456/1064) da davulun insanda uyandırdığı korkuyu aşağıdaki dizesi ile anlatır;

1. *Boş bir deridir, ancak insanı korkutur ve ürkütür çınlayan sesi.*⁷⁶

Endülüs coğrafyasında gerçekleşen savaşlar yalnızca kara savaşları olarak meydana gelmemiştir. Diğer savaşlar kadar olmasa da denizlerde yapılan savaşların ve savaş gemilerinin tasvir edildiği şiirler de bulunmaktadır. Abdullah b. Yûsuf b. Rıdvân, Kastilya Krallığı'nın Cebel-i Târik'ı bir yıl kadar kuşatmasının ardından Müslümanların mücadeleyi kazanması üzerine donanmayı aşağıdaki dizelerle tasvir etmiştir.⁷⁷

1. *Donanmalar Zukak (Cebel-i Târik)'a inip ilerleyince ve Hristiyanlar için şans azalınca,*
2. *Allah'ın düşmanı bunu gördüğünde birliklerini dağıttı, denizin dalgalarını ise donanma sandı.*
3. *Dehşetten sahilleri deniz, korkudan denizleri sahil zannettiler*⁷⁸

---

⁷⁵ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 354.

⁷⁶ İbn Hazm, *Ṭavku'l-ḥamâme fi'l-ülfeti ve'l-üllâf*, ed. Hasan Kâmil es-Sayrafî (Kahire, 1950), 21.

⁷⁷ Üstün, Mahmut, *Endülüs'te Benî Ahmer (Nasrîler) Döneminde Edebî Çevre* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi S.B.E, Doktora Tezi, 2020), 167.

⁷⁸ İbnü'l-Hatîb, Lisânüddin, *el-İhâta fi Ahbâri Ğurnâta*, ed. Muhammed Abdullah İnân (Kahire: Al-Khangî Bookshop, 1973), c. III, 447.

Er-Remâdî (ö. 403/1013 [?]) ise savaş gemilerini aşağıdaki dizeler ile tasvir ederken bu gemileri “Etiyopyalıların atlarına” benzetir:

1. *Kalafatlanmış yüksek gemiler Etiyopyalıların atlarına benziyor,*
2. *Bir hipodromda yarışmaya hazırlanıyor gibi görünen.*
3. *Gemiler, bir yarış pistiymişçesine suya gökten iniyorlar,*
4. *Pruvalarındaki mermileri ateş atıyormuş gibi görünen.*⁷⁹

B. İç Karışıklıklar

İnsanların neden isyan ettiği sorusunu yanıtlamak, iç savaşları anlamak için oldukça önemlidir. Ülkelerin aksine, isyancı grupların savaşacakları daimî ordularının olmayışı, cephe birliklerini finanse etmek ve desteklemek için gelişmiş hükümet bürokrasilerinden mahrum oluşları, gönüllü katılımın esas olduğu bir desteğe ihtiyaç duymalarına neden olmaktadır. Bu nedenle, insanların bir isyancı örgüte katılmaya ya da onları desteklemeye istekli olduğu yerlerde iç savaşlar patlak verip büyürken, bunun tersi bir durumda, ki insanların isyandan kaybedecek çok şeyleri olduğunda şiddetli isyanlara başvurmak yerine barışçıl değişim için çabalama olasılıkları daha yüksektir, isyan girişimleri çabucak sönüp ülkeye istikrar geri dönmektedir.

İç savaşlar ve isyanlar ne sadece etnik gruplar arasındaki eski nefretlerden ne de sadece açgözlülükten kaynaklanmaktadır. Aslında çoğu isyanın temelinde görece bir yoksunluk duygusundan kaynaklandığını söylemek mümkündür. Özünde, “görece yoksunluk”, bir grubun, hak ettiklerine inandıkları ekonomik faydalara veya siyasi sese sahip olmadıklarına dair duygu ve inancıdır. Çatışmayı tetikleyen de bu adaletsizlik

---

⁷⁹ Aydın, Mustafa, *Andalusian Poet and Writer Ibn Suheyd* (İstanbul: Der Yayınları, 2009), 80.

duygusudur. Buna ek olarak, gruplar genellikle bir zamanlar yararlandıkları faydaları veya gücü kaybetme korkusuyla da isyana motive olmaktadır.

Endülüs topraklarında Müslümanların varlıklarını sürdürdükleri süre boyunca yöneticiler, dış meselelerle uğraştıkları kadar ülke içinde baş gösteren karışıklıklarla da ilgilenmek zorunda kalmışlardır. Fetih ile başlayan ve Müslümanların topraklar üzerindeki hakimiyetinin son buluşuna kadar şekillenen “Endülüs toplumu” uzun ve zaman zaman sancılı geçen bir sürecin meyvesidir. Birçok farklı etnik grubu ve dini barındıran toplum, her değeri ve düşüncüyü bir potada eritmiş ki böylelikle bir “Endülüslü benliği” oluşturulabilmiştir. Ancak kimi zaman potada eriyebilecek değerlerin ve çıkarların sıralaması konusunda tabiri caiz ise toplum tarafından bir anlaşmaya varılamamıştır. Bu tip kriz anları tebaa üzerinde bir hoşnutsuzluk oluşturmuş ve bu hoşnutsuzluklar da zamanla isyanları beslemiştir. Şairler dizelerinde dış güçler ile yapılan savaşlara şiirlerinde yer verdikleri gibi bu tip huzursuzlukları da işlemişlerdir. İbn Abdürrabbih’in Urcûzesinde kronolojik olarak birçok tarihi bilginin yanı sıra isyanlar hususunda da detaylı bilgilere ulaşmaktayız:

III. Abdurrahman, Büyük Fitne döneminde meydana gelen olayların oldukça büyük boyutlara ulaştığı bir dönemde yönetime geçmiş, idari alanda gerçekleştirdiği düzenlemelerin ardından Endülüs’ün muhtelif yerlerinde çıkan isyan merkezlerini itaat altına alıp otoriteyi güçlendirerek toprak bütünlüğünü ve siyasi birliği tekrar sağlamak için mücadele etmiştir.⁸⁰ Aşağıdaki dizelerde Emir’in isyanlarla boğuşan ve fitnenin yaygın olduğu bir ülkenin başına geçişini bize aktaran İbn Abdürrabbih, “irtidat kadar ittifakların bozulmasının da yaygın olduğu isyanlarla dolu bir dönemde” dizesi ile dinden

---

⁸⁰ Yıldız, Hakkı Dursun, “Abdurrahman III”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), I/152.

dönerlerle olduğu gibi iç karışıklıklar ile de meşgul olunduğunun altını çizer. Şaire göre küfür ve nifak dönemin başlıca problemlerinden olup irtidat, nifakın en belirgin göstergesidir. Aşağıdaki mısralardan da anlamaktayız ki Hristiyanların güçlenmesi ve merkezi otoritenin zayıflaması, mağlubiyetler sonrası kabul edilmiş dini kimlikten vazgeçişleri de beraberinde getirmiştir. Zoraki Müslüman olan bir kısım halk zayıflayan otoriteye dinden dönmek suretiyle adeta başkaldırışını dillendirmiştir. Bu durum bize Hz. Peygamber sonrası, kısa zaman önce Müslüman olan bir kısım halkların dinden nasıl döndüklerini hatırlatmaktadır. Zira Hz. Ebû Bekir hilafeti boyunca irtidat olaylarıyla baş etmeye çalışmıştır. Gücü esas alan anlayış kısa sürede başka bir güce boyun eğebilmektedir. Bugün mağlubiyetleri sebebiyle hâkim otoriteye boyun eğenler, otorite zayıflayınca başka bir gücün boyunduruğu altına girebilmektedirler. Mısralarda fitne yani toplumsal karışıklık zifiri karanlık ve sel süprüntüsü olarak ifade edilmekte olup; otoritenin yeniden tesisi (Abdurrahman'ın yönetime gelişi) ile bir aydınlanma ve nurlanma yaşandığı vurgulanmaktadır. III. Abdurrahman mısralarda “Mervan Oğullarının en kıymetlisi” olarak anılmaktadır. Bu durum asabiyet duygusunun ne kadar ön planda olduğunu tekrar hatırlatmaktadır:

13-14. Küfür ve nifakı yok eden ve biz, gece gibi zifiri bir karanlık ve sel süprüntüsü gibi bir fitne içinde iken, fitne ve anlaşmazlığı defedenin zamanıyla ilgili şunları söylerim.

15. Sonunda Mervan oğullarının en kıymetlisi Rahmanın kulu (III. Abdurrahman) yönetime geldi.

19. Yer onun nuruyla aydınlandı ve fitne ve fesat karıştırma kesildi.

20. *İrtidat kadar ittifakların bozulmasının da yaygın olduğu isyanlarla dolu bir dönemde.*⁸¹

III. Abdurrahman'ın yönetime geldikten sonra düzenlediği ilk seferler Ceyyân (Jaen) ve İlbîre (Elvira) şehirlerinde bulunan isyancılar üzerine gerçekleştirilmiştir. Şiirde bu iki şehirde meydana gelen isyanların liderleri hakkında bir bilgi bulamıyor olsak da tarihi kaynaklardan bu seferin, III. Abdurrahman'dan önceki üç emîr tarafından isyanı bir türlü bastırılmayan Ömer b. Hafsûn'a (ö. 305/918) karşı gerçekleştiği bilgisine ulaşmaktayız.⁸² Şiirlerin bazı noktalarda yetersiz kalması sonucunda diğer tarihi kaynaklardan destek almak şiiri bir kaynak olarak kullanma hususunda bizlere kolaylık sağlamaktadır. Ordu öncelikle Ceyyân şehrine ulaştığında, buradaki isyancıları “yabani hayvanlar” diye nitelendiren şair, onların ne kadar kontrolsüz bir güce sahip olduklarını vurgularken, III.Abdurrahman'ın ordusunun bu sebeple ihtiyatlı ancak bir o kadar da kararlı oluşunu dizelerinde bizlere aktarır. Ceyyân'a ulaşan ordu şairin tabiri ile “tek bir şeytan bırakmadan” isyancıları kalelerinden indirmiş ve nihayetinde bir zafere nail olmuştur. Ardından rotasını İlbîre'ye çeviren orduyu oluşturan iki önemli askeri sınıf dizelerde gözümüze çarpmaktadır: Karada yaya olarak savaşan piyadeler ve onlara nazaran taktik olarak başlıca avantajları daha fazla hareketlilik ve daha büyük bir etki olan süvariler. Burada isyancıların etkisiz hale getirilişini “İçinde bir tek asi cin ve isyankâr insan bırakmadı” dizesi ile ifade eden şair, Kur'an-ı Kerim'in Nas suresinde de

---

⁸¹ İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed, *Dîvânu İbn 'Abdirabbih*, ed. Muhammed Altuncî (Beyrut, 1993), 177-178; Çiftçi, Faruk, “Urcûzeler ve İbn 'Abdirabbih'in Tarihi Urcûzesi”, 12.

⁸² Yıldız, Hakkı Dursun, “Abdurrahman III”, I/152.

insanlardan ve cinlerden, insanların kalbine vesvese veren birtakım şerli varlıklara atıfta bulunulduğu gibi düşmanları bu şerli varlıklara benzetmiştir.

40. *Ardından, hararetle yanan bir orduyla birlikte Jaen'e doğru yola çıktı.*
41. *Yabani hayvanları sanki bulutlardan indirilmiş gibi doruklardan indirdi.*
42. *Kaleleri parçalanmaya başlarken isyancılar aceleyle teslim oldu,*
43. *İhtiyatlı bir cesaret zırhına saptığı kararlı kılıçlarıyla onlara nişan aldığında.*
44. *Neredeyse kendilerini [o kılıçlara] teslim edeceklerdi ve yer neredeyse onlarla sarsılacaktı.*
46. *Böylece bizi geniş bir ovaya gönderdi ve karışıklığa son verdi.*
47. *Birbiri ardına kaleleri fethetti ve tüm sakinlere güvenlik sağladı.*
48. *Jaen'e ulaşana ve topraklarında tek bir şeytan bırakmayana kadar vazgeçmedi.*
50. *Sonra, gazabıyla her türlü kötülükle nam salan Elvira'ya yöneldi,*
51. *Atlıları ve piyadeleri ile bir çarığın yanağı çiğnemesi gibi üstlerine bastı.*
52. *İçinde bir tek asi cin ve isyankâr insan bırakmadı.⁸³*

Şair hicri 301 (M.913/914) yılını anlattığı dizelerde Rayye, el-Ceziretülhadrâ (Algeciras) ve on yıldan beri İbrâhim b. Haccâc ve oğullarının elinde bulunan Karmûne (Carmona) şehirlerine bu yıl içerisinde seferler düzenlendiğini⁸⁴ zikreder. Ordunun “değirmen taşı” misali bu şehirlerdeki düşmanları öğüttüğünü ifade eden şair seferin “itaat etmeyenler” ve “fesat işleyenlere” karşı düzenlendiğini dizelerinde vurgular. Karmûne’ye düzenlenen seferin İbrâhim b. Haccâc önderliğindeki isyankarlara karşı

---

⁸³ İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed, *Dîvânu İbn 'Abdirabbih*, 179-180.

⁸⁴ Yıldız, Hakkı Dursun, “Abdurrahman III”, I/152.

yapıldığı bilgisini diğer tarihi kaynaklardan edinmiş olsak da, diğer iki şehirde meydana gelen seferlerin “kökeni belirli bir siyah Sevad’a uzanan kişiye karşı” gerçekleştiği vurgusu yapılmaktadır. Siyahi bir Sevad olarak nitelendirilen lider ise daha önce kendisine sefer düzenlenen Ömer b. Hafsûn’danbaşkası değildir. Araplarda köken ile övünmenin bir meziyet olduğundan bahsetmiştik, ancak burada şair İbn Hafsûn’un kökenini siyahi Afrikalılara dayandırarak, “kökeniyle övünecek olsa da” ifadesi ile övünülecek bir kökene ait olmayışını vurgulamak sureti ile isyankâr lideri aşağılamıştır. Çünkü Endülüs’te Afrikalılar genel olarak toplumda köle statüsünde yer almışlardır. Bu noktada, birini kökeni ile aşağılamak aslında psikolojik bir savaşın da var olduğunu bizlere göstermektedir. Ancak son dizelerde, İbn Hafsûn’un halifeden birkaç ay erteleme dilemesi ve emirin de yıllardır isyanları durdurulamayan ve devlete zarar veren bu liderin isteğini yerine getirmesi yönetimin isyanları bastırmada kullandığı yöntemler açısından önem arz etmektedir.

65. *Ardından, ertesi yılın sonunda Şezûne’yi (Sidonia) ve sahili aşarak sefere çıktı,*

66. *Terk etmedi Rayye ve el-Ceziretülhadrâ’yı (Algeciras), köpekleri acı acı havlayana dek;*

67. *Devam etti seferine, ta ki Karmûne’nin ovasında durana kadar, değirmen taşı gibi ezen ordusuyla,*

68. *İçinde yasaya itaat etmeyen ve fesat işleyen, kökeniyle övünecek olursa, kökeni siyah Sevad’a kadar uzanan kişiye karşı,*

69. *Halife’nin kendisine birkaç aylık müddet vermesini istedi, ardından emrine amade olacaktı,*

70. *Bunun üzerine Emir, isteğini kabul etti, onu cömertçe ödüllendirdi ve ayrıldı⁸⁵*

---

⁸⁵ İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed, *Divânu İbn ‘Abdirabbih*, 180.

Bir önceki yıl kendisine teslim olması için belirli bir süre verilen Ömer b. Hafsûn, bu süreye riayet etmemiş olmalı ki hicri 303 (M. 915/916) yılında komutan Ebu'l Abbas'ın önderliğindeki ordu tekrar Ömer b. Hafsûn'a karşı harekete geçmiştir. Bu seferin ardından Bübeşter kentinin denetimi sağlanmış, şehirde oldukça büyük bir tahribat gerçekleştirilmiştir. Ekinlerin yok edilmesi ve değerli eşyaların ayırt edilmeden talan edilmesinin ardından meydana gelen tahribatın boyutu, “domuz” olarak nitelendirilen isyancının “orada hiçbir geçim kaynağının beklenmeyeceğinden emin olması” ile her şeyi yemesi ile bilinen domuzun dahi bir şey bulamayacağı yorumu ile güçlendirilmiştir. Aynı zamanda gıda kaynaklarının yok edilmesi isyancıların direncini kırmak için kullanılan yöntemler hakkında bilgi edinmemiz açısından önemlidir. Bu durum bize Hayber'in fethinde hurma bahçelerinin yakılarak kale içindeki insanların gıda tedarikini engellemek sureti ile teslim olmak zorunda bırakılmalarını hatırlatmaktadır.

Şiirde dikkat çeken bir diğer dize ise İbn Hafsûn'un Hristiyanlığa dönüşü ile “mürted” olarak nitelendirilmesidir. Ordunun başarısının ardından şair, III. Abdurrahman'ın otoritesinin daha da güçlendiğini, halifenin yönetime gelmeden önce coğrafyanın içinde bulunduğu iç çekişme ve fitne alevlerinin sönerik uzlaşan halkın içinde kurtlarla kuzuların birlikte otladığı bir sükûn ortamı oluştuğunu vurgulamıştır. Ancak ilerleyen yıllarda bu isyanların devam edecek olması, kurtların barışa yanaşmalarına rağmen hala kurt oldukları gerçeğinin değişmediğini bizlere gösterir.

73. Sonra üçüncü yıl, amcasını kendi azim ve sabrıyla donattıktan sonra sefere çıkardı.

74. Böylece, komutanı Ebu'l-'Abbas olan güçlü ve cesur bir orduyla yola çıktı.

75. Ta ki Bübeşter'in zirvelerine çıkana ve ovalarını ordusuyla aşana kadar,

76. Onlar için geride ne bir ekin ne bir meyve ne değerli bir eşya ne de kıymetli bir ziynet bıraktı...

77. ...asmalarını ve ağaçlarını keserek, ancak mürted, ne onun [üstünlüğünü] kabul etti, ne de karşı çıktı ona.

78. Daha sonra (Ebu'l Abbas) geri döndü, ekinleri ve erzakları yok ederek.

79. Böylece domuz, artık orada hiçbir geçim kaynağının bulunmayacağından emin oldu.

80. Bu nedenle İmam'a, onun görevini kabul ederek "duymaya ve itaat etmeye" hazır olduğunu ve tövbesini bildiren bir mektup yazdı.

81. Bu şekilde Tanrı iç çekişme alevini söndürdü ve halk uzlaşmada birleşti.

82. Savaş, onlara silahlarını bıraktırdıktan sonra koyun ve kurt birlikte otladılar.⁸⁶

Hicri 305 (M.917/918) yılında tekrar “Sevad’ın şer ittifakı oluşturmuş torunlarına” yani İbn Hafsûn ve taraftarlarına karşı bir sefer düzenlenmiştir. Bu seferin düzenlenme nedeni olarak ise ahdin bozulması ve taşkınlık yapan isyankarların merkezi otoriteye karşı olan tutumu gösterilmiştir. Bu kez süvariler, piyadeler ve okçulardan oluşan bir ordunun başına Kuraşi ve Bedr olmak üzere iki komutanın konulmuş olması düzenlenen seferin ciddiyeti hakkında bizlere ışık tutar. Şairin “Köpek” olarak nitelediği İbn Hafsûn’un düşüncesizce savaşa girişi ve taraftarlarının emirin ordusundan kaçarak İbn Hafsûn’un kararlarına muhalefet göstermeleri isyancıların savaşı kaybetmesinin önemli nedenlerindedir. “Ve o, deve üzerinde kadınların bindiği mahfedeyken ordu şehre saldırdı,” dizesinde geçen mahfe; deve, fil gibi hayvanların sırtına konulan, içine oturmaya yarayan, iki kişinin karşılıklı oturabileceği biçimde yapılmış büyükçe bir sepettir. “Kadınların bindiği” ifadesi ise bir sonraki dizede geçen “Aşağılanmış ve küçülmüş bir şekilde esareti kabul etmişken,” cümlesi ile birlikte İbn Hafsûn’u iyice

---

⁸⁶ İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed, *Divânu İbn 'Abdirabbih*, 181.

yermek amaçlı kullanılmıştır. Bu seferin sonunda Emir'in ordusu başarılı olmuş, isyancıların lideri İbn Hafsûn ise ölüme gönderilmiştir.

95. *Sonra (üç yüz) besinci yılda sefer, Sevadın şer ittifakı oluşturmuş torunlarına karşı yapılmıştır.*
96. *Taşkınlık yapıp, haddi aşır, anlaşmayı ve ahdini bozduğunda,*
97. *Merkezi otoriteye (sultana) karşı şiddet, husumet ve kötü düşüncesiyle savaş açtığında,*
98. *Doğru yoldan sapıp yanlışla düştüğü zaman, Halife komutan Kuraşî'yi onun üzerine gönderdi.*
99. *Ordusunu komutan Bedr ile güçlendirdi, (bu) teki çiftleyerek güçlendirmek gibiydi.*
100. *Düşmanı süvari ve piyadelerle çepeçevre kuşattı ve hızla savaşa girişti.*
101. *Piyadeler, okçular ve süvariler hemen savaşa tutuştular.*
102. *Bedr'in kuşatması devam ediyor, savaş ısrarla sürüyordu,*
103. *Köpek (düşman komutanı), düşüncesizce, boğazı ve nefesi daralmış bir biçimde savaşa daldı.*
104. *Arkadaşları onun sancağının altından kaçtılar ve onun emrinin hilafına kapıları açtılar.*
105. *Ve o, deve üzerinde kadınların bindiği mahfedeyken ordu şehre saldırdı,*
106. *Aşağılanmış ve küçülmüş bir şekilde esareti kabul etmişken,*
107. *Hâcib, krallığın tacını çıkarıp aldı ve onu elleri arkadan bağlanarak ölüme gönderdi.⁸⁷*

---

⁸⁷ İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed, *Dîvânu İbn 'Abdirabbih*, 182-183; Çiftçi, Faruk, "Urcûzeler ve İbn 'Abdirabbih'in Tarihî Urcûzesi", 15-16.

Ömer b. Hafsûn hicri 305 yılında öldüğünde isyan oğulları tarafından devam ettirilmiştir. Hicri 307 (M.919/920) yılında İbn Hafsûn'un büyük oğlu Ca'fer, babası yerine Bübeşter'de idarenin başına geçtiğinde⁸⁸ ilk olarak halifeye boyun eğmeyi ve kendi bölgelerinde yönetim hakkı için vergi vermeyi kabul etmiştir. Bunun karşılığında da yönetim anlayışı olarak şairin tabiri ile “sürekli olarak iyilik yapma görüşünü” sürdürmeyi esas kabul eden III. Abdurrahman onlara kendi bölgelerinde serbestlik tanımıştır, ancak “şeytanın aklını çelmesi ile burnu büyüyen Ca'fer” ittifakı bozarak yeniden merkezi otoriteye karşı isyan etmiştir. Devlet hakimiyetini tartışmama konusunda tavizsiz olan III. Abdurrahman bu isyanı da “tarım alanlarını dahi yok ederek” şiddetli bir şekilde bastırmış ve Ca'feri tekrar vergiye bağlamıştır. Burada vergi vermenin devlete bağlılığın siyasi bir ifadesi olduğunu görmekteyiz:

162. *Bundan sonra Belde'ye karşı vuku bulan savaş, ahdinden dönenlere yöneltildi.*
163. *Başlangıcı, koruyucu ve yeryüzünde en güvenilir kişi olan seçilmiş Halife,*
164. *Domuzun öldüğü ve cehenneme gittiği haberini aldıktan sonra,*
165. *(İbn Hafsûn'un) çocukları Halifeye boyun eğmeyi ve Müslüman topluma katılmayı,*
166. *Ve kendi bölgelerinde yönetim hakkı karşılığında vergi ödemeyi kabul ettiler.*
167. *Bu sebeple faziletli imam sürekli iyilik yapma görüşünü sürdürmeyi seçti.*
168. *Sonra şeytan Ca'fer'in aklını çeldi ve bu sebeple burnu büyüdü.*
169. *Böylece anlaşma ve ittifakı bozdu ve uyuşmazlığı ve ayrılımları kullandı.*

---

⁸⁸ Yıldız, Hakkı Dursun, “Abdurrahman III”, I/152.

170. *Sözlerinde durmayan, anlaşmayı bozan ve kanuna muhalefet eden kimseleri kucakladı.*
171. *Fakat zorluk içindekileri rahata kavuşturan Halife Allah'ın yardımıyla onu engelledi,*
172. *Sonra öfkeyle Bübeşter'e yöneldi ve üzerinde yeşil bir dal bırakmadı.*
186. *Bitkileri tahrip etti, tarım ürünleri ve tarım alanlarını tarumar etti,*
187. *Köpek, Halifenin kararlı bir şekilde onları niyetlerinden vazgeçirmek istediğinin açıkça gördü.*
188. *Alçakgönüllü bir şekilde teslim oldu ve onun izniyle belki bağışlanırım diye bağışlanma talep etti.*
189. *Yine vergi ödemek şartıyla kendi toprağında hükümran olmayı umarak,*
191. *İmam faziletiyle ve iyi şeyler yapma temayüzüyle onun şartlarını kabul etti ve ondan ayrıldı.⁸⁹*

Urcûze türü şiirler genel olarak daha önce de bahsettiğimiz gibi kronolojik tarihi bilgi verme amacı taşıdığından, ilerleyen yıllarda da isyanlar ve bu isyanların nasıl bastırıldığına dair bilgileri ihtiva etmektedirler. Bunlarda genel olarak isyancılara seferlerin düzenlendiği, gerek anlaşmaya varılarak gerekse şiddetli savaşların sonucunda otoritenin yeniden tesisinin sağlandığı işlenmiştir. Bundan sonraki yıllarda da bu döngünün devam etmesi sebebi ile Urcûzenin kalan yıllarında farklılık arz eden durumlar ve sefer düzenlenen farklı şehirler değerlendirmeye alınacaktır.

Hicri 310 (M. 922/923) yılında III. Abdurrahman, Monteleon'a, "bozgunculara ve sadakatini bozanlara" karşı bir sefer düzenlemiştir. İsyancıların kaleleri etrafında kurulan

---

⁸⁹ İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed, *Dîvânu İbn 'Abdirabbih*, 186-187; Çiftçi, Faruk, "Urcûzeler ve İbn 'Abdirabbih'in Tarihî Urcûzesi", 22-23.

tahkimatlar ile kale içindekilerin teslimiyetinin sağlanması savaş taktikleri açısından önem arz etmektedir:

248. *Bundan sonra, kuvvetle Monteleon'un zapt edildiği onuncu yıl seferi gerçekleşti.*
249. *Halife, bozguncu ve sadakatini bozanlara karşı ordusuna komuta ederek ilerledi.*
250. *Manteleon kalesine, orada yaşayanların yardım yollarını keserek saldırdı.*
251. *Üzerlerine yürüdü ve onlara yardım gelmeden önce etraflarında tahkimat yaptı.⁹⁰*

Hicri 313 (M. 925/926) yılına gelindiğinde Abdülhamid komutasında Benî Zünnûn ailesine düzenlenen sefer sonucunda bozguna uğrayan hanedan ve yandaşları rehineler bırakıp karşılığında eman dilemişlerdir:

320. *Benî Zünnûn'a sefer düzenlediğinde, küçümsenemeyecek bir fetih gerçekleşti.*
326. *Sonunda karşı koyamadan tam bir bozguna uğradılar ve kardeşi Muhammed'e teslim oldular.*
328. *Eklemleri kılıçlarla kesilmiş, vücutları mızraklarla parçalanmıştı.*
329. *Sonra biraz rehineler bırakıp, eman dilediler.*
330. *Rehineler alındı ve onlara eman verildi. Başlarını eğip itaat ettiler.⁹¹*

---

⁹⁰ İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed, *Dîvânu İbn 'Abdirabbih*, 190; Çiftçi, Faruk, "Urcûzeler ve İbn 'Abdirabbih'in Tarihî Urcûzesi", 30.

⁹¹ İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed, *Dîvânu İbn 'Abdirabbih*, 194; Çiftçi, Faruk, "Urcûzeler ve İbn 'Abdirabbih'in Tarihî Urcûzesi", 36-37.

Hicri 314 (M. 926/927) yılında rota tekrar İbn Hafsûn'un çocuklarının bulunduğu Bübeşter'e yönelmiştir. Bu yılda halifenin isyancılara karşı taktik değiştirdiğine tanık olmaktadır. Halife sefere bizzat katılmamış, onun yerine Benî Besil ailesine mensup olan Abdülhamid katılmıştır. Şair komutanın gücünü ifade etmek için "ormanların aslanı" sıfatını kullanmıştır. İsyankarların lideri "fitne ve nifâkın başı" Calut'un başı alınmış ve arkadaşları ile birlikte kale kapısına toplu halde asılmışlardır. Bu, isyankarlara göz dağı vermek için şiirde ilk kez bahsedilen caydırıcı bir taktiktir. İsyankarları "şeytana hizmet edenler" olarak niteleyen şair aynı zamanda son dizeler ile isyana kalkışanlara, münafıkların ve mürtedlerin başına gelenlerden bahisle uyarıda bulunmuştur:

334. *Savaş alanında kendisi yerine komutanları savaştı, askerleri Bübeşter'i ele geçirdiler.*

336. *Benî Besilli, ormanların aslanı gibi güçlü Abdülhamid kendi rotasında ilerledi.*

337-338. *O, aslanların ve domuzların bulunduğu yerde kalan fitne ve nifâkın başı Calut'un başını aldı.*

339. *Arkadaşlarıyla birlikte kale kapısında onları toplu halde asarak şaşırttı.*

344. *Yoldan geçene bir dostun sözleri gibi samimi bir tavsiye vererek:*

345. *İşte burası şeytana hizmet ve halifeye isyan edenin yeridir,*

347. *Kötü niyet taşıyan kişiye, böyle bir hastalığı isteyene, öleceğini söyle,*

348. *Nice dinden dönen göçtü gitti, nice münafık böyle bir musibete uğradı;*

349. *Çarmıha gerilmiş ve başı da üzerine takılmış bir şekilde...⁹²*

---

⁹² İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed, *Dîvânu İbn 'Abdirabbih*, 195; Çiftçi, Faruk, "Urcûzeler ve İbn 'Abdirabbih'in Tarihî Urcûzesi", 38-39.

Hicri 320 (M.932) yılına gelince şairin verdiği bilgi üzerine yetmiş yedi yıl boyunca otoriteye boyun eğmeyen, şairin tabiri ile “ayrılıkçılık, bozgunculuk, azgınlığın ve sapıkların” kenti olan Tuleytula’da, şehrin valisinin ve ileri gelenlerinin komutana teslim olması ile yeniden siyasi birlik sağlanmıştır. Burada dikkatimizi çeken bir durum da valilerin teslim olmasıdır. Bu durum merkezden görevlendirilen bir memurun da otoriteye isyan etmiş olabileceğini göstermektedir.

386. *Tuleytula, istemediği halde boyun eğerek ve ezilerek Halifeye teslim oldu,*
388. *Yetmiş yedi yıl boyunca efendisinin emirlerine boyun eğmemiştir.*
392. *Ayrılıkçılık ve bozgunculuğun kentine, azgınlığın ve sapıkların merkezine,*
393. *Halkının ayrılık ateşi yanıp körüklendiğinde (oradan çıkacaklarını anladıklarında),*
394. *Şehrin valisi ve ileri gelenleri gelip saygın komutana teslim oldular.*⁹³

Hicri 322 (M.933/934) yılında güçlü bir ordu ile Molonda, Ruma ve Hima’daki kalelere saldıran III. Abdurrahman’ın ordusu isyancı Benî Tüçb ailesini dize getirmiş ve onların af dilemesini sağlamıştır. Ancak III. Abdurrahman’ın Tüçb ailesine karşı, yedirip giydirip, Kurtuba’ya makam vaadiyle davet edecek kadar hoşgörülü olması dikkat çekicidir. Bu durum Tüçb ailesinin siyasi olarak saygın ve güçlü bir aile olduğunu, zor ve şiddetle uzun vadede kontrol altına alınmasının imkansızlığını hatırlatmaktadır. Zira siyasi bir manevra ile sistemin bir parçası haline getirilmek amacıyla makam vaadinde bulunmak bilindik bir pasivize etme yöntemidir. III. Abdurrahman da tam olarak bu yöntemi kullanmıştır:

---

⁹³ İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed, *Dîvânu İbn ‘Abdirabbih*, 198; Çiftçi, Faruk, “Urcûzeler ve İbn ‘Abdirabbih’in Tarihî Urcûzesi”, 43-44.

415. *İki onur sahibi Halife, (üç yüz) yirmi iki yılının başlangıcında ordusuyla birlikte sefere çıktı.*
419. *Ve Molonda, Ruma ve yakınındaki Hima'daki kalelere saldırdı.*
420. *Sonra isyancı Tüçib, Allah'a tövbe eden kişi gibi af diledi.*
421. *Halife de onun pişmanlığını kabul edip, hatalarını affetti.*
422. *Onu yedirip giydirdi ve ona eşsiz bir katır ve at hediye etti.*
423. *Her ikisi de Halifenin bineklerinden, üstelik tasvir edilemeyecek kadar süs içindeydi.*
424. *Ve ona şöyle dedi: Bize katıl, Kurtuba'ya yerleş. Orada sana kendimize yakın saygın bir makam vereceğiz.*
425. *İnsanların en saygını bir vezir, sınır bölgelerinde bizim adımıza vergileri toplayan bir komutan olursun.*
426. *O da dedi ki: Ben hastalığımдан arınmaktayım, bendeki değişikliği ve benzimin sapsarı olduğunu gördünüz.*
427. *Halimi düzeltinceye kadar efendimiz bana zaman tanırrsa,*
428. *Akrabalarım, evlatlarım ve ailemle birlikte verdiğim sözü yerine getiririz.*
429. *Bu konuda Halifeye söz verdi ve bu söze Allah'ı şahit tuttu.*
430. *Halife onun bağlılığını kabul etti ve onu affederek makamına iade etti.⁹⁴*

İç karışıklıklar III. Abdurrahman'ın yönetimi ile sınırlı kalmamış ilerleyen yıllarda da baş göstermeye devam etmiştir. Âmirîler iktidardan uzaklaştırıldıktan sonra el-Mehdî'nin (H.399/1009) başa geçmesi ile birlikte, el-Mansûr (ö. 392/1002) ve Abdülmelik el-Muzaffer tarafından Kuzey Afrika'dan getirilerek orduda görevlendirilen Yeni

---

⁹⁴ İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed, *Dîvânu İbn 'Abdirabbih*, 199-200; Çiftçi, Faruk, "Urcûzeler ve İbn 'Abdirabbih'in Tarihî Urcûzesi", 46-47.

Berberiler'e karşı bir ötekileştirme politikası izlenmiştir. Bu durumdan rahatsız olan Yeni Berberiler, el-Mehdi'ye muhalif Emevîlerden olan Süleyman b. Hakem b. Süleyman b. Nasır'ı (el-Mustaîn Billâh, H.399/1009, H.403-407/1013-1016) başlarına geçirerek ve bu huzursuzlukları yakından takip eden Kastilya Kralı Sancho García'dan (ö.407/1017) Duero nehri kıyısındaki birçok kalenin devredilmesi karşılığında destek de alarak 1009 (H.400) senesinin Kasım ayının ilk günlerinde Kurtuba'ya saldırmışlardır. Kantiş Savaşı (Batalla de Qantish) olarak da bilinen ve Kurtuba halkı ile Yeni Berberiler arasında geçen bu savaş Berberilerin lehine sonuçlanmıştır.⁹⁵ İbn Derrâc el-Kastallî'nin (ö.421/1030) aşağıdaki dizelerinde bahsettiği "Kantiş" ifadesi ve Frank müfrezelerinin varlığı, bu savaşın yukarıda bahsi geçen savaş olduğunu düşündürmektedir:

Sayısızca asi millet Kantiş resiflerine akın edip orada toplandı

Daha sonra zemin seviyesi yükselmiş, savaş alanını terk ettiklerinde ölü düşmanların cesetleri bir dağ oluşturmuştu

Ve Allah sizi, size neredeyse komplo kuracak Frank müfrezelerinin şerrinden korudu⁹⁶

Emevî Hilafetinin zayıflayıp yıkılmaya yüz tuttuğu dönemde, bir taraftan şehir içinde baş gösteren karışıklıklar, diğer taraftan da Berberilerin istilaları, 1011 (H.402) yılında Kurtuba'nın harabeye dönmesine neden olmuştur. Bu şehirde doğup büyüyen İbn Şüheyd (ö. 426/1035), şehir hakkında yazdığı mersiyesinde, şehrin Berberiler, Araplar ve Mısırlılar ile dolduğunu söyleyerek bizlere Kurtuba şehrinin etnik mozaikinden bir pencere açar. Ancak Kurtuba'da yaşanan karışıklıklar sebebi ile, oradaki bu milletlerden

---

⁹⁵ Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları (Siyasi Tarih)*, 153-154.

⁹⁶ eş-Şenterînî, İbn Bessâm, *ez-Zahîre fî mehâsini ehli 'l-Cezîre*, c. I, 69.

grupların coğrafyanın farklı yerlerine şaşkınca savrulması, parçalanmışlığı gözler önüne sermektedir:

Kurtuba gibi bir yer için gözyaşlarını bolca akıtan kişinin ağlaması az gelir.

Bir yurt ki, -Allah fertlerini düştükleri dertten kurtarsın- Berberileştiler,

Araplaştular, Mısırlılaştırlar.

Her yerde onlardan bir topluluk, oradan ayrılmaktan dolayı parçalanmış ve şaşırılmış durumdadır.

Orada herkesin bir arada, yaşamın da güzel ve bereketli olduğu günleri hatırlarım.

Herkes, Kurtuba'nın güzelliğinin değişmeyeceğinden emin olmuş ve bu güzelliğe bürünmüşlerdi.⁹⁷

Son olarak, aşağıdaki mısralardan da anlaşılacağı üzere şairler, şiiirleri ile dönemlerinin isyanlarını aktarırken, aynı zamanda bazen isyanlara teşvik edici günümüz dili ile “sosyal medya” rolü de üstlenmişlerdir. Örneğin, Gırnatalı şair Ebu'l-Kâsım Halef b. Ferec Es-Sümeysir (ö.480/1087-1088) aşağıdaki mısralarında Mülûkü't-tavâif dönemi emirlerini İslam dininden uzaklaşmaları ve ülkeyi Hristiyanların eline teslim etmeleri sebebi ile yererek, halkı isyana davet etmiştir:

- 1. Emirleri sorgulayın ve onlara deyin ki: "Yaptığınız nedir? İslam'ı düşmanlara esir ederek teslim etmekten başka?"*
- 2. Size isyan etmek bizim boynumuzun borcudur, zira siz Hristiyanlar ile birlik oldunuz.*

---

⁹⁷ İbnü'l-Hatîb, Lisânüddin, *A 'mâlû'l-a 'lâm*, 105; Toprak, M. Faruk, *Endülüüs Şiirinde Mersiye* (Ankara: Ankara Üniversitesi S.B.E, Doktora Tezi, 1990), 175-176.

3. *[Denizi yaran] asayı inkâr etmeyin: sizin kırdığınız asa bizzat peygamberinki değil miydi?*⁹⁸

C. Şehir Mersiyeleri

İnsan, yaşadığı mekânlar ile yapısından kültürel dokularına kadar derin bir bağ kurar. Bu bağı devamlı kılmak için ise o mekânı hatırlatacak ne varsa zihninde taze tutmak için çaba gösterir. Bu kimi zaman bir resimle, kimi zaman o mekân için söylenmiş bir şarkıyla, kimi zaman ise şairin dilinden bir şiir ile gerçekleştirilir. Ancak mekanlara bağlılığın fay hattı olan savaşlar, getirdikleri tahribat ve yıkım ile insanın sahip olduğu kimlik ve anlamları silip atma gücüne sahiptirler. Şehir mersiyeleri kaybolan mekanların ve onlarla eşleşen değerlerin hatırlanması, anılarının tarihe not düşülmesi ile bu güce karşı koyan şiirlerdir. Nitekim tarihsel gerilimlerin işlendiği bu şiirler de gerek şehirlerin savaştan önce ve sonraki hallerini, gerekse elden çıkan şehirlerdeki durumları tasvir etmeleri sebebi ile tarihi yorumlamada büyük bir önem taşımaktadır. Ancak şiir içeriğinde gerçekleşen olayların ve yıkımların tarihlerinin çoğu zaman yazmıyor oluşu, diğer kaynaklardan yararlanma ihtiyacını bu şiir türü için de gerekli kılmaktadır. Özellikle şairin yaşadığı yer ve zamanın bu tarih kaynakları yardımı ile öğrenilmesi, şiirin bahis ettiği dönemi belirlemeyi kolaylaştıracaktır.

Kurtuba'nın, on birinci yüzyılın başlarında yaşadığı fitne sırasında aldığı büyük hasarı, İbn Şüheyd olaylara bizzat şahit olmuş bir şair olarak aktarmaktadır. Vakti zamanında ihtişamı ile övülen Kurtuba'nın bir harabeye döndüğünü ifade eden şair, fitne sürecinde saldırılar artarken canını kurtarmak için sağa sola koşuşturan ve başka şehirlere sığınan insanların durumuna hem üzülmekte hem de uzun yıllar insana dünya hayatında cenneti yaşatmış bir şehrin terkedilişini kabullenemediğini dizelerinde bizlere aktarmaktadır.

---

⁹⁸ Şevkî Dayf, *'Aşrû 'd-düvel*, 233; Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 108-109.

Şair dizelerinde “her şey yakılıp yıkılınca” enkaz olarak her şeyin yerde birbirine benzer yığın haline dönüştüğünü; yani enkaza bakıldığında o enkazın bir saray mı, cami mi, hamam mı, han mı olduğunun artık çıkarılamadığını, bu nedenle bu şehri tanımayanların nelerin yok olduğunu bilemeyeceğini düşünerek; adeta her enkazın başına geçmekte ve anlatımıyla o enkazın önceki, görkemli halini ve ondaki hayatı tasvir etmektedir. Sarayda, camide, törenlerde okuyucuyu gezdiren şair hem mekanlardaki hayatı hem de zamanda akıp giden hisleri betimlerken “Ulucami” gibi bir eseri ve buradaki zengin hayattan geçmiş zaman olarak bahsederek artık ne zengin hayatın kaldığının ne de bu yerlerin eski değerinde olduğunu ifade eder. Bununla birlikte şair sadece taşın, ağacın, tahtanın, camın parçalanmadığını aynı zamanda o mekânda inşa edilmiş kültürün, estetiğin, değerlerin, hayatın da yakılıp küllendiğini hatırlatmaktadır. Nitekim şair öyle bir acı tablo çizmektedir ki yıkılan sadece bina olsaydı; belki başka bir yerde tekrar yapılabilirdi fakat bina ile beraber hayaller, umutlar, cesaretler, çabalar da yere yığılıp kalmıştır. Bir atasözümüzde olduğu gibi sadece “evin başa yıkılması” gerçekleşmemiş; enkazın altında kalan baş ile beraber o başın zekâsı, ahlakı, bilgeliği ve cesareti de enkazın altında kalmış, “bilim adamları, yol göstericiler, edebiyatçılar ve asil karakterli insanlar” da bu tahribattan en üzücü şekilde etkilenmiştir. Yine tüm bu karışıklıklardan önce “Emevîlerin sarayının ve halifeliğin en büyük nimet olduğundan” bahseden şair, devletin otoritesinin sarsıldığını, eskiden “tüm yetkinin emirde ve heyetinde olduğu” günlerin geride kaldığını dizelerinde bizlere aktarır.

Kurtuba şehrinin Endülüs için önemini en iyi yansıtan dize belki de “Avlularınız, ziyaretçiler için, korkmuş ve bitap insanların sığındığı bir Mekke’ydi.” dizesidir. Şair “Kurtuba”dan söz açarken bu şehrin insanlığa cennet gibi bir hayat sunmakla kalmadığını aynı zamanda bu şehrin ilahi ikrama mazhar kılındığını, İslam’a hizmet ettiğini ve Müslümanlar açısından inancın, manevi değerlerin, ilmin, hikmetin yaşatıldığı bir “İslam

Şehri” olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla şaire göre Kurtuba’da özellikle başta Ulu Cami olmak üzere mabetler, medreseler Müslümanların sığındığı, huzura erdiği, Allah’a yaklaştığı mekanlardı. Böylece şehri Mekke’ye benzeterek adeta Kurtuba’ya “burası şehirlerden bir şehir değil; şehirlerin en güzeli, şehirler sultanı, kurucu şehir” sıfatlarını yakıştıran şair “bu şehrin tarihi bu ülkenin tarihidir” özdeşliğini sunmaktadır. Şair Dicle, Fırat, Nil gibi kenarında görkemli şehirlerin kurulduğu nehirlerin bile suyundan daha güçlü, hatta cennetteki Kevser’den dahi daha cömert, estetik, kıymetli şehirler kurmuş suyun bu şehirde aktığını, dolayısıyla dünyanın başka yerlerindeki ceylanların, kuşların, çiçeklerin bile bu şehirdeki ceylanlar, çiçekler, sular kadar zengin ve kıymetli olmadığını ifade ederek adeta “bu şehrin ölümü insanlığın ölümü olmuştur” duygusunu vermektedir.

1. *Harabeler arasında bana haber verebilecek bir arkadaş yok; Kime sorabilirdim Kurtuba 'ya ne olduğunu?*
2. *Yalnızca ayrılığı sor; söyleyecek sana dostların dağlara mı yoksa ovalara mı gittiğini.*
3. *Zaman onlara acımasızdı: her yöne dağıldılar, fakat birçoğu telef oldu (ölümü tattı)*
4. *Feci olaylar, ikamet ettikleri yerlere ve kendilerine karşı titizlikle hareket etmiş, her ikisini de değiştirmiştir.*
5. *O vakit, verandalarında kalplerini aydınlatacak ışığı yakmak talihe kalmış.*
6. *Kurtuba gibi bir şehir için dizginlenemez nehre yaş akıtacak gözlerin sayısı fazlasıyla azalmıştır.*
7. *Onu terk etmenin verdiği tedirginlikle; dört bir yana dağıldı her kesim.*
8. *Onunla tanıştığımda, bütün sakinleri [uyum içinde] birleşmişti ve hayat güzeldi;*
14. *Emevîlerin sarayı arzu edilen her şeyle doluydu ve halifelik en büyük şeydi.*

16. *Ulu cami Kur'an okuyan, istediği dersi dinleyen ve çevresini izleyen türlü türlü insanla doluydu.*
17. *Çarşıya giden yollar yaklaşan kıyametin o yolun tüm yolcularına kopmayacağını gösterdi.*
18. *Ey musibet rüzgarının şiddetli bir şekilde esip yok ettiği, sakinlerinin üzerine esip onları kahreden cennet!*
19. *Seni yaralayan ölüm yüzünden fazlasıyla kederliyim; ayakta olduğun süre boyunca ihtişamınla gurur duymamız yok yere miydi?*
20. *Avlularınız, ziyaretçiler için, korkmuş ve bitap insanların sığındığı bir Mekke'ydi.*
21. *Ey kehanet kuşunun yuva yaptığı (tünediği) yer! Bu yaşadıklarından sonra sakinlerin tanınmaz hale geldi!*
22. *İki kıyasının arasından ırmağının, Dicle'den, Fırat'tan ve Nil'den [ben ne diyorum!] hatta Kevser'den daha cömert sular aktı!*
23. *Yaşam yağmurunu yağdıran bir bulutla sulandın ve bahçelerin canlanıp yeşerdi*
24. *Avlusunda ceylanların koştuğu, avucumun ii gibi bildiğim konağı nasıl da zliyorum!*
25. *Tüm soyluların gözlerinin onun üzerinde olduğu,*
26. *Tüm yetkinin şehrin prensinin veya heyetinin elinde toplandığı zamanı...*
27. *Onu hürmetle selamlamak için barış elinin kaldırıldığı zamanı.*
28. *zntm, asil karakterleri, edebiyatçıları, güvenilir bilgeleri ve savunucuları için ağlayarak sürekli yenilenir.*
29. *Ruhum iyilikleri, saflığı, ihtişamı ve büyüklüğü için üzülerek i çeker.*

30. *Ve kalbim kırılır düşündükçe bilge adamlarını, yol göstericilerini,
edebiyatçıları ve ince ruhlarını!*⁹⁹

İbn Şüheyd, Kurtuba’da gerçekleşen yıkımların ve trajedilerin sadece herkesin etkilendiği genel bir tablo olmadığını söyleyerek tek tek her bireyin hissettiklerini ifade eder. Dizelerinde Kurtuba’ya nazar değdiği söyleyerek düşmanların ve hasetçilerin kem gözlerine işaret etmektedir. Yani şair bir şehrin yıkımının önce gözlerde başladığını, kıskanç bakışların şehri yıpratmaya başladığını hatırlatmaktadır. Kur’an’da müşriklerin hasedini anlatan “seni gözleriyle devireceklermiş gibi” hatırlatması dizelerde adeta ayetin şerhi gibi durmaktadır;

Güzel Kurtuba’ya ağla, kıskançlık gözleri ona değdi,

O güzellik, kolaylık ve bolluk içinde yaşama şehriydi

Fakat durum değişti, iki kişi arasında bile sevinç ve mutluluk kalmadı.

*Eğer gitme kararı aldıysan sabah erken git, ona veda et ve emin bir şekilde yürü.*¹⁰⁰

Şairler kimi zaman “isimler eserleriyle yaşar, eser ölürse isim de onunla ölür” hatırlatması yaparak; bir esere yakılan ağıt ile aslında onu yapana yönelik bir taziyede bulunurlar. Eser hayatta kalmış fakat onu yapan ölmüşse bu sefer esere sevgilisini kaybetmiş eş veya yetim bir çocuk gibi bakılır ve öyle tasvir edilerek teselli edilmeye

---

⁹⁹ İbnü’l-Hatîb, Lisânüddin, *A ‘mâlî’l-a ‘lâm*, 105-106.

¹⁰⁰ İbn İzârî, Ebû Abdullah Muhammed el-Merrakuşî, *el-Beyânu’l-Muğrib fi İhtisâri Aḥbâri Mulûki’l-Endelus ve’l Mağrib*, ed. Beşşâr ‘Avâd Ma’rûf (Tunus: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 2013), c. II, 377-378; Zahraa Mawaldi, *Endülüs Döneminde Şehirler Hakkında Yazılan Mersiyeler* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi S.B.E, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 75.

çalışılır. Nitekim hükümdarlara yapılan ağıtlar da onlardan sonra tahrip edilen ya da yıkılan saraylarına ağlamak suretiyle gerçekleşir. Emevîlerin eski güçlerini yitirdiklerinin ve Kurtuba'da oturdukları ez-Zehrâ sarayının eski ihtişamından eser kalmayışının ifadesini dizelerinde bize Meriyyeli şair el-Şumays anlatır:

1. *Ez-Zehrâ'da durup ağladım ve [ailemin] dağınık üyeleri için ağıt yakarcasına
kara kara düşündüm*
2. *“Ey Zehrâ!” dedim, “geri dön!”; bana cevap verdi: “ölen geri döner mi?”*
3. *Durmadım, ağladım o yerde; ama ne yazık, gözyaşları neye yarar?*
4. *Ayrılanların kalıntıları, ölüler için ağlayıp yas tutanlardır.¹⁰¹*

Şairler, tarih sayfalarına dizeleri ile not düştükleri kadar kendi dönemlerinin insanlarına da adeta bir “haberci” edası ile elçilik ederler. Nitekim şairler müjdeleri haber ettikleri kadar bazen acı da olsa gerçek haberleri de sunarlar. Ancak şairler bizzat yaşadıkları veya hatıralarının olduğu topraklarda bu tanıklığı ayrı bir hissiyat ile yansıtırlar. Böyle durumlarda şair dizelerde adeta şehre soluk soluğa gelen bir “haberci” gibi herkesi gelen felaketten haberdar eder ve daha büyük can kaybı olmadan o toprakların terk edilmesini telkin eder. Bu telkin korkaklık veya teslimiyet anlamına gelmez; bazen gerçekçilik bazen de daha ağır kayıpları önleyen “erken uyarıcı” gibidir. Biz buradan anlıyoruz ki şair aslında haberci özelliğiyle adeta bir gazeteci gibi işlev de görmektedir. Tuleytula'nın 1085 (H.478) yılında VI. Alfonso'nun eline geçmesi ile İbnu'l 'Assâl (ö. 487/1094), aşağıdaki beyitler ile Endülüs sakinlerine uyarıda bulunmaktadır. Ancak bu uyarı düşmanların toprakları hali hazırda işgal edişinin ardından gelen gecikmiş bir uyarıdır. Yine de bu dizeler şairin, iş iştenden geçmiş olsa da şehri terk etmek için halka bir fırsat olduğunu gösterdiğinin bir ifadesidir. Hristiyanları “yılanlar” ile bağdaştıran

---

¹⁰¹ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 132.

şair, aynı şehirde yeni gelen bu işgalciler ile yaşanamayacağını söyler. İslam hakimiyeti altında olduğu sürece Hristiyanlarla beraber yaşamının sorun teşkil etmeyişinin, bu hakimiyetin kalkması ile değiştiğini ve insanlarda güvensizlik ve korku oluşturduğunu bu dizeden anlamaktayız.

1. *Ey İspanya sakinleri, bineklerinizi [ayrılmaya] teşvik edin, çünkü burada kalmanız büyük bir hatadan başka bir şey olmaz!*
2. *Kıyafet kenarlarından sökülür ancak yarımadaadakinin merkezden çözüldüğünü görüyorum.*
3. *Bizi asla terk etmeyecek düşmanların ortasındayız; Aynı sepette yılanlarla hayat nasıl mümkün olur?*¹⁰²

Ṭuleytula hakkında yazılan mersiyelerin en göze çarpanlarından bir diğeri Maḳḳarî'nin Nefḥu't-Ṭîb'ında yer verdiği meçhul bir şaire ait 72 beyitlik şiidir. Şair öncelikle şehrin işgalini "toprakları küfrün ele geçirmesi" olarak ifade ederek sadece herhangi bir düşmandan veya işgalciden söz açmayıp aynı zamanda küfrün özünde zulüm, hoşgörüsüzlük ve iman düşmanlığı olduğu için "iktidar el değiştirse de Müslümanların eman altında olmayacağını; küfrün imana hayat hakkı tanımayacağını" dizelerine işlemektedir. Oysa Müslümanlar toprak kazandıklarında şairler "gayri Müslimler de eman altında oldular, Müslümanlarla ümmet oldular" şeklindeki dizeleri ile İslam'ın hoşgörüsünü hatırlatmakta ve İslam'daki "Dinde zorlama yoktur" prensibinin her fetihde uygulandığı söylemektedirler. Ancak küfür özü itibariyle zaten İslam'ı örtmek olduğu için gelen küffarın yakıp yıkacağı bilinmekte ve bu nedenle herkes uyarılmaktadır. Hatta kafirlerin bile vergi/cizye ödeyerek kendi dinleri üzere yaşamalarına izin verildiğini

---

¹⁰² Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 104-105.

ancak kafirler başa geldiğinde Müslümanlara din özgürlüğü tanımayacakları da şair tarafından dizelerde hatırlatılmaktadır.

1. *Seni kaybettikten, hudutların tutsak edildikten sonra ağızlarımız nasıl gülümseyebilir?*
3. *Kâfirlerin komutanının topraklarına geldiğini duyduğumuzda belimiz kırıldı.*
8. *Ṭuleyṭula'nın topraklarını küfür ele geçirmiştir, ne fena bir haber!*
13. *O inanç ve ilim yurduydu, yıkılan mekânları ışık saçıyordu.*
14. *Küfür diyarına döndü, işler halkını rahatsız etti.*
15. *Camileri kiliselere dönüştürüldü, bu hadise gerçekleşikten sonra bir kalp nasıl sakin ve güvende olabilir?*
46. *İnsanların 'değişim ve gidiş nereye?' demeleri bize üzüntü olarak yeter.*
47. *Denizlerin ötesinde yurdumuz yokken yurdumuzu terk edip onlardan vaz mı geçiyoruz?*
48. *Sabah erkenden gittiğimizde topraklarımız güzel olmayacak ki böylece bizim hoşumuza gitsin.*
49. *Gölgelerimiz geniştir ve tatlı nehirlerin sesi vardır, orası ne soğuk ne de sıcaktır.*
51. *Her ay cizyeleri ödenir, her yaz ürünlerinin öşrü alınır.*¹⁰³

Murabıtlardan sonra, Muvahhidler başa geldiğinde Hristiyanlar karşısında büyük başarılar elde edilmiştir ancak bundan sonra Müslümanların 1212 (H.609) yılında gerçekleşen İkâb (Las Navas de Tolosa) Muharebesi'ni¹⁰⁴ kaybetmeleri çok uzun

---

¹⁰³ Makkarî, Ahmed b. Muhammed, *Nefḥu't-tîb*, c. IV, 483-486; Mawaldî, *Endülüüs Döneminde Şehirler Hakkında Yazılan Mersiyeler*, 84-86.

¹⁰⁴ Özdemir, Mehmet, *Endülüüs Müslümanları (Siyasi Tarih)*, 226.

sürmemiştir. Bu yenilginin ardından “küfrün” Endülüs topraklarına her kapıdan girdiğini ifade eden Ebû İshâk el-İşbîlî (ö.657/1258-1259), yenilgiyi yalnızca bir toprak kaybı olarak değil, dinin de kaybedildiği bir olay olarak dizelerinde işler:

Öyle uzun düşündüğünü görüyorum ki sanki hesaplaşma gününde gibisin” dedi,

Dedim ki: “Yarınki cezamızın sebebinin İkâb savaşı olduğunu düşünüyorum.”

Artık Endülüs topraklarında durmak yoktur, küfür her kapıdan geçmiştir.¹⁰⁵

Kuşkusuz, zaman zaman Hristiyanların saldırıları zaman zaman ise iç karışıklıklar sebebi ile Endülüs sınırlarında onlarca şehir ve beldede nice trajediler yaşanıyor. Doğal olarak her şairin tanıklığı, bildiği, yaşadığı şehir hakkında olmaktadır. Tıpkı şair Ebû İshâk el-İlbîrî'nin (ö. 459/1067) “İlbîre” için yazdıkları gibi. Bir ilim bir sanatçı şehri olarak tasvir edilen İlbîre Endülüs'ü aydınlatan bir şehir olduğu için şair tarafından güneşe benzetilmektedir. Ancak şehirde yalnızca “felaketlerin” kalışı zaten güneşin battığına ve onun aydınlattığı her yerin karanlıkta kaldığına bir işarettir:

1. *Zorunlu işler bırakılır, gereken işler ihmal edilir, sitemim bu zamanın halkınadır.*
2. *Ülkenin kalıntılarına üzülüp şiirle yas mı tutuyorsun? Hâlbuki dünyada İlbîre şehrine ağıt yakan yok.*
3. *İlbîre şehri Endülüs'ün güneşidir, rahat ve emniyet şehridir, onun dışında kalanlar çok korkutucu olan ve karanlık bir yeredir.*
5. *Bu şehir nice şerefli insanlar ve âlimler yetiştirmişti, gelenlerin bineklere onların kapılarında beklerdi.*

---

¹⁰⁵ Makkarî, Ahmed b. Muhammed, *Nefhu't-tîb*, c. IV, 464; Ebû Libda, Rania Ahmed İbrahim, *Şi'ru'l-Hurûb ve'lfiten fi Asrî Benî Ahmer* (Filistin: An-Najah Ulusal Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 8.

10. *Orada sevinçli haber ve nimetlerin dışında bir şey yoktu, ama şimdi orada sadece felaketler kaldı.*¹⁰⁶

Murabıtların yönetimi ele geçirmesinin ardından Mülûkü't-tavâif döneminin son bulması yarımadanın şairlerinden bazıları arasında büyük bir üzüntüye neden olmuştur; İbnü'l-Lebbâne (ö. 507/1113), Mu'temid'in (H.461-484/1069-1091) İşbîliye'den ayrılışını (H.484/1091) dizeleri ile bizlere aktarırken, gemilerle şehirden ayrılan soylu aile üyelerini mezardaki cesetlere benzeterek bu ailenin artık İşbîliye'de bir söz hakkı bulunmadığını ve bunun için yapabilecekleri hiçbir şeyin olmadığını ifade etmektedir. Nasıl ki ölümden dönmek mümkün değilse onlar için de bir dönüş yolu kalmamıştır. Ancak her ne kadar şehri terk etmek zorunda kalsalar da hala onları destekleyen bir halkın oluşunu, “onlar için can verecek olan” insanların yürek burkan çığlıklarında bizlere göstermektedir:

20. *[Her şeyi] Unuturum da soylu aile üyelerinin mezardaki cesetler gibi gemilerde bulunduğu Guadalquivir sabahını unutmam.*

21. *Halkın iki kıyıya yığıldığını ve suyun köpüğü üzerinde yüzen o incileri [şaşkınlıkla] seyredişini*

22. *Şaşkınlık içinde, birlikte büyümüş olanlar, ayrılmak ve yaşamlarını birlikte sona erdirmek zorunda kaldılar.*

23. *Veda vakti geldiğinde, uğurlarında her şeylerini verecek kadınlar ve hayatlarını feda etmeye hazır erkekler yürek burkan çığlıklar attılar.*

24. *Gemiler, sârbanın şarkı söyleyerek güttüğü develer gibi kederli ağıtlarla yola çıktılar.*

---

¹⁰⁶ Ebû İshak el-İlbîrî, *Dîvân*, ed. M. Rıdvân ed-Dâye (Dimeşk: Dâru'l-Fıkr, 1991), 85-87; Mawaldî, *Endülüs Döneminde Şehirler Hakkında Yazılan Mersiyeler*, 76-77.

25. *Kaç gözyaşı aktı nehirle birlikte! Kaç kırık kalbin parçasını götürdü
kadırgalar!*¹⁰⁷

Hicri 645 (M.1247/1248) yılında Kastilya kralı, İşbiliye ve yakın şehirlerin kalelerinin kontrolünü ele geçirdiğinde İbn Sehl el-İsrailî (ö. 649/1251 [?]), buradaki Müslümanlara karşı yapılan zulmün boyutunu dizelerinde bizlere aktarıırken Hristiyanların zulümlerinin kendi vahiylerine dahi karşı olduğunu, Hz.İsa'nın öğretisine ve İncile karşı ihanet içinde olduklarını ifade eder. Şair, Hristiyanların Allah'a, Vahye ve Hz.İsa'ya inanan insanlar olmalarına rağmen geldikleri topraklarda uyguladıkları zulme şaşırılmamaktadır çünkü ona göre Allah'ın sözünü değiştirerek; Hz. İsa'ya ihanet ederek en büyük inanç zulmünü işlemiş olan bu kişilerin geldikleri topraklarda uyguladıkları zulüm şaşkırtıcı değildir.

Kaç öğretiyi yalanladılar, kaç insanı yok ettiler, kaç saçı ağarttılar?

*Peygamberin sünnetini saptırdılar, minberdeki tevhidi bozdular!*¹⁰⁸

Ebü'l-Bekâ' er-Rundî (ö. 684/1285) ise Nun Nevili mersiyesinde İşbiliye'nin H.646/1248 yılındaki düşüşünden bahseder. Bu tarihte, Endülüs'ün tümünden düşmesine iki yüzyıldan fazla bir süre vardır. Ancak er-Rundî, Müslümanların ellerindeki şehirlerin kaybedilip geriye sadece Gırnata ve çevresinin kalması üzerine artık geriye dönüşün olmadığını anlayarak Endülüs'e ağlamış ve her şeyin bittiğini çok önceden kabullenmiştir. Bu dizelerde oldukça önem arz eden bir konu Müslümanlar şehirdeki hakimiyetlerini kaybettiklerinde camilerin kiliselere çevrilmiş olmasıdır. Ezan sesi yerini çanlara bırakırken, İslam dininin şehirden çekilmesi ve artık “küfrün” şehre hâkim olmasının ardından şair donuk ve cansız minberlerin bile bu duruma ağladığını ifade eder. Nitekim tüm varlıklar Allah'ı tesbih eder ve artık şehre küfür hâkim olduğunda adeta eşyaların da

---

¹⁰⁷ el-Feth b. Hâkân, *Ḳalâ'idü'l-İkyân*, 23; Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 107-108.

¹⁰⁸ Ebû Libda, Rania Ahmed İbrahim, *Şi'ru'l-Hurûb*, 13.

bu azgınlığın esiri oluşu şairin dizelerine yansımıştır. Kısa zaman önce kendi yurtlarında ihtişam içinde yaşayan insanların artık öz vatanlarında kölelerden başka bir şey olmadığına değinen şair birçok sakinin öldürüldüğünü, kadınların taciz edildiğini dolayısıyla sadece savaş meydanlarında ölenlerle şehit müjdesi ve ayrılık hüznü yaşanmadığını, aynı zamanda trajik olayların halka da yansıdığını, izzet ve onura saldırıldığını ve bunun büyük bir acı verdiğini ifade eder:

Sıkıntı ve felaketleri kolaylaştıran bir teselli var. İslam'ın başına gelene karşı neden teselli verecek bir şey yok?

Tesellisi olmayan bir şey, yarımada (Endülüs'e) felaket getirdi. Bu felaket yüzünden, Uhud ve Sehlan dağları yıkıldı.

Belensiye'ye sor, Mürsiye ne durumda? Nerede Şatibe, nerede Ceyyân?

Nerede ilim yuvası Kurtuba? Orada nice ünlü alimler yükselmişti.

Nerede Hıms (İşbîliye) ve sahip olduğu güzel yerleri, nerede suyu bolca akan tatlı nehri?

Bu şehirler, ülkenin temeliydiler. Temel kalmayınca, ülkenin de kalıcılığı yok olmaya başlar.

İslam ümmeti, üzüntüsünden ağlıyor. Eşinden ayrılan aşığın ağlayışı gibi.

İslam'dan boşalan ve ıssız kalan yerlere ağlıyor. Şimdi oraya küfür dolmuştur.

Orada camiler kiliseye dönmüştür. İçlerinde, çanlardan ve haçlardan başka bir şey yoktur.

Donuk ve cansız olduğu halde mihraplar bile ağlıyor. Tahtadan yapılmış olmasına rağmen minberler bile ağıt yakıyor.

Bu musibet, kendisinden önceki musibetleri unutturdu. Uzun zaman boyunca unutulmayacak.

Önce aziz iken şimdi zelil olan millete kim yetişip yardım edecek?

Küfür ve azgınlık (Hristiyan zulmü) onların durumunu değiştirmiştir. Dün kendi evlerinde hükümdar olanlar, bugün küfür ülkesinde köledirler.

Eğer onları rehbersiz, şaşkın ve başıboş, üzerlerinde renk renk zillet elbiseleri giyinmiş halde görseydin

Ve satıldıkları zaman nasıl ağladıklarını görseydin, bu durum seni ürkütür ve üzüntüye boğardı.

Nice annelerle çocuklarının arası, ruhlarla bedenlerin ayrılığı gibi açılmıştır.

Doğan güneş gibi parlak ve güzel olan, adeta yakut ve mercana benzeyen nice genç kızlar, inançsızlar tarafından zorla kötü işlere sürükleniyorlar. Göz ağlamaktadır, kalp ise ne yapacağını bilmez bir haldedir.

Eğer kalpte İslam ve iman varsa, bu durum karşısında üzüntüden erir.¹⁰⁹

Şiirlerde savaşın yıkımı ölen insanlar, sönen hikayeler kadar binaların da enkaza dönmüş, küllenmiş halleri ile tasvir edilir. Nitekim şair insan kadar evin, eşyanın, toprağın, suyun, taşın da birer canlı gibi öldüğünü, artık hatıraları taşıyamadığını anlatır. Belensiye 1095'te (H.488) Cid (ö.492-493/1099) tarafından saldırıya uğradığında İbn Hafâce "ne sen artık sensin, ne de evlerin ev" dizesi ile tahribatın her yönüyle gerçekleştiğini bizlere aktarır.

1. *Kılıçlar avlunu mahvetti Ey saray! Yıkım ve ateş güzelliklerini kararttı.*
3. *Sakinlerinizin başına bir talihsizlik geldi ve kader ağırlığını çöküşünüzde hissettiriyor*
4. *Sıkıntının eli binalarına şunları yazdı: Ne sen artık sensin, ne de evlerin ev!¹¹⁰*

---

¹⁰⁹ Makkarî, Ahmed b. Muhammed, *Nefhu 't-tîb*, VI, 243-244; Toprak, M. Faruk, *Endülüis Şiirinde Mersiye*, 199-204.

¹¹⁰ eş-Şenterînî, İbn Bessâm, *ez-Zahîre fî mehâsini ehli'l-Cezîre*, c. 22, 25.

Belensiye'nin 1238 (H.636) yılındaki son düşüşünden bir yıl önce, şehir Aragon kralı tarafından kuşatma altına alınmış, Müslümanların direncine rağmen durumun kötüleşmesi üzerine İbnû'l-Ebbâr'ın (ö. 658/1260) başkanlığında bir heyet Afrika'ya Benî Hafs Devleti'nden yardım istemeye gönderilmiştir.¹¹¹ Yardım talebi çoğunlukla elçiler vasıtasıyla mektupla ulaştırılırken şair, mektuptan önce hükümdara ulaşır düşüncesiyle şiiri adeta kuş gibi uçurmaktadır ve belki mektup olup biteni tam anlatamaz diye acının, umutsuzluğun, çaresizliğin tasvirini yaparak hükümdarın aklından çok duygusuna, merhametine seslenmektedir. İbnû'l-Ebbâr şiirinde Endülüs'ün ulaştığı acı verici durumdan yakınmakta ve belki Hafsî sultanı Ebû Zekeriyâ (H. 625-647/1228-1249) tarafından kurtarılır umuduyla Belensiye kenti hakkında aşağıdaki beyitleri söylerken, kardeşlik hukukunu yerine getirmenin ve saldırı altında olan Müslümanları kollamanın İslam'ın ve güçlü hükümdar olmanın şiarı olduğunu ifade etmektedir. Şair, böylelikle saldırı altındaki yönetimle yardım istenen başka hükümdarın veya merkezdeki otoritenin arasındaki ilişki düzeyini de tarihi bir bilgi olarak bizlere aktarmaktadır. Ayrıca hükümdara “Camiler kilise oldu!... Küfür gelip yerleşti!” diyerek hükümdara yeryüzünün neresinde Müslümana, İslam'a saldırı olursa tüm Müslüman hükümdarlara sorumluluk düştüğünü hatırlatmaktadır:

*Vah yarımada'nın haline. Halkı, felaketlerin kurbanı oldu. Talihi de yok
olmakmış.*

Belensiye ve Kurtuba'da, insanı yere yıkan ya da nefesi kesen şeyler var.

*Öyle şehirler ki, şirk sevinçle gülümseyerek oraya girerken, iman üzgün bir
şekilde ayrılmıştır.*

---

¹¹¹ Mawaldî, *Endülüs Döneminde Şehirler Hakkında Yazılan Mersiyeler*, 105.

Vah camilerin haline. Düşmanlar için birer kiliseye çevrilmiş, ezan sesi de hemen çan sesine dönüşmüştür.

İpini oraya uzat ey merhametli efendimiz! Şiddet ve zorluk, tutulacak hiçbir ip bırakmadı.

Bunlar, Endülüüs'ün mektupları olup sana yakından sesleniyor. Sen, ümidini kesmiş kişi için en iyi ümitsin.¹¹²

Belensiye'de yaşamış ve şehrin hüznünü mersiyesinde yaşatmış bir diğer şair Ebû'l-Muṭarrif b. 'Umeyre el-Maḥzûmî'dir (ö.658/1260). Şehrin küfrün sığınağı haline gelişini ve türlü felaketlerin sakinleri üzerine çöküşünü anlatan şair, savaşın yalnızca insanlara değil, şehirde bulunan eserlere ve değerlere de zarar verdiğini dizelerinde işlemiştir:

7. *Belensiye, ortası kâfir avenesiyle çevrili bir kâfir mekânı haline geldi*

8. *Düşman kuşatmayı ağırlaştırdığında sabah erken hasat zamanı gelmiş felaketler ekti.*

10. *Söyle, kentın eserleri, düşman oraya girip yıkım getirdikten sonra nasıl sağlam kalabilir ya da intikam için nasıl karşılık verilir?¹¹³*

Endülüüs şairlerinin şiirlerine kaybı ile konu olan bir diğer şehir Runde'dir (Ronda). Şair Ebû Cafer b. Ḥâtıme'nin nazmettiği bir mersiyesinde, yüksek evleri, sarayları ile gündüz güneşin gece dolunayın aydınlattığı şehir Ronda'nın, işgalle birlikte hükümdarın

---

¹¹² Makkarî, Ahmed b. Muhammed, *Nefḥu't-tîb*, c. VI, 215-216; Ebû Libda, Rania Ahmed İbrahim, *Şi'ru'l-Hurûb*, 19; Toprak, M. Faruk, *Endülüüs Şiirinde Mersiye*, 194.

¹¹³ er-Rakib, Şefik Muhammed Abdurrahman, *Şi'ru'l-Cihâd fî Asri'l-Muvahhidîn* (Amman: Mektebetü'l-Aksâ, 1984), 208-210; el-Ḥımyerî, Muhammed b. Abdillâh b. 'Abdilmun'îm, *Şıfatı Cezîreti'l-Endelus*, 51-52; Mawaldî, *Endülüüs Döneminde Şehirler Hakkında Yazılan Mersiyeler*, 109.

otoritesinin kaybolduğu, binalarının yıkıldığı ve sevenlerinin terk ettiği bir Şehir haline geldiğini anlatır:

Doğru mu Runde Şehrinde gün ışığının söndüğü, dolunayın tutulduğu?

Etrafin karanlığa bürünüp evlerin ve sarayların sarsıldığı?

Doğru mu dostum insanların Runde 'yi terk ettiği, halkının ve sevenlerinin ondan ayrı düştüğü?

Yıkıldığı binalarının, kaybolduğu hükümdarın ağırlığının ve etkisinin parçalanıp etrafa saçıldığı?

Orası, saygın atalarımın evi, beni besleyen ve büyüten ilk yurdumdu.¹¹⁴

Endülüs'n son kalesi Benî Ahmer Emirliği'nin de dŐŐ ile birlikte Endülüs tamamen Müslüman hakimiyetinden çıkmıştır. Bu dönemde nazmedilen meşhur bir mersiye bazı kaynaklarda anonim diye sunulan bazı kaynaklarda ise Ebû Ca'fer b. Hâtime'ye nispet edilen mersiyedir. Şair, kayıpları Müslümanların isyanına, dini vecibelerini yerine getirmemelerine bağlamaktadır. Artık ibadet yerleri eski hallerini kaybetmiş, İslam toprakları terk etmiştir:

- 1. Vah vah eyvah! Önceden yüzleri Beytu'l-Harma bakan nice mescitler var (yüzleri) döndürülmüŐ.*
- 2. Ne kadar da kötü! AlıŐılan ezanın ziyaret ettiği nice minareler var boŐaltılmıŐ.*
- 3. Mihrabı minberine tasadan, acıdan Őikyet ediyor, ayetleri ve sureleri ise ayrılıktan dert yanyor.*

---

¹¹⁴ Arslân, el-Emîr Şekîb, *el-Hlel 's-Endlssiyye fi 'l-aĥbr ve 'l-Őari 'l-Endelsiyye* (Dâru'l Kütübi'l-lmiyye, 1997), c. III, 413-414.

4. *İsyanımızdan dolayı düşmanlarımız bizi zapt etti, düşmanın aslanları ve kaplanları bizi mahvetti.*¹¹⁵

Şairler, şehir özelinde olmadan Endülüs'ün geneline de mersiyeler nazmetmişlerdir. Ebû Zeyd el-Fazâzî el-Kurtubî (ö.626-627/1229), Endülüs'ün düşman hakimiyeti altına girişinde Müslümanların da payının bulunduğunu, tüm suçun düşmanda olmadığını söyler:

Bütün zenginlik Kastilya Krallığı'nın malı oluyor, ordu düşüyor, halk teslim oluyor

Yaşayanların arasında bozgunculuğa yandaşlık edenler dışında Müslüman yoktur

*Üzgünüm bu diyara ve ahalisine, Allah lütuf ve merhamet etsin hepsine*¹¹⁶

el-Dakkûn (ö.921/1515-1516) Lamiyyesinde Endülüs'ün Hristiyanların eline geçişinden sonra Müslümanların karşılaştıklarını dizelerinde şöyle aktarır:

Artık camiler tevhidle dolu değildir. Çünkü orayı çan ve heykellerle doldurmuşlardır.

Minberler de vaizlerin, (iyiliği) emredip (kötülüğü) yasaklamaları ve eceli hatırlatmaları için açık değildir.

---

¹¹⁵ Arslân, el-Emîr Şekîb, *el-Hulelu's-Sundusiyye fi'l-Ahbâri ve'l-Âsâri'l-Endelusiyye* (Beyrut: Mektebeti'l-Hayât, 1936), 3/c. III, 548-549; Üstün, Mahmut, *Endülüs'te Benî Ahmer (Nasrîler) Döneminde Edebî Çevre*, 220.

¹¹⁶ Uzunyaylalı, Muhammet Emin, *Endülüs Arap Şiirinde Vatan Teması* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 74.

*Medreseler de sabah akşam Kur'an okuyan çocuklardan ayrı kalmıştır.*¹¹⁷

İbnü'l-Hatîb (ö. 776/1374-75) bir şiirinde Mağrib'ten yardım isteyerek Endülüs için cihada çağırırken ülkenin acı halini dizelerine aktarır:

1. *Ey kardeşlerimiz! (Bizim için) iyiliği ve sempatiyi unutmayınız, çünkü Allah'ın nuru küfürle söndürülmek üzere.*
2. *Çünkü su, tümseklere ulaştı, çare bulun, hak din size avuçlarını açıyor.*
3. *Düşman, Endülüs halkına hükmetti, yazık onların arasındaki İslâm'a yazık.*
4. *Orasının suları onların kanlarıyla karıştırıldı, susuz kalsa temizlik yönünden ölümden başka su yok.*
5. *Küfür orduları bütün toprakları (her yeri) gözetliyor, bir delik ve bir hayvan bile bırakmadan.*
6. *Oranın korunması hususunda bakışların, gözlerin uyumayıp ve şekerlemesi olmadığı halde yoksa bir uyku bir şekerleme uykusu mu var (sizde)?*
7. *Düşmanlar bizi her taraftan kuşattı, onlara karşı ne bir sığınak ne de bir omuz bulduk.*
8. *Bizim için kendisini Allah'a satacak kimse var mı çünkü Allah'tan daha evla satın alan ve sözünde duran yoktur.*

---

¹¹⁷ Makkarî, Ahmed b. Muhammed, *Ezhâru'r-Riyâd fî Aḥbâri 'ÿyâd*, ed. Mustafa es-Saqqâ vd (Rabad-Kahire, 1934), c. 1, 107; Toprak, M. Faruk, *Endülüs Şiirinde Mersiye*, 215.

9. *Nasıl olur da küfür (ehli) bizi (topraklarımızı) harap eder arkamızda sizden olan sayı(ları) ve sıfat(ları) aciz bırakan kabileler varken*¹¹⁸

Endülüs'ün Müslüman hakimiyetinden çıkışının ardından Müslümanların yaşadıkları zorlukları belki de en iyi anlatan şiir, Osmanlı sultanı II. Bayezid'e gönderilen ve kendisinden yardım istenilen şiirdir:

Onların koruması altına girdiğimiz zaman, verdikleri sözü bozarak bize ihanet ettiler.

Bizi kandırarak verdikleri sözlere ihanet edip zorla ve baskıyla Hristiyanlaştırdılar.

Elimizdeki bütün Kur'anları yakıp, çöpe ya da pisliğe attılar.

Dinimiz hakkında yazılan bütün kitapları, alay ve hakaret dolu bir şekilde ateşe attılar.

Namaz kıldığı veya oruç tuttuğu bilinen kişileri hemen ateşe attılar.

Ramazan ayında, arka arkaya yedirip içirerek orucumuzu bozuyorlar.

Bize, peygamberimize sövmemizi ve ne sıkıntılı ne de rahat animızda onu anmamamızı emrettiler.

*İsimlerimiz, rızamız ve irademiz dışında değiştirildi.*¹¹⁹

Şairler savaşlara neden olan şeyleri farklı etkenlere bağlamış ve bunlardan şiirlerinde bahsetmişlerdir. İbrahim b. Halef el-Kuraşî el-‘Âmirî'nin (ö.572/1176) Endülüs için

---

¹¹⁸ İbnü'l-Hatîb, *Dîvânu İbni'l-Hatîb es-Selmânî*, ed. Muhammed Miftâh (Amman: Dâru's-Sekâfe, 1989), c. II, 677-679; Üstün, Mahmut, *Endülüs'te Benî Ahmer (Nasrîler) Döneminde Edebî Çevre*, 242.

¹¹⁹ Makkarî, Ahmed b. Muhammed, *Ezhâru'r-Riyâd fî Ahbâri 'ÿyâd*, c. II 111-112; Toprak, M. Faruk, *Endülüs Şiirinde Mersiye*, 217-218.

söylenen ilk mersiyelerden biri olarak kabul edilen şiirinde, Endülüs'ün başına gelen felaketlere ağlama vardır. Ancak bu ağlamada sanki şair Endülüs'ün içine düştüğü bu felaketin nedenini fark edecek insanların yokluğuna ağlamaktadır. Şair bu felaketin halkın akılsızlığı sebebiyle başlarına geldiğini ve felaketten bile akıllarını başlarına getirmek için yeterli olmadığını vurgular:

Sel gibi akan gözyaşlarıyla matem tutacak, akıllı bir yoldaş yok mu?

Endülüs Yarımadası'nın üzerine zamanın kinci felaketleri musallat oldu.

Yok olmaya yüz tutmuş izlere üzümlere şiirle ağıt yakacak, kalıntularına ağlayıp sızlayacak yok mu?

Yok mu yetimlere ağlayacak? Yok mu dullara ağlayacak?

Üzüntüden şakıyan kumrulara benzeyen Allah'a kederli kimsenin yakarışı gibi yakaracak, ona gizlice ve alenen dua edecek

Hidayet ehli için bir konak idi, şimdi Putperestlerin meydanı oldu,

Takva ehline sığınak iken, dinsizlerin uğrak yeri oldu

Düşmanların boğazında bir kılçık idi, Şimdi onların oldu ve karşı koyanı yok¹²⁰

İbnu'l 'Assâl başa gelen tüm felaketlerin Müslümanların yapıp etmelerinden kaynaklandığını dile getirmektedir. En şerhler kötülük yapmaktan çekinmedikleri gibi faziletli görünenlerin durumu dahi riyakarlıktan başka bir şey değildi.

- 1. Eğer Müslümanlar, hiçbiri gizli kalmayan ciddi hatalar ve günahlar işlememiş olsaydı,*
- 2. Tek bir Hıristiyan şövalyesi dahi Müslümanlara karşı galip gelemezdi: Bütün kötülüklere sebep olan hatalardır!*

---

¹²⁰ Uzunyaylalı, Muhammet Emin, *Endülüs Arap Şiirinde Vatan Teması*, 80-81.

3. *İçlerinden en şerlileri kötülük yapmaktan çekinmediler. Faziletli görünenlerin terbiyeleri ise riyakarlıktan başka bir şey değildir.*¹²¹

İbnu'l 'Assâl bir başka şiirinde halkın dinden uzaklaşmasını, ahlaksızlığın ve sefahatin hüküm sürüşünü ve yasaklı işlerin göz kırpmadan yapılabilir hale gelişini savaşın nedenleri arasında gösterir.

24. *Bu, dindaşlarımıza ulaşan bir cezadır, Allah'ın onların davranışlarını onaylamadığının bir delilidir dersek,*

25. *Kötü davrandığımız için onlardan daha suçlu olduğumuzu vurgulamalıyız; [cezadan] yara almadan nasıl çıkabiliriz?*

26. *Aramızda hem ahlaksızlık hem de sefahat hüküm sürerken [ilahi] intikamın üzerimize düşmeyeceğinden emin olabilir miyiz?*

27. *Endişelenmeden yasaklanmış lezzetleri yeriz ve bu sayede en acılı işler kolaylıkla yapılır.*

28. *[Geleneklerin] cüretkarlığı, evleri ihlal edecek kadar ileri gider; ancak yaramaz ve yanlış yola sapan köpek böyle davranır.*

29. *Bir halkı koruyan peçe, itaatsizliğe hürriyet verildiğinde düşer.*¹²²

İbn Reşîk el-Kayrevânî (ö.456/1064), ülkedeki huzursuzlukları hükümdarların yetersizliklerine bağlar:

Endülüs ülkesinde beni sıkın şey, Muktedir ve Mu'tazid isimlerini duymaktır.

---

¹²¹ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 104.

¹²² Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 105.

*Layık olmadığı yerde kullanılan bu hükümdar lakapları, kedinin büyüklenip aslanın saldırısını taklit edişine benziyor.*¹²³

D. Savaş Aletleri

Endülüs Emevîleri döneminde ordu, tezimizin önceki bölümlerinde de bahsi geçtiği üzere iki ordu sınıfı olan piyadeler ve süvarilerden meydana gelmekteydi. Piyadeler tarafından kullanılan kılıç, hançer, topuz, kargı, ok ve yay gibi malzemelerin yanında süvari birlikleri de kılıç, mızrak ve iki ağızlı balta kullanmaktaydı.¹²⁴ Endülüs halkı tarafından üretilen ve geliştirilen bu aletler, savaş meydanlarında ordunun vazgeçilmez parçalarını oluşturmuşlardır. Şairler de bu aletler hakkında bizlere dizelerinde bilgiler vermektedirler.

Öyle ki kimi şairler bu aletleri şiirlerinde kasıtlı olarak sıralamış gibi görünmektedir. İbnü'l Lebbâne'nin aşağıdaki dizesinde bu durumun en güzel örneklerinden birini görmek mümkündür:

1. *Ona kırmızı likörümü (kanımı), zincir zırhımı, Hint kılıcımı, mızrağımı, okları, yayı ve kalkanı fırlattım.*¹²⁵

İbn Nağrîle, mızraklar, oklar, kalkanlar yaylar, kılıçlar ve meşalelerden bahsetmektedir:

61. *Yıldırım gibi uçan mızraklar havayı ışıkla doldurdu.*
62. *Ve oklar yağmur damlaları, kalkanlar elek gibiydi.*
63. *Yaylar yılanlar gibi, her biri ağzından bir arı tükürdü.*

---

¹²³ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 114; Toprak, M. Faruk, *Endülüs Şiirinde Mersiye*, 18.

¹²⁴ Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)*, 143.

¹²⁵ el-Feth b. Hâkân, *Ḳalâ'idü'l-ikyân*, 251.

64. Başlarındaki kılıç, düşerken ışığı sönen bir meşale gibiydi.¹²⁶

İbn Şüheyd de aynı şekilde dizelerinde mızraklara yer verir:

Mızraklar, kor gibi yanan ormanlar ve siyah dumanlar gibidir.

Düşmanların engellediği fetihler, kalemleri mızrak olan kahramanlar tarafından yazılır.¹²⁷

İbn Hafâce'nin mızrak ve kılıçlar üzerinden yaptığı benzetme ilgi çekicidir. Mızrakların güç ve kudreti simgelemesi, kılıçların ise gururlu bir duruşun işareti olması bu aletlere yüklenen anlamları görmemiz açısından önem arz etmektedir:

Ve bir mızrak gibi dik, ihtişamlı bir titreme, ölümcül bir güç ve sağlam bir kudret

Ve bir kılıç gibiydi bir dostun zaferi, bir insanın kahkahası ve duruşunun gururu.¹²⁸

II. Hakem, karanlığın aydınlanmasında ve dünyanın güvenli bir yer alışında kılıç ve mızrakların rolünü aktarır:

Kılıç sesinin şarkısı; çalgı aletlerinin, eğlence yerlerinin ve dokuma tezgahlarının çıkardığı sestten daha hoş gelir kulağa.

Eğer kılıç ve mızraklar birbirine karışırsa vuruşmanın şiddetinden yıldızların doğduğunu gösterir sana.

---

¹²⁶ Schippers A., "Arabic and Hebrew Andalusian War Poems", 45-46.

¹²⁷ Aydın, Mustafa, *Andalusian Poet and Writer Ibn Suheyd*, 81.

¹²⁸ eş-Şenterîni, İbn Bessâm, *ez-Zahîre fî mehâsini ehli'l-Cezîre*, 644-645.

*Bununla da yolcular yolunu bulur, karanlık aydınlanır, ve dünya güvenlik elbisesine bürünür.*¹²⁹

El-A'mâ et-Tutâyîlî (ö. 542/1149), Murabıt hükümdarı Yûsuf b. Tâşfîn'i övdüğü yetmiş sekiz beyitlik şiirinde mızraklar ve kılıçların sapkınları doğru yola getirdiğini ifade eder:

*Mızrağın siyahlığı ve kılıcın beyazlığı arasında doğru yoldakiler ve sapmışlar için yollar vardır*¹³⁰

İbn Zümrek (ö. 798/1395 [?]) aynı şekilde mısralarında mızraklara ve kılıçlara yer verir:

Mızrakların solmuş, içlerindeki paslı kan dışarı akmıştı.

*Ve sen kılıcının demirini bembeyaz yapmıştın, sonra da onu huşu içinde kan kırmızıya boyadın.*¹³¹

İbn Derrâc el-Kastâlî, fitne sırasında Süleyman b. el-Hakem'in (el-Mustansır Billah, M.961-976) ordusu saflarında savaşan Zenâte ve Sinhâce Berberilerinin silahları hakkında bize bilgi verir:

1. *Kılıçlar yerine ellerinde ateşler ve kurbanlar için savaştıkları kişilerin kafatasları olan Zanâte (Berberileri),*

---

¹²⁹ Heykel, Ahmed, *el-Edebü'l-Endelüsî mine'l-Fethi ilâ Sukûti'l-Hilâfe* (Kahire: Dârü'l-Maârif, 1985), 83; Çınar, Mustafa, *Endülüs'te Mulûku't-tavâ'if Dönemi Edebî Çevresi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi S.B.E, Doktora Tezi, 2002), 90.

¹³⁰ et-Tutayîlî, el-A'mâ, *Dîvân*, ed. Muhyiddîn Veyb (Lübnan, 2014), 130; Sarp, Ebuzer, *Endülüs'te Murabıtlar ve Muvahhidler Dönemi Edebi Çevre* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi S.B.E, Doktora Tezi, 2020), 69-70.

¹³¹ Makkarî, Ahmed b. Muhammed, *Nefhu't-tîb*, c. VII, 150.

2. *Ve mızrakları demir olan beyaz Sinhâceler ile, rakiplerine saldırdıklarında, şeytani uzaklaştıran kayan yıldızlara benzerlerdi*¹³²

Mu‘tazîd-Billâh el-Abbâdî, düşmanın şan ve şerefini yerle bir etmede ona eşlik eden beyaz kılıçlar ve kahverengi mızraklardan bahseder:

1. *Beyaz [kılıçlar] ve kahverengi [mızraklar] ile düşmanımın şan ve şerefini yerle bir etmeye devam ettim ve düşmanların hayatlarını şiddetle kısalttım.*
3. *Hasmı gücü ve yasaklama yetkisini elinde tutan adam için şan ve şöhret yoktur.*¹³³

E. Savaş Kıyafetleri

Ordudaki askerlerin vücutlarının korunması amacı ile giyilen kıyafetler de şairlerin şiirlerine konu olmuştur:

Müveşşah türündeki şiirleri ile tanınan İbn Bakî (ö. 540/1145), zırhlar ve miğferleri dizelerinde şöyle aktarır:

1. *Genç askerler genellikle, [kumaşının] sağlamlığı göz önüne alındığında, derisini yeni değiştirmiş yılanlarınkı kadar bile sağlam olmayan zincir zırhlar giyerler*
2. *Zırh, yanlarını zincirlerle süslediğinde, miğferleri baloncuklar gibi başlarının üzerinde yüzerdi.*¹³⁴

İbn Sâre kaplumbağalar ile dolu bir havuzdan bahsederken, kaplumbağaların kabuklarını Hristiyan askerlerin deri kalkanlarına benzetir. Bu kalkanlara “havaf” adı verilmektedir:

---

¹³² İbnü'l-Hafîb, Lisânüddin, *A 'mâlû'l-a 'lâm*, 144.

¹³³ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 434.

¹³⁴ el-Feth b. Hâkân, *Kalâ'idü'l-ikyân*, 281; Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 208.

1. *Ne kadar güzel çiçeklerin kalın kirpiklere dönüştüğü göz şeklindeki su dolu gölet!*
2. *İçinde kaplumbağalar vardır ki hareketleri beni fazlasıyla eğlendirir; köpük ise onlara örtü verir.*
3. *Kış soğuğu gelmedikçe kaldırıma çıkmazlar; sonra dibe inerler ve kaybolurlar.*
4. *Fakat hareketleri onları ortaya çıkardığında, omuzlarında deri kalkanlar taşıyan Hıristiyan askerlere benzerler.*¹³⁵

el-Mu'temid (H.461-484/1069-1091), Zellâka Savaşı'nı anlatırken satır aralarında zırhlardan ve örme miğferlerden bahseder:

1. *Savaşın en zor kısmını üzerinizde örme zırhınızla ve başınızda örme miğferle karşıladığınızda*
2. *Yüzünüzün kehribar bir bulutun durduğu gündüz güneşi olduğuna inandık*¹³⁶

Yine aynı şair, bu kez rengi gökyüzünü anımsatan, ortası gümüş çivilerle yıldız şekilleri ile süslenmiş, altın kaplamalı bir kalkanı bizlere anlatır:

1. *İşte onu yapan ustaların gökyüzünü taklit ettikleri ve uzun mızrakların ona erişemeyeceği bir kalkan.*
2. *Üzerine Süreyya yıldızını taklit ederek zaferi lehimize belirleyecek yıldızlar oymuşlardır.*

---

¹³⁵ el-Feth b. Hâkân, *Ķalâ 'îdü'l- 'ikyân*, 273.

¹³⁶ el-Mu'temid b. 'Abbâd, *Dîvân*, ed. Muhammed Abdulmecid, Ahmed Ahmed Bedevi (Kahire, 2000), 393.

3. *Sabahın nurunun ufku bir perdeyle örtmesi gibi, onu da erimiş altınla kapladılar.*¹³⁷

Ebû Bekir es-Sayrafî, Murabıtlara savaşlarla ilgili strateji verirken şu beyitleri söyler:

3. *Yetenekli zanaatkar Tubba'nın tavsiye ettiği şu çift kalınlıkta zincir zırhlardan birini giyin.*
4. *Bir Hint kılıcı alın, çünkü o zırhları daha iyi deler ve [diğer kılıçlardan] daha keskindir.*¹³⁸

İdrîs b. el-Yemânî (ö. 469-470/1077) kalkanlar üzerine şu dizeyi nazmeder:

1. *Sertleştirilmiş deriden yapılmış kalkanlar, en saf çeliği dahi yarmaya muktedirdir.*¹³⁹

Başka bir şiirde İbn Hafâce (ö. 533/1139), Belensiye'nin Müslümanlar tarafından yeniden fethi sırasında yürüyüşe çıkan orduyu anlatırken, “siyah cilbablardan”, koyu kırmızı “sirvâllerden” ve siyah zırhlardan bahseder:

3. *Ordunun çıkardığı toz yükseldi ve birbirine karıştı, zaferin yüzü yükseldi ve memnun görüldü.*
4. *Bir ordu ki düşmanın ayağının altındaki toprağı korkuyla salladı.*
5. *Hücumun ortaya çıkardığı rüzgarın içindekilere, insanların kahraman olarak andığı cesur atlar ve vahşi aslanlar denebilir.*
6. *Koyu siyah cilbablarını gören sanki gecenin örtüsünü ödünç alıp ona sarıldıklarını düşünürler.*

---

¹³⁷ el-Mu'temid b. 'Abbâd, *Dîvân*, 393.

¹³⁸ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 358.

¹³⁹ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 357.

7. *Ve sirvālinin rengi koyu kırmızı, alev alev yanan atlar savaş ateşini tutuşturmak için etrafta dolaştı.*
20. *Siyah zırhlarla tekrar saldırdılar, sanki bir deniz dağa omuz atıyor gibi*
22. *Tozun elbisesini yırtmak için onu bir kenara ittiler, ölüme çarptılar ve savaşırken toprağa düştüler.*¹⁴⁰

---

¹⁴⁰ Schippers A., “Arabic and Hebrew Andalusian War Poems”, 44.

II. BÖLÜM: ENDÜLÜS ŞİİRİNDE KÜLTÜR ve MEDENİYET TEMALARI

Kültür ve medeniyet, insanlığın hafızası ve tecrübelerinin birikiminden meydana gelen iki kavramdır. İnsanlığın yaşadığı coğrafyaya bakış açısı, bir arada yaşayarak örgütlenme deneyimleri, yaşamsal ihtiyaçların karşılanması, varoluşsal merak ve cevaplar başta olmak üzere kültür ve medeniyeti besleyen her bilgi, her ipucu bu iki kavramı anlamada çok önemlidir. Dünyanın sosyal tarihi içinde, özellikle kültür ve medeniyet atlasında meydana gelen bu tecrübelerin en önemli ve en görkemli kaynaklarından birinin Endülüs tarihi olduğu şüphesizdir. Savaşlar ve iç karışıklıklarla geçen yaklaşık sekiz asra, sosyopolitik sorunlara ve dış tehditlere rağmen Endülüs, şairlerin kaleminde “Yeryüzü cenneti” imajı taşıyan müreffeh bir yer olarak tasvir edilmiştir.

Medeniyet, kuşaktan kuşağa aktarılan kültür, yüzlerce yıl ayakta kalan eserler ve sanat abideleri ile bize “gerçeğe yakın belgeler” sunmak açısından oldukça çeşitli ve zengindir. Kültür ve medeniyete dair şiirlerin de kaynak olma ve gerçekliği yansıtmaya olası tüm mübalağa ve betimlemelere rağmen siyasi tarihe nazaran çok daha yüksektir. Nitekim bu şiirleri, bugün elimizde olan kitaplar, sanat tarihi arşivleri ve yüzyıllardır yer yer restorasyon görse de birçok mimari ve sanat eseri ile karşılaştırmak ve şairin verdiği bilgileri, bilgilerimizle güncelleme imkânı daha çoktur. Bu nedenle şiir, bir toplumun ve tanık toplumların farklı aktarım yolları ve paylaşım metotlarıyla adeta “kolektif tanıklık” ölçeğine taşıdığı medeniyet kavramı için deyim yerindeyse “çift dikişli belge” niteliğindedir. Konu Endülüs olduğunda da bu kolektif tanıklığın en kıymetli örneklerini şiirlerde bulmaktayız.

A. Endülüs Tabiatı

İbn Haldun’un, hayatı, toplumu ve devleti analizlerinden yola çıkılarak ona atfedilmiş en önemli sözlerden biri “coğrafya kaderdir.” sözüdür. Kuşkusuz bu söz, sadece

coğrafyanın insan üzerinde bıraktığı izleri ve insanın tüm yapıp ettiklerinde her daim onu takip eden bir yazgı haline gelişini ifade etmemekte, insanın kaderiyle olan ilişkisinde coğrafyanın ona ilham verici bir güç ve yol gösterici bir rehber gibi arkadaşlık edişini anlatmaktadır.

Kuşkusuz coğrafya ve insan etkileşimi, yalnızca yerleşik ve sabit bir hayatta değil özellikle göç ve fetih yoluyla farklı coğrafyaları deneyimlemek ile de çeşitlenmekte ve zenginleşmektedir. Tarih boyunca gerçekleşen bu iki hareket, sadece hayatta kalma değil, aynı zamanda yaşam standardı yüksek zengin bir ortam arama ve sahip olma çabası ile de ilişkilidir. Doğu'dan Batı'ya başlattıkları yürüyüşü yüzlerce yıllık bir hükümdarlık ile taçlandıran Müslümanların, bu yürüyüşün görkemini ve zenginliğini yorumlamaları ve gelecek nesillere aktarmaları bu çabanın ürünleridir. Nitekim Müslümanlar Endülüs'te uçsuz bucaksız çöl yaşamından oldukça farklı bir coğrafya ile karşılaşmış, Endülüs doğasının çeşitliliğinde şiire konu edecek ve çeşitlendirip zenginleştirecekleri çoğu şeye şahit olarak şiiri de coğrafyaya göre bir nevi şekillendirmişlerdir. Endülüs'te tarihi olayları etkileyen, halkların kimliklerini şekillendiren özellikleri ile gerek siyasi gerekse kültürel gelişimin en önemli anahtarlarından birini oluşturan coğrafya şairlere de ilham olmuş, şiirlerin başlıca konularından biri haline gelmiştir.

Belensiyeli şair İbn Hafâce, Endülüs tabiatındaki çeşitliliği ve zenginliği dizelerinde aktarırken ahiret inancındaki “inanlar için ödül: cennet” müjdesinin daha hayatta iken Endülüslülere verildiğini ve “Müminlerin ebediyen cennette olacak” olmaları sebebi ile artık Endülüs'te yaşama imkânı bulanların bu müjdenin korkusuzca tadını çıkarmasını söylemektedir. Nitekim cennet müjdesine mazhar olanların artık cehennemi görmeyeceği bir gerçektir.

Ey Endülüslüler! Allah size bol bol vermiş: su, gölge, ırmaklar ve ağaçlar.

Ülkenizden başka yoktur ebedi cennet, burayı seçerdim bir yer seçmem gerekse.

Korkmayın bundan sonra cehenneme girmekten, çünkü yoktur cennetten sonra cehennem.¹⁴¹

İbn Sefer el-Merîni, Endülüs'ün tabiatını aşağıdaki dizelerle betimler:

Oralarda her bahçe harika nakışlarla dolu iken, onu görmek nasıl olur da gözleri mutlu kılmaz,

Irmakları gümüştür, toprağı ise misk, ipek onun bahçesi, inci ise çakıl taşlarıdır. Havasında sert olanları sakinleştiren bir zarafet, letafet vardır, çünkü havası rüzgarlıdır. Eşsiz bir şekilde aşikâr olduğunda, bütün yeryüzünden farklı kılınmıştır, bu farklılığı da su sağlamıştır.

Güzel bir dilber gibi görüldüğünde, aşk ile çarpınan denizler kuşak misali kuşatmışlardır onu.

Her şeyden vazgeçtim (edepten bile) onun dengi yoktur, o (Endülüs) vahadır, bütün dünya ise çöldür.¹⁴²

Şairler kendi yaşadıkları şehirlerin de sözcüsü olmuş, tabiatlarını şiirlere yansıtmışlardır. Ebu'l Kasım 'Âmir b. Hişâm (ö.1158-1226), Kurtuba şehrinin doğal güzelliklerini aktarırken "hem dünyayı hem de ahireti kazanmayı dileyen" hatırlatmasıyla İslam'ın "Dünya nimetlerinden nasibinizi de alın" emrini adeta Kurtuba örneğiyle tefsir etmektedir:

---

¹⁴¹ Makkarî, Ahmed b. Muhammed, *Nefhu 't-tîb*, c. I, 680.

¹⁴² Makkarî, Ahmed b. Muhammed, *Nefhu 't-tîb*, c. I, 209-210; El-Fâhûri, Hannâ, *Târîhu 'l-edebi 'l-'Arabî*, 806; Üstün, Mahmut, *Endülüs'te Benî Ahmer (Nasrîler) Döneminde Edebî Çevre*, 5-6.

*Ey yurdundan göç etmeyi bana süslü gösteren, iktidarsız kimseden nasıl
çocuk sahibi olmasını istersin*

*Nereye gider Kurtuba diyarından? Hem dünyayı hem dini kazanmayı dileyen
Engin bir yurttur, asla bulanıklaşmayan bir nehri vardır, sık ağaçlı bahçeler
ırmağın iki kıyısını kuşatmıştır¹⁴³*

İsa b. Vekil, Samanyolu'na benzettiği Tagus'un (el-Tajo nehri) üç yanını çevrelediği
Tuleytula şehrini aşağıdaki dizeler ile bizlere aktarır:

1. *Tuleytula, onun hakkında söylenen her şeyin üzerindedir: üzerinde taze bir
parıltı ve esenlik asılı olan bir şehirdir.*
2. *Allah belini Samanyoluna benzer bir nehirle ve başını yıldız gibi dallarla
taçlandırarak bir gelin gibi süslemiştir.¹⁴⁴*

İbn Ğâlib Ebû Abdullah er-Rusâfî (ö.572/1177), Belensiye'nin tabiatını dizelerinde
işler:

*Belensiye öyle bir zebercettir ki akar üzerinden bütün inciler nehir gibi
Allah'ın gençliğin baharından ömür verdiği överek yarattığı bir gelin sanki
Kuşluk vaktinin ışıltıları orada ebedi kılınmıştır; güneş, göl ve ırmakla
gülüştüğünde¹⁴⁵*

---

¹⁴³ Makkarî, Ahmed b. Muhammed, *Nefhu't-tîb*, c. I, 543; Uzunyaylalı, Muhammet Emin,
Endülüs Arap Şiirinde Vatan Teması, 62.

¹⁴⁴ el-Mağribî, İbn Saîd, *el-Muğrib fi hule'l-Mağrib*, ed. Şevkî Dayf (Kahire, 1978), c. II,
9; Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 155.

¹⁴⁵ el-Belensî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ğâlib er-Rusâfî, *Dîvânü'r-Rusâfî el-Belensî*,
ed. İhsan Abbâs (Beyrût: Dâru's-Şurûk, 1983), 70; Uzunyaylalı, Muhammet Emin,
Endülüs Arap Şiirinde Vatan Teması, 66.

İbn Zükak da Belensiye'nin tabiatına değinen şairlerdendir:

1. *Belensiye; Eğer onu ve mucizelerini düşünürseniz, şehirlerin en şatafatlısıdır.*

2. *En iyi tanıklığım, onun apaçık güzelliğidir.*

3. *Rabbimiz onu güzel bir brokarla kaplamış, iki sınırla süslemiştir: deniz ve vadi.*¹⁴⁶

Belensiye tüm bu güzelliklerine rağmen sivrisineklerinin yoğunluğu sebebi ile insanlara rahatsızlık vermiştir. el-Husrî bu duruma dizelerinde yer verir:

1. *Belensiye beni ne kadar rahatsız ediyor! Gözüme uyku girmiyor!*

2. *Pireler sivrisineklerin şarkısıyla dans ediyor.*¹⁴⁷

Şairlerin şiirlerine konu olmuş bir diğer şehir İşbîliye'dir. Ebu'l Hasen Ali b. Hısn el-İşbilî, İşbîliye'nin tabiatını dizelerine şöyle aktarır:

Andım seni Ey Hıms (İşbiliye), hasetçileri ve hasetlerini öldüren aşk hatıraları ile

Sen, güzel giysilere bürünmüş bir gelin gibisin güneş battığında

*İrmak gerdanlığın, yüce dağlar tacın, güneşi de yakut olmuş tacında*¹⁴⁸

İbn Sâre, Gırnata'nın havası hakkında şöyle söyler:

2. *Erkeklerin gözleri Gırnata'ya çevrilir*

3. *Tepelerini kaplayan gülleri ve sazlıkları gören, Ekim ve Kasım'ı Nisan sanar.*¹⁴⁹

---

¹⁴⁶ Makkarî, Ahmed b. Muhammed, *Nefhu't-tîb*, c. I, 180.

¹⁴⁷ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 159.

¹⁴⁸ eş-Şenterînî, İbn Bessâm, *eż-Zahîre fî mehâsini ehli'l-Cezîre*, c. II, 34; İbnü'l-Hatîb, Lisânüddin, *A'mâlü'l-a'lâm*, 170; Uzunyaylalı, Muhammet Emin, *Endülüs Arap Şiirinde Vatan Teması*, 55.

¹⁴⁹ el-Feth b. Hâkân, *Kalâ'idü'l-ikyân*, 264.

İbnu'l-Haddâd (ö. 480/1087), Meriyye'nin havasının sakinliğini ve ılımanlığını şu dizeler ile ifade eder:

1. *Almeria'ya Bağdat desek, Fırat ve Dicle iki yanından daha fazla su akmasına izin vermez.*
2. *Onun sayesinde mevsimler ve hava ılımandır: Aralık, Eylül kadar tatlı ve Temmuz, Nisan gibidir*¹⁵⁰

Ancak havanın dinginliği her zaman olumlu değildir. Es-Sümeysir, Almeria'nın esmeyen rüzgarları hakkında şöyle söyler:

1. *Almería gibi bir şehirde yaşamak ne kadar yorucu! Sakinleri istediklerini bulamıyor.*
2. *Öyle bir şehir ki meyveler sadece rüzgar estiğinde çıkar, ama esmemek için bin bir takla atar.*¹⁵¹

Endülüs'ün en önemli coğrafi özelliklerinden biri büyük sıradağların varlığıdır. Coğrafyada dağların çokluğu orman zenginliği ve beraberinde getirdiği ormancılık faaliyetleri gibi artı yönleri bünyesinde barındırıyor olsa da, dağlar çoğu zaman oldukça soğuk havalara sahip olmaları ve sert rüzgarlarıyla insan yaşamını zorlaştıran coğrafi etkenlerin başında gelmektedir. Bunların yanı sıra geçmişte hareketi kısıtlayan dağlar ve dağ geçitleri, kaşiflerin ve tüccarların rotalarını çevirmekten kaçındığı, savaş zamanlarında ordular için meydan okuma halini alan yerler olmuşlardır. Endülüs'te denizden keskin bir şekilde yükselen bu dağlar, merkezi güce karşı isyankarların sığınağı olmuş, bu tip bölünmeler ile coğrafyada siyasi birliğin sağlanması zorlaşmıştır. Reconquista hareketinin oluşumuna ve gelişimine en büyük katkıyı sağlayan bu dağlar,

---

¹⁵⁰ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 149.

¹⁵¹ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 149.

koru uyandıran yerler olmaları sebebi ile şiirlerde de pek yer etmemiş, şairler vadiler ve düzlükler için şiir yazmaya daha meyilli olmuşlardır.

İbn Hafâce, Endülüs dağlarını aşağıdaki dizeler ile anlatır:

10. *Bir bineğin değneğinin tepesi gibi, çoğu zaman yalçın tepesiyle gururla göklere meydan okuyan keskin zirveli dağlar,*
11. *Rüzgarın nefesini her yönden keser, gecenin gri tonlarını omuzlarıyla reddederler,*
12. *Issız ovanın ortasında (yükselen) mezarı, sanki uzun gecelerde tefekküre dalarmış gibi.*
13. *bulutların üzerinde yuvarlanmasına izin veren, şimşeklerin ışığında kırmızı çizgilerle bezenmiş siyah sarıklardır,*
14. *Sağır ve dilsiz kalmasına rağmen yürek burkan çığlıklar attım: ama yolculuk gecesi bana harika şeyler anlattı.*
15. *Ne zamana kadar, dedi bana, suçluların sığınağı ve Allah'a dönmek için dünyadan vazgeçen mazlumların vatani olacağım!*
16. *Kaç kez gece giden ya da gündüz dönen yolcular yanımdan geçti ve binekler ve biniciler gölgede kestirdi!*
17. *Kaç defa ters esen rüzgarlardan kanatlarım hasar gördü ve temellerim denizlerin sarp kütlelerinin hücumunu püskürttü!*
18. *Ama tüm bu varlıklar ölümün eliyle geri çekildi, ayrılık ve sıkıntı rüzgarı tarafından taşındı.*
24. *Ve dağ bana, deneyim dilinin tercüme ettiği tüm yararlı dersleri öğütlerinde işittirdi.*
25. *Bizi ağlatıp neşelendirerek, üzülen unutulmaktan kurtuldu; gece yolculuğunun en iyi arkadaşı değil miydi?*

26. “Şerefe!” dedim ona, başka bir yöne giderken; bazılarını kalmaya, bazılarını da gitmeye mahkûm ediyoruz.¹⁵²

Gırnata'da, İbn Sâre, Sierra Nevada'nın (Süleyr Dağı=Mons Solarius) yakınlığından kaynaklanan kışın sertliğini dizeleriyle bize aktarır:

1. Memleketinizde namazı terk etmemize ve haram olan şarabı içmemize izin verildi,
2. Süleyr'den daha merhametli ve daha tatlı olan cehennem ateşine sığınmamız için.
3. Ülkenizde kuzey rüzgârı estiğinde, [cehennemin] şenlik ateşinin tadını çıkarabilmek zavallı bir günahkâr için ne büyük mutluluktur!
4. Eski bir şairin benden önce söylediklerini kendi sözlerimle övünmeden söyleyebilirim:
5. Eğer bir gün cehenneme gireceksen, cehennemin hoş olacağı bu kadar şiddetli bir günde olsun!¹⁵³

“Su hayattır” tecrübesi ile dünyanın hemen her yerinde çoğu medeniyet genellikle bir akarsu etrafında şekillenmiştir. Medeniyetin temel anahtarı olan “yerleşik hayat”, suya ulaşımın kolaylığı ve akarsuların beslediği verimli toprakların varlığı ile mümkün olmuş, öte yandan suda uzak yaşayan toplumlar neredeyse her zaman göçebe olarak kalmıştır. Tarihe baktığımızda akarsular insanlar, ekinler ve hayvanlar için devamlı olarak tatlı su sağlamakla birlikte, savaş zamanlarında da ordular için su ihtiyacını gideren kaynaklar olmuşlardır. Ancak tüm bu faydalarına rağmen akarsu etrafında yerleşik bir hayat

---

¹⁵² İbn Hafâce, *Dîvân*, 27; eş-Şenterînî, İbn Bessâm, *ez-Zahîre fî mehâsini ehli'l-Cezîre*, c. III, 156.

¹⁵³ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 268.

sürmenin her zaman en kolay yaşam biçimi olduğunu söylemek zordur. Zira daha önce bahsi geçen dağların ulaşımındaki zorluğunun aksine akarsu çevreleri açık alanlardır ve bir istila anında düşmandan kaçarak bir yere sığınmak dağlara nazaran çok daha zordur. Akarsular ile ilgili bir diğer problem ise aşırı yağış sebebi ile meydana gelen sel felaketleridir. Bu tip felaketlerde pek çok yerleşim yeri sular altında kalırken, köprüler yıkılmakta, birçok hayvan telef olmakta ve çok sayıda insan can vermektedir. Fakat tüm bunlara rağmen özellikle engin denizler, insan hayatını ve hayallerini kendisine şiirler yazdıracak kadar etkilemiştir.

Ebü'l-Bekâ er-Rundî denizin azametini aşağıdaki dizeleri ile dile getirmektedir:

1. *Deniz senin zannettiğinden daha büyüktür, bir gün (bir kez) deniz görmeyen kişi, şaşılacak bir şey görmemiştir.*
2. *Onun mavi yüzeyinde dolaşan ve taşan (kabaran) kabarcıkları (köpükleri) vardır, gri bulutlarla dolunca aynı gök gibidir¹⁵⁴*

Kuşkusuz denizler de ulaşım için karalar kadar önemlidir. Ali b. Lebbâl beyitlerinde deniz üzerinde yüzen kayıkları şöyle betimler:

Ah ne de güzel yarış atları gibi sıra sıra akan şu kayıklar!
Nehrin boynu önceleri boş idi, şimdi ise gecenin karanlığında bu mücevherlerle dolu.¹⁵⁵

---

¹⁵⁴ İbnü'l-Hatîb, Lisânüddin, *el-İhâta fi Ahbâri Ğurnâta*, c. III, 367; Üstün, Mahmut, *Endülüs'te Benî Ahmer (Nasrîler) Döneminde Edebî Çevre*, 154.

¹⁵⁵ İbn Saîd, Ebu'l-Hasen Ali b. Musa, *Râyâtu'l-Müberraizîn ve Ğâyetu'l-Mümeyyizîn*, ed. Muhammed Rıdvan ed-Daye (Dımaşk: Dârü't-Tılas, 1987), 81; Sarp, Ebuzer, *Endülüs'te Murabıtlar ve Muvahhidler Dönemi Edebî Çevre*, 124.

Ebu'l-Arab Musab es-Sıkillî (ö.506/1112), denizlerin Rumlara ait olduğuna dair bir düşünceyi dizelerine aktarır:

1. *Üzüntümden ağaran saçlarımı gördüğünüzde şaşırmayın, bunun yerine gözlerimin karasının ağarmadığına şaşırın*
2. *Deniz Rum'a aittir; gemiler kendilerini büyük risklere maruz bırakarak yelken açarlar, [yalnızca] kara Araplara aittir.*¹⁵⁶

İnsan, çevresini ihtiyaçları doğrultusunda değiştirir ve geliştirir. Faydacı ya da estetik anlamda ona en iyi şekilde hizmet vermesi için doğayı yeniden şekillendirerek onu yaşam ortamına dahil eder. Bu yeniden şekillendirmenin en güzel örneklerinden biri, farklı amaç ve tasarımları ile tarihe göz atma olanağı sunan bahçelerdir. Yeri geldiğinde besin sağlayan, yeri geldiğinde ise ihtişamı ve zenginliği gösteren bahçeler tarihin belirli bir döneminde insanların ne kadar becerikli oldukları hakkında bizlere fikir vermektedir. Tasarlanan bahçeler, insanın artık sadece hayatta kalmak için değil, çevreyi geliştirmek ve güzelleştirmek için vakti olması sebebi ile estetik kaygı ile de ürettiğinin işaretidir.

Örneğin İbn Kasım el-Belmî bahçelerin renkleri ve parfümleri çağrıştırdığından bahsederken bizlere de bir tablo çizer:

1. *Gözünüzü gönlünüzü açacak, esen rüzgarın durmadığı ve yağmurun yağdığı bereketli bir bahçe düşünün.*
3. *Renkleri çeşitlidir ve yaydığı koku o kadar zariftir ki, abir'i reddetmemize ve kehribarı unutmamıza neden olur.*¹⁵⁷

İbn'üs-Semmâk bir bahçeyi şöyle tasvir eder:

1. *Bahçe tepelerini yeşile boyadı ve onu düşünenler için en güzel renklerini giydi*

---

¹⁵⁶ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 221.

¹⁵⁷ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 168.

2. Görünüşe göre altın kolyeleriyle ışıldayan güzel bir genç kadın, gelinin tüm süslerini orada sergilemiştir;
3. Ya da içinde en saf külçelerle yoğrulmuş misk kazanlarını
4. Kuşlar, udlarının [tellerini] çalmak için eğilmiş şarkıcılar gibi dallarda cıvıldaşıyor.
5. Suyun dalgaları ise gümüş ve inci zincirler misali kesintisiz akıyor.¹⁵⁸

Bahçelerden bahsetmişken çiçeklerden bahsetmeden geçemeyiz. Günümüzde olduğu gibi Endülüs döneminde de çiçeklerin yetiştirilmesindeki yegâne amaç sevgiliye verilmek ya da yalnızca süs için kullanılmak değildi. Çiçekler, ilaç yapımından boya üretimine kadar birçok alanda kullanılmıştır. Şairler de Endülüs'te yetişen çiçekleri şiirlerinde işlemiştir.

el-Mu'tazid-Billâh el-Abbâdî yaseminler üzerine şöyle söyler:

Sanırsın taze yaseminlerimiz, gökte parlayan yıldızlardır.

*Çevresindeki yol yol kırmızı çizgiler, bir güzelin ısırılan yanağını andırır.*¹⁵⁹

İbn Hâtime'nin (ö. 770/1369) şebboy tasvîri şöyledir:

Gecenin karanlığında şebboyun güzel kokusuna sor, ona ne oluyor da karanlığı rida olarak giyinmiş.

Gerçekten senin ömrüne yemin ederim ki, o şüphe sahibidir ya da değildir, neden (kendisini) gözetleyenlerden tedirgin oluyor?

---

¹⁵⁸ İbnü'l-Hafîb, Lisânüddin, *el-İhâta fî Ahbâri Ğurnâta*, c. III, 410.

¹⁵⁹ eş-Şek'a, Mustafa, *El-Edebü'l-Endelüsi Mevduatuhu ve Fünunuhu* (Beyrut, 1997), 283; Çınar, Mustafa, *Endülüs'te Mulûku't-tavâ'if Dönemi Edebî Çevresi*, 157.

*Üzüntüsünü, tatasını bir âşık gibi gizliyor, gece çökmesine rağmen iç çekerek nefes alıyor.*¹⁶⁰

İbn Zümrek, karanfili tasvir ettiği bir şiirinde şöyle söyler:

1. *Vakti gelen çiçeği görmek içimi ferahlatır, çünkü o, sevgiliyle güzellik vasfı hususunda rekabete girmiştir.*
2. *Gözlerim gönülleri esir alan yanakları ve kokuyu anlatan karanfil çiçeği gibisini görmedi.*¹⁶¹

İbn Zümrek bir başka şiirinde ise nergis ve papatyadan bahseder:

Ey Necid'i ve çağırıcısını özleyen, Gırnata vadilerine meydan okuyarak yerleşti.

Islak nergis çiçeğinin gözleri kızarmış, çisinti ise göz pınarlarına gözyaşı doldurmuş.

*Bahçenin çiçeklerinden olan papatyanın ise etrafındaki gülün yanağını öperken dişleri gözüküyor.*¹⁶²

Coğrafyanın özellikleri, toprağında yetiştirdikleri kadar besledikleri ile de ön plana çıkmaktadır. Endülüs coğrafyasında tabii zenginliklerin yanında hayvanlar da oldukça çeşitlilik göstermektedir. Arapların at sevgisi ve cins at olarak Arap atlarının şöhreti

---

¹⁶⁰ İbn Hâtime, Ebû Ca'fer Ahmed b. Alî el-Endelusî, *Dîvânu İbn Hâtime el-Ensârî*, ed. Muhammed Rıdvân ed-Dâye (Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsır, 1994), 125; Üstün, Mahmut, *Endülüs'te Benî Ahmer (Nasrîler) Döneminde Edebî Çevre*, 149.

¹⁶¹ İbn Zümrek, el-Endelüsî, *Dîvân* (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmi, 1997), 443; Üstün, Mahmut, *Endülüs'te Benî Ahmer (Nasrîler) Döneminde Edebî Çevre*, 150-151.

¹⁶² İbn Zümrek, el-Endelüsî, *Dîvân*, 500; Üstün, Mahmut, *Endülüs'te Benî Ahmer (Nasrîler) Döneminde Edebî Çevre*, 151.

malumdur. Özellikle hızları ile ön plana çıkan atlar şairlerin şiirlerine de konu olmuştur. El-Mütevekkil (Eftasî Emiri, H. 460-488/1068-1095), beyaz noktaları olan siyah atını tasvir etmesini Ebû Vellâd el-Nahlî'ye emrettiğinde şair şu dizeleri söylemiştir:

1. *Dolunay kadar güzel prens, en yavaş adımı rüzgarı durduran hızlı bir ata bindi.*
2. *Bu at geceyi geniş bir gömlek gibi örtmüş, Süreyya yıldızı ise sağrısındaki yedi işaretle temsil edilmiştir.*
3. *Şafağın havuzu, ona küvet oldu ve ıslandığında beyaz noktalar ortaya çıktı* ¹⁶³

Özellikle gecenin ürpertisi içinde adeta “gölge oyunları” gibi yırtıcı hayvan silüetleri ve “ayak sesleri” gibi gecenin karanlığına dalan hayvan sesleri de şairlerin gündeminde olmuştur. İbn Hafâce, geceleyin başıboş dolaşan ve “uğursuzca” uluyan kurdu anlatırken:

1. *Genellikle vahşi doğada, geceleri...*
4. *Kuşatıldığım karanlığın düzenli müşterisi kurt, etrafımda sinsice dolaştı.*
5. *Baskınlarında geceleri yaklaşmak, hayvanları gizlice şaşırtmak ve onları aldatmak alışkanlığı vardır.*
6. *Geceleri, çiy doğu rüzgarının yüzünü ıslattığında, teninde soğuk bir ürperti ile gider*
7. *Ateşin ancak kurdun gözbebeklerinde yakılabileceği karanlıkta ve [ateşli] cesaretimle yürüdüm.* ¹⁶⁴

Yırtıcı hayvanlar çoğu zaman uzaktan heybetleri ve marifetleri izlenen canlılardır. Ancak bazen kurt, domuz gibi hayvanlar insana, ekinlere ve evcil hayvanlara zarar vermeleri ve özellikle kıtlık zamanlarında yaptıkları yıkımlar sebebiyle şiirlerde adeta

---

¹⁶³ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 242.

¹⁶⁴ İbn Hafâce, *Dîvân*, 59.

“düşman” gibi tasvir edilmektedir. İbn Mukana'nın el-Kebîdeşî'de (Alcabideche) yaban domuzlarının kıtlık zamanlarında şehirlere indiği ve ekili arazilere baskınlar düzenledikleri, verimli dönemlerde ise bahçelere dadandıklarından bahsettiği dizeler şöyledir:

3. *el-Kebîdeşî, yılın bereketli zamanlarında yirmi yükten fazla tahıl üretmez.*
4. *Eğer daha fazlasını verirse, o zaman yaban domuzları, gruplar halinde birbirini takip eder.*¹⁶⁵

Endülüs toplumunda atlar kadar evcilleştirilen kuşların da önemi büyüktür. Özellikle eğitilen kuşlar kimi zaman haberleşmede kimi zaman avlarda kullanılırken kimi zaman ise konuşma öğretilerek evde beslenmişlerdir. Ebu'l-Hasan b. el-Hâc bir Yağmurcun kuşuna konuşmayı öğretmesi ile ilgili şunları söyler:

1. *Kaç tane dili belirsiz yağmurcun kuşuna güzel konuşmayı öğrettim de bu onları söz bahşedilmiş varlıkların en zavallısı yaptı*
2. *Tüyleri koyu siyahtır ve gagası sarı bir renk almıştır, bu da onu geceyi aydınlatan bir şimşeğe benzetir.*
3. *İyi bir eğitimin hikmetli sonuçları şunlardır: Olağanüstü karakteri nedeniyle insanları şaşkına çevirir, böylece herkes yaratanın hikmetlerini anlar.*¹⁶⁶

Endülüs şairleri çoğu zaman şiirlerinde İslam inancıyla ilişkili bir bilgi vermekte, tasvir ya da gönderme yapmaktadırlar. Şiirlerinde kuşlara da yer veren şairler bu tasvirlerinde Nuh'un gemisinde bulunan ve kara kıtası müjdesi veren kuş göndermeleri de yapmış, hatta bu kuşun türü hakkında farklı rivayetler olsa da güvercin artık hem

---

¹⁶⁵ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 245.

¹⁶⁶ el-Feth b. Hâkân, *Ḳalâ'idü'l-ikyân*, 143.

barışın hem de geleceğin sembolü olmuştur. İbn Zeydûn (ö. 463/1071) , ağaçlarda ötmekte olan kül rengi bir güvercini betimlemiştir:

4. *Karanlık gecede, benim gibi kederden bir deri bir kemik kalmış bir güvercin uykumu kaçırdı.*
5. *Bizi ayıran dallar mutlulukla sallanırken, ben de onun ormanında kaldığı gibi inleyerek kaldım.*¹⁶⁷

İbn ‘Ammâr (ö.479/1086) ise güvercinlere dizelerinde şu şekilde yer verir:

1. *Benim üzerime değilse, bulutlar kimin üzerine gözyaşı döküyor? Benim için değilse, o zaman güvercinler kimin için bu kadar acınası bir şekilde ötüyorlar?*¹⁶⁸

Daha önce Belensiye şehrinin sinekleri ile meşhur oluşundan bahsetmiştik. Es-Sümeysir esprili bir şekilde sivrisinekleri şöyle tasvir eder:

1. *Sivrisinekler cömert bir şarapmışçasına kanımı emdiler ve bana türlü türlü şarkılar söylediler.*
2. *Damarlarımın onlara ip, bedenimin viyola işlevi gördüğü ve onların dansçı-şarkıcı olduğu söylenirdi.*¹⁶⁹

Kümes hayvanları arasında ise horozun şairlerin ilgisini çektiğini görmekteyiz. İbn Balîtta (ö. 439-440/1048) sabahları horozların ötüşünü beyitlerinde bize şöyle aktarır:

1. *Karanlığın ölümünü haber vermek için, haşhaşla süslenmiş kuş yükseldi ve gözlerinden sıçrayan kıvılcımların üzerimize düşmesine neden oldu.*

---

¹⁶⁷ İbn Zeydûn, *Dîvân*, ed. Hannâ el-Fâhûrî (Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1990), 312; Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 249.

¹⁶⁸ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 249.

¹⁶⁹ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 252.

4. *Tavus kuşundan kendisine elbiselerin en güzeli olarak hizmet eden mantosunu almış ve bununla yetinmeyerek ördekten yürüyüş şeklini almıştır.*¹⁷⁰

B. Sosyal Hayat

1. Endülüs Toplumu

1.1.Etnik Unsurlar

Endülüs toplumunu oluşturan en önemli özelliklerden birisi farklı etnik unsurları bir arada barındırmasıdır. Toplum bu etnik unsurların etrafında şekillenmiş ve Endülüs tarihi boyunca gerçekleşen olaylarda yine bu unsurlar aktif rol almıştır. Toplumun yapısını oluşturan bu unsurlar pek tabii şairlerin şiirlerine de konu olmuştur.

a) Araplar

İnsan, yalnızca sahip olduğu mal, mülk, statü ve güçle övünmez. İnsanın en önemli gurur kaynaklarından biri de “soy ağacıdır”. Özellikle bu soy ağacında bir kahraman, bir sanatçı, bir alim ya da bir hayırsever varsa o zaman soy ağacına mensup herkes bununla övünür, yeri gelir bu soy ağacı “seçilmiş soy” olarak yeni nesillere aktarılır. Bu aktarımı dünyanın hemen hemen her yerinde görmek mümkün olsa da en yaygın ve en baskın örneğini Arap asabiyetinde görmekteyiz. Kuşkusuz bunun en önemli sebeplerinden biri son elçi Hz. Muhammed’in bir Arap olmasıdır. Asabiyet, önce Müslüman olmayanlara karşı Müslümanlığı yüceltmeyi; ardından Müslümanlar içinde Arapları yüceltmeyi beraberinde getirir. Ancak bunun da yeterli olmayışı ile Araplar aşiretlere, kabilelere ve ailelere bölünür. Ve bu zincir nihayetinde tabiri caiz ise bir “asabiyet matruşkası” olarak karşımıza çıkar. Son vahyin, İslam’ın kültür ve medeniyetlere tanıklık, tanışma ve

---

¹⁷⁰ eş-Şenterînî, İbn Bessâm, *ez-Zahîre fî mehâsini ehli'l-Cezîre*, c. II, 297.

kaynaşma vesilesi olması gerektiğini ve asıl övgü kaynağının Allah'a karşı sorumlu hareket eden kulluk olduğunu hatırlatması dahi bu kültürü yok edememiştir. Arap kültüründe asabiyeti yaşatmanın en güçlü damarı ise şiirlerdir, hatta şiir asabiyetin can suyudur demek mümkündür.

Gırnata fakihlerinden Ebû Abdillâh Muhammed el-Gassanî (ö. 618-619/1222) Arapların ayrıldığı grupları bize dizeleri ile aktarmaktadır:

*Önce Şa'b, sonra kabile ve imare gelir. Batn, fahz ve fasıla da onları izler
Şa'b kabilelerin bir araya gelişidir. Kabile de imarelerin birleşmesinden oluşur.
İmare, batnları bir araya toplar. Bunu böyle bil. Geniş batınlar da fahzları
birleştirir.
Fahz, fasılları bir araya getirir. Arka arkaya düzenli bir şekilde sıralanmaları
işte böyledir.¹⁷¹*

Asabiyetin en önemli özelliklerinden biri “yüceltme”dir. Şairler de şiirlerinde mensup oldukları aileleri, kabileleri ve etnisiteyi yücelterek gururlanmaktadırlar. Ebû Osman (Saîd b. Suleyman b. Cûdî b. Esbât b. İdrîs es-Sa'dî, ö. 284/897) ise Kays kabilesini övdüğü dizelerinde, soyun yüceliğinin o kanı taşıyan kahramanlar ve erdemli bilgeler sayesinde olduğunu hatırlatarak “tarihi yazanlar soylu ailelerdir; tarihi yazmak isteyenler de bu ailelerden bahsetmeden yazamazlar” uyarısında bulunmaktadır:

*Adnan oğullarından gözü pek yiğitler Kahtan oğullarından Çakırdoğanlar gibi
nice kahramanlar vardır orada
Savaşçı, asil, can alıcı, gözü pek, cesur, kükreyen bir aslan komuta eder onlara*

---

¹⁷¹ Makkarî, Ahmed b. Muhammed, *Nefhu't-tîb*, c. IV, 309; Toprak, M. Faruk, *Endülüüs Şiirinde Mersiye*, 26.

Soyu, bütün erdemlilerin sayesinde şeref ve yüceliğe yükseldiği Kays'ın en hayırlılarından

*Arapların Kays soyunun azameti vardır onda, onunla korur hak dini bütün cahillere karşı*¹⁷²

er-Rusâfî'nin (ö. 572/1177), Muvahhidler'in hükümdarı Yusuf b. Abdülmü'min'i (H. 558/559-580/1163-1184) övdüğü beytinde neseplerinin Kays b. Adlan'a dayandıkları görüşü yer bulmaktadır:

*Güneşin ışınları gibi bir parıltı, ordunun en önündeki Kaysî Kral'ın üzerine odaklanmış.*¹⁷³

el-Ceravî ise Yusuf b. Abdülmü'min'i överken Kays soyunu “mübarek” olarak niteler:

*Onun soyu mübarek Kays'a dayanır, mensup olduğu kişiler de bunu doğrular*¹⁷⁴

Ebû Bekr b. Şibrîn, ağıt yakıp kendisine bağlılığını ifade ettiği mersiyesinde Sultan Muhammed b. İsmail b. Ferec için şöyle der:

---

¹⁷² İbnu'l-Ebbâr, *el-Hilletu's Siyerâ*, ed. Huseyn Mu'nis (Beyrut: Dâru'l Kutubi'l 'İlmiyye, 1971), 89; Uzunyaylalı, Muhammet Emin, *Endülüs Arap Şiirinde Vatan Teması*, 45-46.

¹⁷³ Rusâfî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Gâlib, *Divanu'r-Rusâfî* (Beyrut: Dârü's Şuruk, 1983), 88; Sarp, Ebuzer, “Endülüs Şiirinde Medih-Murâbıtlar ve Muvahhidler Dönemi” 2/31 (2020), 110.

¹⁷⁴ Ebu'l-Abbas el-Ceravî, *Divanu'l-Ceravî*, ed. Ali İbrahim Kürdî (Dımaşk: Dârü Sadeddin, 1994), 37; Sarp, Ebuzer, “Endülüs Şiirinde Medih-Murâbıtlar ve Muvahhidler Dönemi”, 110.

*O Hazrec'e uzanan bir soydandır. Mevkii yücedir.*¹⁷⁵

Soy ile övünmek ya da övmek yalnızca yöneticilere has bir şey de değildi. Şairlerin kendi mensup oldukları kabileleri övdüğü de olmuştur. İbn Şüheyd, soylu bir kabileden gelişini şu dize ile aktarır:

*Bu kabilenin öziinde Şüheyd, öziinde Esca vardır.*¹⁷⁶

Ancak İbnü'l-Hannât'ın (el-A'mâ/El Ciego, ö. 436-437/1045) dizelerinde soyun ilerleyişinde kadınların bir öneminin olmadığı düşünülüyor. Şair varsa bir kahramanlık, bir güç, bir bilgelik tüm bunların erkekte olduğunu; kadının erdemler, güçler taşımadığı, sadece bu görkemli özelliklerin başka bir erkeğe geçmesi için aracılık ettiğini ifade eder. Hatta bir erkekte görülen kusurun sebebinin de o kadının aracılık ederken eksikliğini, zaafını erkek çocuğa taşıdığını söyleyerek kadınları ikincil varlık olarak görmektedir:

1. *Bir Yunanlı, Sudanlı ya da İranlı bir annesi olduğu için bir erkeği suçlamayın!*
2. *Anneler meni deposundan başka bir şey değildir, soy her zaman babadan gelir.*¹⁷⁷

b) Berberiler

Endülüs'ün fethine nail olan ordunun Araplar ve Berberilerden oluştuğundan giriş kısmında bahsetmiştik. Araplar gibi Berberiler de kabilecilik anlayışı içinde olan bir millettir ve bu iki unsurun topraklara kabileler halinde yerleşmesi kimi zaman asabiyet

---

¹⁷⁵ İbnü'l-Hatîb, Lisânüddin, *A'mâlü'l-a'lâm*, 302; Toprak, M. Faruk, *Endülüs Şiirinde Mersiye*, 104.

¹⁷⁶ Ya'kûb Zekî (ed.), *Dîvânu İbn Şüheyd* (Kahire: Dâru'l-Kâtibi'l-'Arabî, ts.), 5.

¹⁷⁷ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 289.

faktöründen kaynaklanan iç karışıklıklara neden olurken kimi zaman da sosyal kaynaşmayı geciktirmiştir.

Şiir, şairlerin tanık olduğu tarihi olaylar ile bağlantılıdır. Nitekim fetih ordusu ile Endülüs topraklarına yerleşen Berberilerin dışında özellikle Hâcib el-Mansur (ö. 392/1002) tarafından 976 (H. 365/366) senesinden itibaren Kuzey Afrika'dan getirilen Berberilerin topraklara yerleşmesi “Yeni Berberiler” ile halk arasındaki bir düşmanlığa neden olmuştur. Meçhul bir şair beyitlerinde bizlere bu Berberilere karşı olan düşmanlığı aktarırken o kadar kızgındır ki “Berberileri kim doğurdu?” diye hem serzenişte bulunmuş hem de sonuçta insan olarak Hz. Adem ve Havva soyundan geldikleri için sitemini Hz. Adem’e iletmiştir. Hatta şairin hitap şekli ve Hz. Adem’den aldığı cevap şairin sadece Berberilerden haz etmeyişini değil kadınları da Berberiler gibi ikincil gördüğünü bizlere göstermektedir. Bu sebeple bizzat Berberilerin varlığı için Hz. Havva’yı suçlayacak ve Hz. Ademin cevabını da “söylediklerin doğruysa; Havva da boş olsun” şeklinde vermiş olacak kadar ileri gitmiştir:

1-2. Adem'i rüyamda gördüm — İnsanların babası, dedim ona, Berberilerin senin soyundan gelen bir kabile olduğunu söylüyorlar.

2-3. O zaman bırak Havva boş olsun (nikahımdan düşsün), dedi Adem, eğer iddia ettikleri doğruysa.¹⁷⁸

Bazı dizeler Berberi karakterinin baskın özelliklerini aydınlatarak, zaman zaman Arapları Berberilerden ayıran gizli düşmanlığın psikolojik nedenlerini bize sunar. el-Mu'temid'e (ö. 484/1091), göre Berberilerin mayası, özü zaten sorunludur. Hainlik, nankörlük, entrika, tembellik, yalan, dolan, vefasızlık adeta Berberilerin karakteridir.

---

¹⁷⁸ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 266.

Anlaşılan o ki Arap asabiyeti sadece yaşadıkları sebebiyle Berberileri suçlamıyor, aynı zamanda Endülüs'ü onlarla paylaşmak da istemiyordu:

21. *Kusur ancak yalanlarla dolu insanlara düşer; Her zamanki adaletiniz, onlar ihanet ettiklerinde kendilerine verilen sözleri yerine getirmekte huzursuzdu.*
22. *Bu insanlar, öğütleri yanaltıcı, sevgisi öfke, faydası da aslında zarar olan insanlardır.*
23. *Konuştuklarında sözlerinde nefret, baktıklarında gözlerindeki kızgınlık fark edilir.*¹⁷⁹

Abdurrahmân el-Murtazâ (408/1018), “içimizdeki tehlike” diye Berberileri hedef gösterirken tedbir amaçlı her yola başvurulması gerektiğini de dizelerine aktarmıştır:

1. *Berberiler aramıza geldiler ve bizim sayemizde öyle bir güce ve keyfiliğe ulaştılar ki, durumu daha da kötüleştirdiler ve düzeni bozdular.*
3. *Öyleyse, bizi utanç ve kinden arındıran bir hareketle onlara karşı bizimle birlikte ayaklanın*
4. *Çünkü ya başlangıçtaki gücümüzü tekrar ele geçireceğiz ya da bizi kör edip mağlup olmamıza neden olan şeyi öğrenemeyeceğiz.*¹⁸⁰

Ancak farklı etnik unsurların coğrafyada bulunması her zaman kötü olarak algılanmamış, Berberilerin askeri yetenekleri toplum içinde saygı görmüş ve bu yeteneklerden ordularda yararlanılmıştır. Abd'ul-Celil b. Vehbûn, Zellâka Savaşı hakkında yazdığı bir şiirde, Murabıt ordusunda siyahilerin de bulunduğunu ima eden bir dize sunar:

---

¹⁷⁹ el-Mu‘temid b. ‘Abbâd, *Dîvân*, 377; el-Feth b. Hâkân, *Ḳalâ’idü’l-‘ikyân*, 19.

¹⁸⁰ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 99.

14. Para mı istiyorsun? Orada beyaz tenli Samiler (sam) vardır. Altın mı istiyorsun? Orada bakır tenli Hâmiler vardır.¹⁸¹

c) Saklebîler (Sakālibe)

Toplumunu oluşturan unsurlar her zaman “yerli” olmayabilmektedir. Büyük savaşların, göçlerin veya ekonomik ihtiyaçların coğrafyaya sürüklediği ve onlarca yıl aynı topraklarda yaşasalar bile her zaman “misafir” muamelesi gören topluluklar olabilmektedir. Endülüs toplumunu oluşturan bir diğer unsur Saklebîler de bu misafirlerdendir. Başlangıçta Sakālibe adı, Doğu Avrupa’dan Endülüs’e getirilen Slav asıllı köleler için kullanırken ilerleyen zamanlarda Kuzey İspanya ve Avrupa’nın diğer bölgelerinden getirilen köleler için de kullanılmıştır. Öncelikle I. Abdurrahman döneminde Endülüs toplumuna katılmaya başlayan bu zümre, azat edilmeleri ve İslami terbiye almalarının ardından, farklı devlet hizmetlerinde bulunmuşlardır. Hatta bu zümreden kimselerin Mülûkü’t-tavâif döneminde vezirlik yanında devlet başkanlığı görevini de üstlendikleri görülmektedir.¹⁸²

Şairlerin bizlere Slavlar hakkında çok fazla bilgi verdiğini söylemek mümkün değildir. Ancak İbn Derrâc el-Kastalî, Belensiye’nin Endülüs Emevî Devleti’nin yıkılışı sırasında mülûkü’t-tavâiften Âmirîler’in âzatlıları Mübârek ve Muzaffer el-Âmirî’nin eline geçmesinin ardından (401/1010-11), bu iki emirin “kadınlar” gibi küpe takmaları hakkında bize karakteristik detaylar verirken bu iki Slav kökenli saklebî emirin gelebildiği konumu dizelerinde aktarır:

---

¹⁸¹ el-Feth b. Hâkân, *Ķalâ’idü’l-’ikyân*, 14.

¹⁸² Taşağıl, Ahmet, “Sakālibe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 3-4.

1. *Gün, vücudunun iki küpesi arasındaki yerde doğar, gecenin kalın sis örtüsü yüzündeki peçeyi örttükten sonra.*
2. *İşte krallara yaraşır bir yücelik: ne Belkıs tüm hükümdarlığında senin kadar yol kat edebildi, ne de Zenobia'nın (el-Zabba) at meydanında kaldırdığı toz bulutu seninkiyle yarışabildi.*¹⁸³

d) ‘Abid (Afrikalılar)

Afrikaları köleler (‘Abid – Sudan) Slavlardan daha az tercih edilmeleri ile birlikte, erkekleri genellikle orduda ve posta hizmetlerinde, kadınları ise sarayın ve aristokrat ailelerin mutfak hizmetlerinde istihdam edilmişlerdir.¹⁸⁴

Özellikle saray hizmetlerinde çalışanlarla, Arap yönetimi arasında yakın çalışma ve mesai arkadaşlığından kaynaklı yer yer evlilikler gerçekleşmektedir. Arap toplumu tarafından hoş karşılanmayan bu evlilikler şairlerin de gündemi olmuştur. Özellikle evlilikten doğan çocukların hayat hikayeleri önemli bir şiir gündemidir. Bu nedenle Benî Hud ailesine mensup Ebû Muhammed b. Hud el-Cüzamî, bulunduğu şehri terk etmek zorunda kalmış ve ailesini kanlarında az Arap kanı bulundurduğu için hor görmüştür. Sırf ten rengi sebebiyle dışlanan insanların hayat hikayelerini konu ederken; bu kölelerin güneş gibi faydalı fakat ten renklerinin siyah olması sebebiyle güneşin ışığını, faydasını örttüğünü ve bunun haksızlık olduğunu dillendirmiştir:

1. *Ey Benî Hud, dosdoğru yoldan ayrıldınız hepiniz ve hakkaniyet ruhunu kaybettiniz.*
3. *Ben güneşten başka bir şey değilim, ancak siyah tenimin koyu karanlığı beni örter, aydınlanmamı ve parlamamı engeller...*

---

¹⁸³ İbnü'l-Hatîb, Lisânüddin, *A ‘mâlû’l-a ‘lâm*, 256.

¹⁸⁴ Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)*, 22.

5. *Beni sana bağlayan bağları koparma. "Burun senin burnun, sakat da olsa."*¹⁸⁵

Siyah derili olanların dışlanması yanında siyahi kadınlara aşık olan Arap erkeklerin de diğer Arap kadınlardan naz ve kapris gördüğünü Vellâde'nin (ö. 483-484/1091) İbn Zeydûn'a siyahi bir cariyesine karşı hoş davranışının ardından dillendirdiği dizelerde görmekteyiz. Hatta şair beyaz bir erkeğin siyah bir kadını sevmesinin o kadına bir lütuf olduğunu fakat reddedilince toplum nezdinde küçük düştüğünü ve düştüğü çaresizliğin önemli bir karar hatası olduğunu söylemektedir:

1. *Eğer, aşkımıza karşı adil olsaydın, cariyemi sevmez ve onu tercih etmezdin.*

2. *Verimli dalı bütün güzelliğiyle bıraktın ve meyve vermeyen dala eğildin.*

3. *Dolunay olduğumu bilmene rağmen ne yazık ki Jüpiter'e aşık oldun.*¹⁸⁶

1.2. Sosyal Zümreler

İnsan yaratıcı nezdinde eşit yaratılmıştır. Ancak insanların, kendi aralarındaki ilişki türüne ve imkanlara göre sınıflandırıldığını ve hatta bazen bu sınıf farkının toplumsal meselelerde çok ciddi rol oynadığını bilmekteyiz. Endülüs toplumunda bu sınıflandırmayı iki ana zümre olarak görmekteyiz: Hassa ve Amme. Hassa, aristokrat zümreyi oluştururken ammeyi esnaf, zanaatkarlar, ilim talipleri, işçiler ve köylüler gibi diğer tarihi kaynaklarda da olduğu gibi şiirlerde de pek yer bulmayan gruplar oluşturmaktadır. Şairlerin de şiirlerinde daha çok Hassa'yı muhatap aldığına şahit olmaktayız, ki Araplara göre şiir de edebi türlerin "hasa"sıdır zaten.

a) Hükümdarlar

---

¹⁸⁵ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 268.

¹⁸⁶ Makkarî, Ahmed b. Muhammed, *Nefhu 't-tîb*, c. IV, 205.

Hassa sınıfının en tepesinde hükümdarlar bulunmaktadır. Endülüs'te hassa sınıfı genelde babadan oğula geçen bir hükümdarlık sistemi olsa da bazen özellikle otorite boşluklarında, büyük krizlerde aileler tarafından yönetilmiştir. Dolayısıyla hassa sınıfı genelde zengin, güçlü, kültürlü aileler grubundan oluşmaktadır.

İbn Şüheyd'in Âmirî hükümdarı Abdülaziz el-Mu'temen'i (H. 411-451/452 / 1021-1060)övdüğü dizelerde mevcut hükümdarın babası ve dedesi hakkında bilgi vererek soy ağacının resmini bizlere çizerken hükümdarlığın sadece babadan oğula geçen soy gücünün değil aynı zamanda gösterilen kahramanlığın, bilgeliğin de ürünü olduğunu vurgulamaktadır:

Sonunda arzuladığım kişi Abdülaziz karşıma çıktı. Aydınlığı sayesinde karanlık dağıldı.

Öyle bir sultanı ki, azametini dedesi Mansur'dan almış, babası Nâsır sayesinde de itibarı ebedî olmuştur.¹⁸⁷

İbnü'l-Hannât, Mülûkü't-tavâif devrinde Kurtuba'da yönetimi ele geçiren Abdul-hazm b. Cehver'in 1045'te (H. 436/437) vefat edip yerine oğlu Ebu'l-Velid Cehver'in yönetime geçişini dizeleri ile bize aktarırken yaşanan zorluklar karşısında isyan etmekten Allah'a sığındığını ve buna karşılık Allah'ın zorluklardan kurtulmak için ikram olarak kudretli bir hükümdarı milletin başına getirdiğini ve onun oğlunun da bu şükrün bir devamı olduğunu ifade etmektedir. Yani Allah tek tek bir kişiyi değil bir soyu ikram etmekte ve yüceltmektedir.

Acı veren musibetten dolayı Allah'a sığınırız. Verilen hükümden (Ebu'l-Velid'in başa geçmesinden) dolayı da Allah'a hamd olsun.

---

¹⁸⁷ eş-Şenterîni, İbn Bessâm, *eż-Zahîre fî mehâsini ehli'l-Cezîre*, 210; Aydın, Mustafa, *Andalusian Poet and Writer Ibn Suheyd*, 238-239.

Ebu'l-Hazm saltanattan ayrıldı ve onu Ebu'l-Velid üstlendi. Saltanat, güçlendi ve sağlamlaşdı.

O cömertti, mekânı Allah'ın izniyle Firdevs cenneti olsun. Oğlu da asildir, yönetime geçip onu ilerletti.

Meskeni firdevs cenneti olan saygın bir baba. İdareyi üstlenip yürüten soylu bir oğul.¹⁸⁸

Nasrîler devrinde, İbn Zümrek, el-Ganî-Billâh'ın (M. 1354-1359, ikinci hükümdarlığı M. 1362-1391) vefatı üzerine yerine oğlu Ebu'l Haccac Yûsuf'un geçmesi üzerine, tahta geçen oğlun sadece babasının soyundan gelmesi sebebiyle değil; özellikleri ve yaptıklarıyla bu hükümdarlığı fazlasıyla hak ettiğini ve makamın hakkını verdiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla bir hükümdar vefat ettiğinde onun hüznüyle birçok şeyin kaybedildiği sanılsa da aslında kahraman ve bilge oğlunun tahta gelmesiyle tüm kazanımların hem korunduğunu hem de daha iyi günlerin geleceğini müjdelemektedir:

Işık veren ay Muhammed batmışsa da dolunay Yusuf çıkmıştır.

Saltanat kılıcı korunmak için kınına geri konmuşsa da hilafetin kınından keskin bir kılıç sıyrılmıştır.

Nehir çekilip akan suyu kurumuşsa da mücevher çıkaran bir deniz coşmuştur.

Zenginlik üreten bahçe kurumuşsa da verimli bahçe çiçek açmıştır.¹⁸⁹

---

¹⁸⁸ eş-Şenterîni, İbn Bessâm, *eż-Zahîre fî mehâsini ehli'l-Cezîre*, 449; Toprak, M. Faruk, *Endülüs Şiirinde Mersiye*, 70; Mawaldi, *Endülüs Döneminde Şehirler Hakkında Yazılan Mersiyeler*, 61.

¹⁸⁹ Makkarî, Ahmed b. Muhammed, *Ezhâru'r-Riyâd fî Ahbâri 'ÿyâd*, c. II, 149; Toprak, M. Faruk, *Endülüs Şiirinde Mersiye*, 72.

Hükümdarlar, kazandıkları zaferler, elde ettikleri topraklar ve yönettikleri halka istinaden birçok unvan ile anılırlar. Bu unvanlar kimi zaman başkaları tarafından hükümdarlara verilirken kimi zaman ise hükümdarlar kendilerine unvanlar belirleyip bunu halka duyururlar. Ancak bu unvanlar bazen taşıdığı anlamın abartısı ile bazense başka topluluklara benzeme isteğini yansıtmaması sebebi ile eleştiri konusu olmuşlardır. Endülüs'te hükümdarların da Doğudaki Abbasi Halife lakaplarını taklit ederek kendilerine Muktedir, Muntasır, Mustansır gibi unvanlar belirlemeleri ünlü edebiyat eleştirmeni İbn Raşîk al-Kayravanî'nin eleştirilerine malzeme olmuştur:

Endülüs ülkesinde beni sıkın şey, Muktedir ve Mu'tazid isimlerini duymaktır.

Layık olmadığı yerde kullanılan bu hükümdar lakapları, kedinin büyükenip aslanın saldırışını taklit edişine benziyor.¹⁹⁰

İbn Mukana el-İşbûnî, hükümdarlık makamının bazı özellikler gerektirdiğini dizelerinde aktarırken hilafetin vahiy ile geldiğini ima ederek hükümdarlara kutsallık da atfetmektedir:

20. Doğuda parlayan ve kör edici ışığı nedeniyle gözleri ondan sapmaya zorlayan güneş gibi görünen

21. Müminlerin Emiri Ali b. Hammûd'un yüzüdür.

27. Ey insanların en hayırlısı Benî Ahmed, baban Muhammed'e karşı Müslümanlar heyetler halinde akın etti.

28. Vahiy onun üzerine indi [ve bu gerçekleştiğinde], sadık ruh (el-Ruh el-Emin) karanlıkta üzerlerinde mi asılı kaldı?

29. Onlar adalet ve Allah korkusundan, halk ise su ve çamurdan yaratılmıştır.

---

¹⁹⁰ Toprak, M. Faruk, *Endülüs Şiirinde Mersiye*, 18.

30. *Bizlere bak, o halde, ki ışığın bir parçası olalım. Çünkü o ışık alemlerin rabbinden gelir.*¹⁹¹

İbn Zeydûn (ö. 463/1071), Mu'tazîd-Billâh'ın (H.433-461/1042-1069) ölümü üzerine söylediği dizelerde hükümdarın ölümünü onun cömertliğinin de ölümü olduğunu; oysa gökyüzünün yağmurun toprağı filizlendirmesi gibi; mezar taşının da gökten yağmur dilercesine hükümdarın cömertliğinin devam etmesi için ağlaması ve bir şeyler yapması gerektiğini söylemektedir:

21. *Bu mezar gökteki bulutlarla anlaşma yapsın! Gözyaşlarını toprağa dökerek çiçekleri şenlendirsin!*

22. *Öyle asildir ki o ne azameti geçilebilir ne de büyüklüğünün benzeri bulunabilir*

37. *Nasıl unutabilirim seni, ellerimdeki zenginlik senin ellerinden gelmişken?*¹⁹²

İbn Zeydûn (ö. 463/1071), aynı zamanda hükümdarların sahip olması gereken özelliklere de şiiirlerinde yer vermektedir:

Heybet ve satvet sahibi hükümdardır o. Gölgesinde engellenir felaketler ve çevrilir geri.

Alicenaptır, müzeyyen eyler zamanı ve insanları. Kavrayış sahibi bir sultandır.

*Kâtiptir ve felsefede derindir.*¹⁹³

Şairler hükümdarları, cömertlikleriyle, güçleriyle, merhametleriyle ve düşmana karşı görkemleriyle övmenin yanında aynı zamanda onların evleri olan saraylarla da överler.

İbn Zeydûn (ö. 463/1071), bir Kurban Bayramı'nda İşbîliye emîri Mu'tazîd-Billâh'ın

---

¹⁹¹ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 102-103.

¹⁹² İbn Zeydûn, *Dîvân*, 142-144.

¹⁹³ İbn Zeydûn, *Dîvân*, 258; Akçay, Halil, "Endülüs'lü İbn Zeydûn'un Şiiirlerinde Dönemin Sosyal Hayatı", (ts.), 144.

(H.433-461/1042-1069) bayramını tebrik ettiği bir şiirinde hükümdarın sarayı ve saraydaki bir tören hakkında bize ışık tutarken sarayın temsil ettiği hükümdarın gücünü ve değerini şiirde Allah'ın evinin fonksiyonuna benzetmektedir. Müslümanların Allah'ın evini ziyaret etmesiyle halkın sarayı ziyaret etmesini benzetmekte ve Kâbe'nin uzaktan görüldüğünde bıraktığı mübarekliği sarayın kutsallığıyla özdeşleştirmektedir.

*Sarayına döndük senin, Kâbe'ye benzeyen. Erkenden koşar geliriz ona bakmaya
ya da tavaf etmeye.*

*Toz bulutunun her tarafı kuşattığı bir ufukta ve yerin atlarla sarsıldığı bir
durumda sarayı dikkatle bakarken,*

*Gördük seni namazgâhın en yüksek yerinde, Dâvûd'un mihrabından Yûsuf çıkıyor
sanki.¹⁹⁴*

b) Hâcib

Endülüs'te hâciblik, vezir gibi mülkî idarenin başında bulunup hükümdarın emriyle onun bütün yetkilerini temsil eden en büyük emîr anlamında kullanılmıştır. Hâcib gerektiği zaman hükümdarın nâibliği görevini de ifa ediyordu. Çeşitli idarî bölümlerin başında birer vezir bulunup bunlarla hükümdar arasındaki teması sağlayan ve doğrudan ona bağlı olan en büyük âmire hâcib denilmektedir. Hâcibliğin vezirlikten daha önemli olduğu Endülüs Emevîleri'nde hâcibe “el-vezîrû'l-akreb” de denilirdi.¹⁹⁵

Hicri 305 yılında İbn Hafsûn (ö. 305/918) ve taraftarlarına karşı düzenlenen bir seferde, İbn Hafsûn'un mağlubiyeti sonrası hâcibin bizzat isyankarı ölüme gönderdiğini

---

¹⁹⁴ İbn Zeydûn, *Dîvân*, 264; Akçay, Halil, “Endülüs'lü İbn Zeydûn'un Şiirlerinde Dönemin Sosyal Hayatı”, 144.

¹⁹⁵ Aydın Taneri, “Hâcib”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), XIV/508.

dizelerde görürüz. Özellikle krizlerde ve büyük savaş dönemlerinde görev alan hâcibin sadece ülkenin kaderinde değil kendi akıbeti konusunda da risk aldığını İbn Abdürabbih'in (ö. 328/940) dizelerinde görürüz:

107. *Hâcib, krallığın tacını çıkarıp aldı ve onu elleri bağlanarak ölüme gönderdi.*¹⁹⁶

c) Vezir

Endülüs'te hükümdar ve hâcib'den sonra gelen en önemli makam vezirlik makamıdır. Vezir demek “görev adamı” demektir. Dolayısıyla hükümdardan sonra gelen en güçlü insanlardan biri olmaktan çok hizmet ehli olunan bir görev alanıdır. İbn Zeydûn'a göre vezir sınırlarını bilmeli, hükümdardan bir emir alması halinde o emiri herkesten önce kabul ederek uyması gerekmektedir. Bu yüzden şair görev adamı olmakla kendini “eş hükümdar” hissedenden vezirleri uyarmaktadır:

Hükümdar sınıfından değilsin ey Ebu'l-'Abbâs! Seviyeniz aynı değildir.

Onların işine karışma.

Ne olur senin gibi vezirin cezası, seni seçkin yere getirdikleri halde içki içmeye devam edersen!

*Çocukların sayıldığımız halde terk ettik içmeyi, bize yasaklandığından beri.*¹⁹⁷

İbn Zeydûn'un bazı vezirlerden övgü ile bahsettiği de olmuştur:

Vezir Ebu'l-Velîd onlara yardım etme sözü verdi. O, sözünü elbette tutar.

---

¹⁹⁶ İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed, *Dîvânu İbn 'Abdirabbih*, 183; Çiftçi, Faruk, “Urcûzeler ve İbn 'Abdirabbih'in Tarihî Urcûzesi”, 16.

¹⁹⁷ İbn Zeydûn, *Dîvân*, 161; Akçay, Halil, *Endülüslü Edip ve Şair İbn Zeydûn ve Divanı* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 128.

Vefalı olmak onun karakteridir. Dostlarına verdiği sözü tutmadığı görülmüş değildir.”¹⁹⁸

İbnü'l-Hatîb sürgün döneminde, dönemin veziri İbrahim b. Ebî'l-Feth'i hicvettiği dizelerinde Ebû'l-Feth'in hiçbir işe yaramadığını, elindeki şeyleri fırsatçılıkla elde ettiği, sahip olduğu şeylerin elbet bir gün elinden çıkıp gideceğini, onun sadece adının “feth” olduğunu dile getirip onu aptallık, cahillik, eksiklik ve bilgisizlik gibi sıfatlarla yermiştir:

O ahmak vezire deki: Bugün kıskançlık saldırısı senin konağına koştu.

Ey sıfatı İbn Ebî'l-Feth olan, tersine döndü (her şey), ne bir fetih geldi ne de bir zafer.

Vezirlik makamı, vezirlik yapanlar arasında uğursuzlukta onun gibisini görmedi.

Ey enkaz, onun (senin) hiçbir işi yoktur, ey ağaç onun (senin) hiçbir meyvesi yoktur.

Ey ahmaklıkta ve cahillikte müfrit olan, (zaten) ineklerin sözünden başkası da dinlenmez.

Ey adilikte ve fırsatçılıkta daim olan, masum ve zalim arasında olan şeyi ayıramaz.

Ey akıl, mertlik ve dinde nakıs olan ve ey zırvalamada dili akışkan olan.

Köpekler içerisinde Ebû'l-Feth kimdir? Cahilin elit tabakanın içerisinde önemi olur mu?

---

¹⁹⁸ İbn Zeydûn, *Dîvân*, 183-184; Akçay, Halil, “İbn Zeydûn’un Şiirlerinde İnsani Erdemler” 27 (2016), 213.

*Zaman (bile) kusurlarını senden gizledi, ancak bugün (artık) saklı değildir.*¹⁹⁹

1.3. Dini İnanışlar

Etnik unsurların yanında dini farklılıklar da Endülüs toplumunun şekillenmesinde rol oynamış, ferдин fertle ve ferдин devletle olan ilişkileri genel olarak bu bağlamda şekillenmiştir. Endülüs topraklarında Müslim-Gayri beraber yaşamış, beraber bir Endülüs toplumu inşa etmişlerdir. Gayrimüslimler dinlerini yaşamak konusunda özgür bırakılırken, kendi ibadet yerlerine ve liderlerine de sahip olmuşlardır. Öyle ki bu özgürlükleri onlara devlet kademelerinde görev alma kapılarını dahi açmıştır.

a) Müslümanlar

Endülüs toplumunda ilk Müslümanları fetih ordusu ile birlikte topraklara gelen Araplar ve Berberiler oluşturmaktaydı. İlerleyen zamanlarda yerli halktan İslamiyet'e girenler olmuş, bu mühtedilerin ilk nesline Müsâlime, daha sonrakilere ise Müvelledûn adı verilmiştir.²⁰⁰ İslam dini böylelikle farklı dillere ve etnisitelere yayılmış, gereklilikleri ve müjdeleri ise şairlerin şiirlerine konu olmuştur.

Ezan, Müslüman olanları bir çağrıda toplayan ve henüz Müslüman olmamış halkları da "haydi kurtuluşa" çağrısıyla İslam'a davet eden bir kurtuluş sedasıdır. Bir cuma günü İbn 'Ammâr ve el-Mu'temid (H.461-484/1069-1091), camiye giderken müezzinin ezan okuduğunu duyarlar ve el-Mu'temid ezan üzerine doğaçlama yaparak bir şiir söylerken aynı ölçü ve kafiyeye ikinci bir dize eklemesini İbn Ammâr'dan rica eder:

1. *İşte namaz vaktini bildiren müezzin:*

---

¹⁹⁹ Makkarî, Ahmed b. Muhammed, *Nefhu't-tîb*, c. V, 140-142; Üstün, Mahmut, *Endülüs'te Benî Ahmer (Nasrîler) Döneminde Edebî Çevre*, 118-119.

²⁰⁰ Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)*, 21.

2. (*İbn 'Ammâr*): *Bunu yaparak, Allah'ın birçok günahını bağışlayacağını umar.*
3. *Mutlu olsun, çünkü o gerçeğe tanıklık eder.*
4. (*İbn 'Ammâr*): *Ancak, diliyle söylediğine kalbinde iman etmesi şartıyla!*²⁰¹

Hac, Allah'ın kullarından, gücü yetenlere farz kıldığı evrensel bir buluşma ve Rabbe yakarış ibadetidir. O nedenle Hac tüm ibadetlerin içinde kulların en büyük duası, arzusu ve hayalidir. Vahyin indiği topraklara gitmek, vahyin tüm hatıralarını yad etmek ve tabii tüm günahlardan arınmak her kulun ömür duasıdır. Özellikle ömründe hac yapamayanların hüznü veya yaşlılığın artık ölümle sohbet ettiği demlerde hac imkânı bulmanın sevinci ve arınma imkânı o kadar büyük nimettir ki İbnu'l-Haddâd bu duyguyu dizelerinde dile getirmiştir:

1. *Uzun süren bir yaşam onu yalnız ve korkak bıraktığında haccını yaptı,
menasik için karşılaştığı hacılarla birlikte*
3. *O halde ne kadar günah işlersen işle Mekke'yi ziyaret et!*²⁰²

Oruç, insana “açlık” ile imtihanın ve “çaresizlik, imkânsızlık” içinde hayat sürmenin zorluğunu hatırlatması sebebi ile toplumsal adalet ve merhametin tanıklığıdır. İftar vakti zenginiyle fakiriyle birlikte aynı sofrada olmak, açlık ve çaresizliğin ortaya çıkardığı toplumsal bölünmüşlük veya yaşam standardı farkının oluşturduğu sosyal huzursuzlukları ortadan birlikte kaldırmanın adeta “birlikte zenginleşme sofrası” işlevindedir. İbn Harun eş-Şentemerî dizelerinde oruç tutulurken bedenen yaşanan zorluğu şöyle aktarır:

Oruç ayı seni etkiledi Ebû Muhammed dedim, o ise aksini söyledi

---

²⁰¹ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 458-459.

²⁰² eş-Şenterînî, İbn Bessâm, *ez-Zahîre fî mehâsini ehli'l-Cezîre*, c. II, 718.

*Aksine bugünün etkisi, pek görünmeyen bu halinizdedir...*²⁰³

İnsan ölümlü bir varlık olsa da “ebedi yaşamak” arzusundadır. Ancak bu arzu bu dünyada gerçekleşmeyecektir. İbn Yennâk (ö. 547/1153), ölümün kaçınılmaz oluşundan ve bedenın ebedileşmeyeceğinden aşağıdaki dizelerinde bahsetmektedir:

1. *İnsan her zaman eksik kaldıktan sonra dolmayı umut eden bir ay gibi olsaydı hayat ne güzel olurdu!*
2. *Unutulmaz bir eylemi ebedileştirmenin bir yolu yoktur, çünkü bir beden ebedileştirilemez!*²⁰⁴

İbn Hafâce ise ölüm karşısında insanın elinin kolunun bağı olduğunu söyler:

3. *İnsanın ruhu, ölüm kartalının üzerinde durduğu avdan başka bir şey midir?*²⁰⁵

İbn 'Abdu's-Samed'e göre, ölüm oradadır ve hangi dine mensup olunursa olunsun hiç kimseye ayrımcılık yapmamaktadır:

1. *Ah ölüm, sapkınlık ile mücadele içinde olsalar da Allah'ın iradesine boyun eğmiş tek bir mümini kurtarmadın.*²⁰⁶

İnsan ölüm karşısında çaresiz olduğunu bilir ancak sevdiği biri vefat ettiğinde bu gerçeklik yerini derin bir acıya ve özleme bırakır. Ve insan ölümün arkasından gidene acısını dillendirirken adeta sevdiğine “beni de al yanına veya sen geri dön!” seslenişinde bulunur. Kuşkusuz bu ölüm sonrası sesleniş her kültürde farklılık arz eder; kimi kültürlerde aylar süren sessiz bir ağıt, kimi kültürlerde ise feryat ve figan şeklinde

---

²⁰³ eş-Şenterînî, İbn Bessâm, *ez-Zahîre fî mehâsini ehli'l-Cezîre*, c. I, 638.

²⁰⁴ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 456.

²⁰⁵ İbn Hafâce, *Dîvân*, 28.

²⁰⁶ İbnü'l-Hatîb, Lisânüddin, *A 'mâlû'l-a'lâm*, 196.

kendisini gösterir. Arap kültürü bu ikinci seslenişe daha yakındır. Ebu'l-Esba'el-Kureşî cenazelerde ağıt yalan kadınları şöyle aktarır:

Şehit Ahmed'in kabri başında asil kadınların ağladığını gördük

*Din, fazilet ve takva ehli ise biz orayı mescit zannedinceye kadar orada inzivaya çekildiler.*²⁰⁷

İbn 'Abdü's-Samed de el-Mu'temid'in ölümünden sonra nazmettiği bir dizesinde İslam'dan önce gelen bir doğu geleneği olan ağıta atıfta bulunur:

*Elbiseni yırt, durmadan acını tazele ve ağıtlarını uzat ey Benî Abbâd!*²⁰⁸

İbn Şüheyd, ölmeden önce İbn Hazm'a yönelttiği bir şiirindeki dizelerde ölenlerin ardından okunan mersiyelere değinir:

8. *Unutma beni kaybettiğinde bir mersiye okumayı; ne var olduğum zamanı ne de karakterimin faziletlerini hatırlamayı.*²⁰⁹

Aynı şair, kadı İbn Zekvân'ın ölümü üzerine yazdığı şiirinde tabutların omuzlarda taşınmasından bahsetmektedir:

5. *Gitmekten başka bir kararı reddettiğinde, ona asil insanların omuzlarını binek olarak verdik.*

6. *Asil tabutlar onu alıp götürürken, uzaklardan gelen arkadaşları talihsiz (kaderin dokunduğu) zavallının yanında kaldı.*

---

²⁰⁷ eş-Şenterînî, İbn Bessâm, *ez-Zahîre fî mehâsini ehli'l-Cezîre*, c. I, 335.

²⁰⁸ İbnü'l-Hatîb, Lisânüddin, *A 'mâlû'l-a 'lâm*, 195.

²⁰⁹ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 301.

7. *Meleklerin hafif çarpıntısı onun üzerinde hissediliyordu, çünkü melekler, Allah'ın adını anmaktan ve hatalarından tövbe etmekten vazgeçmeyen bu efendiye bağışlama getirmeye gelmişlerdi.*²¹⁰

İnsan başlangıcı ve sonu olan bu hayatı anlamlandırırken birçok soruya cevap arar. Örneğin ölümün mahiyeti ve sonrası. İslam inancında tüm bu olup bitenleri takdir eden Allah, insanların arasından seçtiği kullar aracılığıyla insana cevaplar ve bu cevaplar kapsamında sorumluluk ve ödevler verir. Bu nedenle İslam inancının temelinde ölüm sonrası hayat inancı yani ahiret yatmaktadır. İnsandaki ebedi yaşama arzusuna açılan kapı olan ahiret bu dünyada yapıp ettiklerimizle belirlenecek ve bunların karşılığı olarak ödül veya ceza nezdinde yaşanacak ikinci bir hayattır. Bu bağlamda Endülüs şairleri de ahiret hatırlatmalarını çok sık yapmaktadırlar.

Müslümanlardaki ölümden sonra hayatın varlığı inancını İbn Yahya el-Saltisi dizesindeki “son başlangıcı karşılar” ifadesi ile bizlere aktarır.

1. *İnsanın ölümü, vahyedilmemiş bir sırdır ve gerçekte ne olduğunu hiçbir ilim tespit edememiştir.*
2. *Beden ve ruh bahşedilen her varlık yok olur ve son başlangıcı karşılar...*
5. *Öyleyse hayattan istediğini al: yoksulluk bir engeldir; istediğin gibi yaşa: ölüm sondur (amaçtır)*²¹¹

İbn Zeydûn, mahşere olan inancına dizesinde yer verir:

---

²¹⁰ el-Feth b. Hâkân, *Maṭmaḥu'l-Enfûs ve Mesraḥu't-Te'ennûs fî Müleḥi Ehli'l-Endeliûs* (İstanbul, 1302), 19.

²¹¹ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 456.

*Madem bu dünyada imkânsız oldu, vuslat umudu artık mahşere kaldı.*²¹²

İbn Zekvân'ın (ö. 413/1022) ölümü üzerine İbn Şüheyd aşağıdaki dizeleri aktarırken dünya hayatının geçici olduğunu, ölümden sonra kişi ile beraber kalan tek şeyin imanı olduğunu vurgular:

Gidişiyile geceleri unutuyorum.

Ey insanoğlunun en iyisi, seni şanssız bir şekilde kaybettik

Bir insan hayatında iyi bir şey yaptıysa, ölüm kendisi değil, onunla birlikte sadece İslam gitti.

*Mezarlığa götürülürken, akrabalarıymış gibi birçok insan etrafına toplandı.*²¹³

Ebû İshâk el-İlbîrî, dostlarından ahirette kurtuluşu için dua talebinde bulunur:

Ey kardeşlerim! Ne zaman benim cenazemde bulunursanız, Allah için kıyâma durun ve ondan benim kurtuluşumu isteyin.

Duâda iyice yalvarın ve ihlaslı, samimi olun, umulur ki, Allah'ım duâları kabul eder.

*Aksini bilerseniz dahi iyi söz söyleyin, geçmişteki hata ve yanlışlarıma göz yumun.*²¹⁴

İnsan için sadece yaratıcı değil birçok şey “kavranamaz, kendisi hakkında tam bilgiye erilemez” niteliktedir; ruh, rüya, ölüm, cinler, melekler... Bu nedenle insan bu bilinmez

---

²¹² İbn Zeydûn, *Dîvân*, 391; Akçay, Halil, “İbn Zeydûn'un Şiirlerinde İnsani Erdemler”, 214.

²¹³ Aydın, Mustafa, *Andalusian Poet and Writer Ibn Suheyd*, 130-131.

²¹⁴ İhsân Abbâs, *Târîhu 'l-edebi 'l-Endelüsî 'Aşrü 't-Ṭavâ 'if ve 'l-Murâbiṭîn* (Beyrut, 1978), 137; Sarp, Ebuzer, *Endülüs'te Murabıtlar ve Muvahhidler Dönemi Edebi Çevre*, 196.

olana (gayb) dair kendince iletişim türleri ve o dünyadan medet umulan ihtiyaçlara, hayallere ve beklentilere yönelik bazı örfler, kültürler geliştirir. Bu kültürlerin en yaygın olanı gayb alemi ve o alemdeki varlıklarla iletişimi sağlayan ve herkesin bilemeyeceği, çözemeyeceği bir “gaybla iletişim dili ve gaybi yardımlar için özel dua türleri” geliştirilmesidir. İşte bu kendine özgü iletişim dili ve dua türüne çok bilge veya farklı özelliklere sahip olduğu düşünülen çok az insan sahiptir. Bu kişiler bazen evliya, bazen şifacı, bazen cinlerle irtibatlı bazen yıldızlarla bağ kuran falcılardır. Fakat sonuçta hepsinden gayb ile iletişim ve yardım için aracılık istenir. Aracı olanların kendine özgü olan bu dil ve dua yazımını ve yine özel törenler ve dualarla ortaya koydukları metne veya aynı işi gören objelere “muska” denmektedir. “Muska” oldukça yaygın bir kültürel nesnedir. İnsanlar dünya diliyle ve yardımlaşmasıyla çözemedikleri her şeyin gayb ve gaybi varlıklardan kaynaklandığı veya çözümün orada olduğu inancındadırlar. Şairler bu inancın çocukların doğumundan itibaren onlarla beraber yaşadığını ve bu kültürün ömür boyu sürdürdüğünü dile getirirler.

İbn Razîn (ö.692-693/1293) dizelerinde şöyle söyler:

*Bu cömert adam, süttten kesilip muskası takıldığında hikmetiyle İbn Sirin'e denk gelirdi.*²¹⁵

Şairlerin mısralarından da anlaşılacağı üzere muska kullanımını çocukluktan sonra da devam etmiştir. Eşlerinden birinin ölümü üzerine Mu'tasım et-Tücîbî (H. 443-484/1051-1091) şöyle der:

1. Kalbimin en gizli kıvrımları incindiğinde ve onu koruması gereken tüm muskalar parçalandığında

---

²¹⁵ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 297.

2. *Kalbimi rahatlatmak ümidiyle bir ata binerim ve kılıcıma derim ki: Şimdi sen ol muskam!*²¹⁶

İnsan erkek ve kadın olarak birbirine muhtaç ve birbirini tamamlayıcı aynı nefsten yaratılmış varlıklardır. Ancak insan irade sahibidir ve hem iyiye hem de kötüye eğilimlidir. Tarih boyunca insanoğlunun irade sahibi olması, takvaya ve fücra eğilimli olması sebebiyle bin bir hali olmuştur. İyi olana dair örnekler gibi kötü örnekler oluşturan fikirleri ve uygulamaları da vardır. Bu iyi ve kötü haller serüveninde en fazla gündem konularından biri özellikle erkeğin gündem kıldığı “kadın” olmuştur. Erkek kadını özellikle iki konuda çok fazla gündem kılmıştır: birincisi “kadın imtihan içinde olan erkek için çetin bir sınavdır” ikincisi de “Yaratıcı kadını erkek için özel imtihan konusu olarak yarattığından kadınlara bazı sınırlamalar ve şartlar getirmiştir, kadın da bunu kabullenmek zorundadır”. Erkeğin kadına yönelik anlayışı ve tutumu farklı kültürler içinde oldukça baskındır. Fakat ilginç olan bu tarihsel erkek bakışı ısrarla İslam’ı da bu çizgide yorumlamış ve savunmuştur. Nitekim Endülüs’te de birçok şair bu ekseninde şiirler kaleme almıştır:

Ebû Abdullah İbn Musâdif er-Rundî, kadınlara tanınan özgürlükleri eleştirirken daha az dışarı çıkmaları gerektiğini savunduğu beyitlerinde şöyle söyler:

1. *Size helal olan kadınlarınızın dışarı çıkmasına engel olun ve çıktıklarında da dingin bir yüz göstermeyin.*
2. *İçlerinde öfkelenenlere aldırma: bu öfke, amaçlarınıza ulaşacağınızın bir kanıtıdır.*

---

²¹⁶ el-Feth b. Hâkân, *Ķalâ’idü’l-’ikyân*, 49.

3. *Onlar görünüş olarak inci gibi değiller midir? İnciler, sedeyten ancak bir kutuya konmak için çıkarlar.*²¹⁷

Ebû Hayyân'ın kadınları “akıl çelen bir başka mesele” olarak gördüğü para ile eş değer kılması ilginçtir:

1. *Kadınlar ve dirhemlerin ikisinden de emin olma.*
2. *Aklı selim olanı dinden çıkarırlar; işledikleri günahları sana ihsan olarak gösterirler.*²¹⁸

b) Mustaribler

Endülüs'teki dini mozaiğin bir diğer parçası Müslümanlar'ın hakimiyeti altında yaşayan Hristiyanlar, yani Mustariblerdir. Hristiyanlar da Endülüs ülkesinde kendi dini vecibelerini yerine getirebilecek özgürlükte yaşamış, ibadethanelerine ve liderlerine sahip olmuşlardır.

İbn Şüheyd, özgürce çalan çanlar için şöyle söyler:

*Çaldı çan ibadet vakti geldiğinde. Yankısına açtım gözlerimi*²¹⁹

İbn Hazm çan tasviri yapan şairlerden bir diğeridir:

*Beni görmeye geldin gökyüzünde hilal çıkmışken, Hristiyanların çanları henüz çalmamışken.*²²⁰

İbnu'l-Haddâd, Hristiyan bir bayana duyduğu aşka dizelerinde yer verirken dini ritüellerden ve Hristiyan liderlerden de söz açar:

1. *Hristiyan kadınlardan, kiliselerde saklanan biri vardır.*

---

²¹⁷ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 400.

²¹⁸ Makkarî, Ahmed b. Muhammed, *Nefhu 't-tîb*, c. II, 543.

²¹⁹ Aydın, Mustafa, *Andalusian Poet and Writer Ibn Suheyd*, 161.

²²⁰ İbn Hazm, *Ṭavku 'l-ḥamâme*, 125.

2. *Onun bende doğurduğu aşk, beni manastırlarda ve Hıristiyan tapınaklarında bir deli gibi dolaştırıyor.*
4. *Paskalya gününde peçeler ve buketler arasında onlara olan tutkumu açıkça ifade ediyorum.*
5. *[Büyük bir beklentiyle] belirli bir saatte buluşmak için sözleşmişlerdi.*
6. *Elinde bir lamba ve bir asa olan piskoposun önünde durmak için.*
7. *Ve [Onun etrafındaki] takva dolu tüm papazlar dikkat ve alçakgönüllülük gösterirler.*
8. *Kuzuları yutacak bir kurt gibi gözleri iri gözlü müminlerin üzerinde gezinir.*
11. *Bu Hıristiyan kadınlar İncillerindeki sayfaları güzel şarkılar eşliğinde yumuşak sesleriyle okurlar.²²¹*

c) Yahudiler

Giriş bölümümüzde Müslüman hakimiyetinden önce Endülüs'te Yahudilerin ikinci sınıf vatandaş muamelesi görererek yaşadıkları zorluklara değinmiştik. Müslüman yönetimi altına giren Yahudiler, Endülüs toplumunda refah içinde yaşamış ve ticaretten tıbbı, eğitimden yönetime kadar neredeyse her alanda etkin olmuşlardır.

Ebû İshâk el-İlbîrî, Endülüs'te Yahudilerin elde ettiği zenginliği dizelerinde işlerken Müslümanlarla karşılaştırma yaparak gayr-i müslim olmalarına rağmen ulaşabildiklerine dikkat çeker:

28. *Yahudiler bol bol yemek yerler,*
29. *Ey Müslümanlar, sizin kıyafetleriniz yıpranmış ve yırtılmışken onlar muhteşem giyinirler.*

---

²²¹ eş-Şenterînî, İbn Bessâm, *ez-Zahîre fî mehâsini ehli'l-Cezîre*, c. II, 213-214.

31. Müminler bir dirhemden de ucuz şeyler yerler, ama Yahudiler saraylarında ziyafet çeker
38. Onların reisi, kralınız kadar zengindir;
40. Akrabalarına ve dostlarına acıma onların, onlar da büyük hazineler biriktirdiler!
43. Bizimle yaptıkları antlaşmayı bozdular. Yalan yere yemin edenleri cezalandırana suç yoktur.
46. Bize şimdiye kadar davrandıkları gibi davranmalarına rıza göstermeyin artık! Çünkü onların davranışlarının hesabını vereceksiniz.
47. Unutmayın ki bir gün siz de kavminize olan tutumunuzdan Allaha hesap vermek zorunda kalacaksınız. Allah'ın kulları ebedi saadeti tadacaktır²²²

Daha çok el-Munfatil olarak tanınan Ebû Ahmed Abdülaziz b. Hayra el-Kurtubî, gizlice Yahudiliğe geçmiştir ve onun faziletlerini ve cömertliğini önce kafiyeli düzyazılı bir mektupta, sonra da burada daha karakteristik olan bir şiirde kutlamıştır:

1. Musa'yı içlerinden sayan ve nurundan nasibi alanlardan, de ki, onun niteliklerinin altıncısına ulaşamayacaksınız
2. Yeryüzündeki görünür harikalardan kaç tanesini başardılar ve insanlara ne çok cömertlik yaptılar.
3. Ey başkalarının sahip olduğu bütün şanlı nitelikleri bir araya getiren! Ey esir iken cömertliği serbest bırakan!
4. Altının bakırdan üstün olduğu gibi, doğunun ve batının soylu adamlarından üstünsünüz!
5. İnsanlar sapıklığı doğru yoldan ayırabilseler, senin parmaklarını öperler.

---

²²² İbnü'l-Hatîb, Lisânüddin, A 'mâlû'l-a 'lâm, 264-267.

6. *Allah'ı hoşnut etmek için Kâbe'nin köşe taşı olarak iki elinizi öperlerdi, çünkü sağ elin mutluluk, sol elin cömertlik için yaratılmıştır.*
7. *Senin sayende bu yeraltı dünyasının onurunu kazandım ve isteklerimi elde ettim, senin sayende diğer dünyanın nimetlerini de arzuluyorum.*
8. *Sebt dinini senin huzurundayken açıktan, hemşerilerimin yanındaysam da gizli gizli ikrar ederim.*²²³
9. *Musa korkak, huzursuz ve fakirdi, yoksulluk ve korku karşısında güvendeyim.*

Mulûku't-Tavâif döneminde bazı Yahudilerin devlet adamı olarak Müslümanlar üzerinde baskı kuruşu üzerine Ebu'l Kâsım Yûsuf b. el-Ced el-Fihri (ö. 515/1121) Yahudileri hicvettiği bir şiir nazmetmiştir:

1. *Yahudiler dağ patikalarını ele geçirdiler (zayıflar üzerinde hâkim oldular), katırlarıyla eyerlerinin üzerinde kayboldular.*
2. *Alçaklar bizim aramızdan yükseldi ve zalim kafirler tarafından yönetildik.*
3. *Söyle kör Deccal'e, eğer ortaya çıkmak istiyorsa şu an tam zamanı.*²²⁴

Zaman zaman alevlenen tartışmalara rağmen sekiz asrı bulan Endülüs tarihinde tüm bu farklı dinler bir arada yaşama kültürü oluşturmuş, dinler arası etkileşimler ve iletişimler gelişmiştir.

İbn Şüheyd, üç büyük dinin bayramlarının bir arada kutlandığı coğrafyayı şöyle aktarır:

---

²²³ eş-Şenterîni, İbn Bessâm, *ez-Zahîre fî mehâsini ehli'l-Cezîre*, II, 268.

²²⁴ eş-Şenterîni, İbn Bessâm, *ez-Zahîre fî mehâsini ehli'l-Cezîre*, II, 766; Şevkî Dayf, 'Aşrü'd-düvel, 225; Çınar, Mustafa, *Endülüs'te Mulûku't-tavâif Dönemi Edebî Çevresi*, 124.

Müslüman, Yahudi ve Hristiyan bayramları senin aşkına itaat için bir araya geldi.

Senin büyüklüğün kaderde yazılı. Bu yazının altındaki kağıt gün ışığı, karanlık da mürekkebi.²²⁵

Toplum içinde paylaşılan yalnızca dini bayramlar değildi elbette, kimi zaman sevgi de en büyük paylaşım aracı olmuştur. Kimi şairler bu sevginin etkisinde öyle kalmıştır ki sevgilinin dinini benimseyecek kadar ileri gitmişlerdir. er-Remâdî (ö. 403/1013 [?]) aşık olduğu Hristiyan bir kadın için şu dizeleri nazmeder:

1. *Öptüm sevdiğimi rahibinin önünde ve onun kutsadığı kadehlerden içtim.*

2. *Kalbim sevgimden çanlar gibi çalar sevdiğimi hatırladığımda.²²⁶*

İbn ‘Attâr aynı şekilde bir Hristiyan kadından hoşlandığını dizelerine aktarır:

1. *[Sevdiğim] uykucudur onun yanağı düşüşiyle kalbimi eğmekten geri duramaz.*

2. *Nefsimi şehvete teslim etmekle, ey hüznüm, beni iffetimden ve Allah'a teslimiyetimden (İslam'dan) mahrum bıraktın.²²⁷*

İbnü'l-Haddâd, aşık olduğu kadının dini ile kendi mensub olduğu din arasındaki “uzaklığı” şöyle dile getirir:

1. *Hristiyan kadınlar arasında bir Samiriyeli [yaklaşılmaz genç bir kadın] vardır; Onun [bir gün] benim bağlı olduğum Hanif inanca yaklayacağını düşünmek imkansız.*

---

²²⁵ Aydın, Mustafa, *Andalusian Poet and Writer Ibn Suheyd*, 128.

²²⁶ el-Feth b. Hâkân, *Maṭmaḥu 'l-Enfüs ve Mesraḥu 't-Te'ennüs fi Müleḥi Ehli 'l-Endelüs*, 74.

²²⁷ el-Feth b. Hâkân, *Ḳalâ 'idü 'l- 'ikyân*, 288.

2. *Allah'ın eşsiz güzellik verdiği o kadın teslis inancını taşır, ama benim kalbimin tamamını ele geçiren üzüntü ve aşk ikiliğidir...*
3. *Başını örten siyah perdenin altında, dolunayı yüzün, geceyi saçın ve kalın gölgeyi perdenin uyumlu bir şekilde bir araya getirildiği bir güzellik vardır.*²²⁸

2. Günlük Yaşam

Belirli bir tarihi dönemi anlamının en iyi yollarından biri, insanların o dönemde nasıl yaşadıklarını araştırmaktır. Kültürün en canlı hali olan günlük yaşam, hayatın kendisi olması sebebi ile topluluğa özgü davranışların ve tarzların en iyi gözlemlenebildiği alandır. İnsanlar nasıl evlerde yaşıyorlardı ya da ne tür giysiler giiyorlardı? Hangi yiyeceklerden zevk alıp eğlence için ne yapıyorlardı? Geçimlerini nelerle sağlıyorlardı ya da estetik ihtiyaçlarını nasıl karşılıyorlardı? Bu tip soruların cevapları bize kültür ve medeniyet hakkında çok şey anlatmaktadır. Kuşkusuz günlük yaşam içinde tüm bu faktörlerin iç içeliği şairlerin de hayatlarını etkilemesi sebebi ile şiiirlere konu olmuş, şiiirler aracılığı ile de bizlere aktarılmıştır.

2.1. İletişim

İnsan yaşamının temel bir parçası olan ve günlük yaşamın her alanında aktif rol oynayan iletişim, medeniyet inşasında da oldukça önemlidir. Bu nedenle tarihte iletişim kurmanın çeşitli yolları olmuştur ve bunların başlıcalarından biri de güvercinlerle haberleşmektedir. “Posta güvercinleri “olarak da adlandırılan bu kuşlar, hedef bulma yetenekleri ile mesaj taşımak için kullanılmışlardır. Endülüs döneminde de güvercinlerle haberleşme yolunun kullanıldığını şairlerin aktarımlarıyla öğrenmekteyiz.

---

²²⁸ el-Feth b. Hâkân, *Maṭmaḥu'l-Enfüs ve Mesraḥu't-Te'ennüs fi Müleḥi Ehli'l-Endelüs*, 18-19.

el-Mu'temid (ö. 484/1091), divanında sevdiklerine yazdığı satırları güvercinlere emanet etmektedir:

*Kanatları çırpınan bir güvercinin üzerinde uçup gideceğiniz yere sağ salim vardınız, ancak dönüşünüz sürmesin bu kadar uzun.*²²⁹

Aynı şair güvercin aracılığıyla kendisine yazan kadınlarından birine şöyle söyler:

1. *Sırrını emanet ettiğin kuş geldi, ey saltanatımın hazinesini koruyanlar!*²³⁰

Mu'tasım et-Tüçbî, Meriyye'den ayrılırken eşleriyle haberleşmek için aynı yolu kullanmıştır:

1. *Yakalı güvercini selamımı size iletmesi için görevlendirdim ki Meriyye topraklarının üzerinde bir tütsü gibi dolaşsın*

2. *Bu güvercin sana parfümlerden daha hoş kokulu olan aşkımın mesajını iletcek.*²³¹

2.2. Mutfak Kültürü

Kültürlerin en özel, en tadı damakta olayı ve bir toplumun misafirlerine kendisini tanıttırmasının en sıcak yolu kuşkusuz mutfaktır. Her toplumun kendine ait özel yemekleri, yeme biçimleri ve yeme görgü kuralları vardır. Yemeğin toplumlara ifade ettiği şeyler de elbette farklılık gösterir. Dini törenlerden misafir ağırlamaya yemek, kültürün hayata yaklaşımını ifade ederken toplumların yaşantısı hakkında da bizlere nefis kapılar açmaktadır.

---

²²⁹ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 250.

²³⁰ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 250.

²³¹ el-Feth b. Hâkân, *Ḳalâ'idü'l-ikyân*, 51.

İbn ‘Ammâr (ö.479/1086), dizelerinde pirinç, mercimek ve buğdaydan oluşan müselles ve kuskus üzerinde servis edilen tefâcaya²³² yer verir:

1. *İçerdiği safran nedeniyle müsellesi iğrenç buluyorum, ama tefâcanın yeşil rengine karşı bir zaafım var.*²³³

El-Munfatil, mirkas (sosis) yapıp onu davet etmeyen arkadaşına dizelerinde sitem eder:

2. *Ah sen! Mirkas yaptığın zamanlar hariç, elindekilerle ne de cömertsin*²³⁴

Aynı şair, mirkas üzerine yazdığı bir başka şiirinde sosisleri esprili bir şekilde betimler:

1. *Bir daha asla mirkas yemeyeceğim: İnsanların onlara verdiği te'vilden dolayı görünüşleri bana tiksindirici geliyor.*
2. *Onlara baktığın zaman şekillerinin sekiz gün boyunca çarmıha gerilmiş olan birinin parmaklarına benzediğini görürsün*²³⁵

Mücebbenât adı verilen, üzerine tarçın serpiştirilen beyaz peynir kızartması²³⁶ da Endülüslüleri tarafında oldukça sevilen yemeklerdendi. Ebu'l-Hasan b. Câbir

---

²³² Dozy, Reinhart Pieter Anne, *Supplément aux dictionnaires arabes* (Paris, 1927), 147-148, 163.

²³³ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 318.

²³⁴ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 318.

²³⁵ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 319.

²³⁶ Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)*, 58.

(ö.646/1248-1249) bu yemeğin sıcakken servis edilmesi gerektiğine dair bilgileri dizeleri ile bize aktarır:

1. *En tatlı etkiyi, nihayet servis edilip masaların üzerinden dumanları yükseldiğinde bırakırlar.*
2. *Dokunduğun zaman yaksalar da vücudun derinliklerinde sağlıklı bir ferahlık yayarlar.*²³⁷

İran kökenli bir bayram olan Nevruz, Endülüs'te Doğu'da olduğunun aksine mart ayında değil Ocak ayının ilk günlerinde kutlanmaktaydı. Bu nedenle Nevruz, tarihleri çok yakın olan ve 6 Ocak'ta kutlanılan Epifani Bayramı ile karıştırılabilmektedir. Bayram günü, Doğu'da olduğu gibi Endülüs'te de Roscon de Reyes tatlısına çok benzeyen ancak hamuruna fasülye konulmayışı ile ondan ayrılan tatlı çörekler yapılmaktaydı. Bu çöreklerle, hamurlarına verilen şekil şehirlere çok benzediği için "Şehir çörekleri" adı verilmiştir. Ebû İmrân Mûsâ et-Taryânî, bu tatlıları dizelerinde işlerken bir bilmece misali tasvirlerini yapmaktadır:

1. *Etrafı surlarla çevrili, karşısında bilge sihirbazları hayrete düşüren bir şehirdir,*
3. *İnce elenmiş unla yoğrulmuş, safranla boyanmış, zarafetiyle süslenmiş bir gelin olarak karşımıza çıkan.*
4. *Yoktur püf noktası, on parmağın marifetinden başka.*²³⁸

İbn Şüheyd, İbn Zekvân'a hitaben yazdığı bir şiirinde fasülyeden bahseder:

1. *Senin incilerin, zümrüt ve sedeften yapıldıkları için kibri doğurdu.*

---

²³⁷ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 319.

²³⁸ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 307.

2. *Eşleri denizlerde yaşarken onlar güzellik için güzel kokulu bir bahçede yaşarlar.*
7. *Kibar adamın inceliği, alimlerin yemeği, fasulye kültürlü ve eğitilmiş herkes tarafından sevilir.*²³⁹

2.3.Eğlence Hayatı

Günlük yaşamın belki de en kozmopolit zamanı eğlence zamanıdır, çünkü eğlence tüm farklılıkları neşe potasında eritir. Özellikle farklı kültürlerin bir arada olduğu toplumlarda insanların birbirlerini eğlencelerine davet etmesi, bunun yanı sıra zamanla geliştirilmiş ortak eğlence kültürünün oluşturulması bize o toplumun dokusu ve birlikte yaşama kültürü konusunda önemli ipuçları vermektedir.

Eğlencenin en belirgin ortamları ise kuşkusuz eğlence mekanlarıdır ve genelde bu mekanlar, içki ve neşelendirici etkinliklere ev sahipliği yapmaktadırlar. Endülüs'te bu mekanlara içkiden (hamr) mülhem “Hammare (Meyhane)” adı verilmekteydi. Meyhane kültürü genel kültürün içinde önemli yer tutmakla birlikte genelde şairlerin dilinde bir çeşit “sahte cennet” olarak betimlenmektedir. İbnü'l-Lebbâne (ö. 507/1113), Kur'an'daki “inci saçılmış gibi olan huriler” müjdesini meyhanedeki kızlar için kullanır:

*Kaç tane meyhane kızını uyandırdım, gök çoktan kırılıp çiy incilerini saçmışken!*²⁴⁰

Yahyâ el-Sarakusî bir şarabın verdiği tat ve meyhane ortamının sağladığı neşeli haller için bütün dünya zenginliklerini bırakabileceğini söyler:

1. *Karanlık siyah elbisesini giydiğinde sık sık bir meyhaneciye yaklaştım.*

---

²³⁹ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 199.

²⁴⁰ el-Feth b. Hâkân, *Ķalâ'idü'l-ikyân*, 247.

2. *Kaç mülkü şarapla takas ettim ve kaç giysiyi boyadım koyu kahve rengine şarabın*²⁴¹

Cennette içki ikram eden, yüzleri genç ve güzel olan görevliler gibi meyhanelerde de özellikle içki sunanlar cennet görevlilerini andıran güzellik sahibi olanlar arasından seçilirdi ve onlara dolu içki bardakları getirmeleri sebebiyle “Bardakçı” denmekteydi. Bardakçılar özellikle erkekse giysileri ve davranışları itibariyle daha çok kadına benzerdi. Çünkü eğlence kültürü özünde erkeklerin eğlencesiydi ve erkek anlayışında hizmet edecek olanlar her zaman öncelikle kadın olmalıydı bu nedenle bardakçılar genellikle güzel çocuklar arasından seçilmekteydi. Şairlerin bardağın içindeki şarabın ışıltısını, aynı zamanda sakinin yüzünün güzelliğini ya da hareketlerinin narinliğini kutladığı çok sayıda dize bulunmaktadır. el-Mu'temid bu şairlerden biridir:

1. *O narin yapısı ve baştan çıkarıcı bakışlarıyla şarabı servis etmek için kalkan o saki ne güzeldir.*²⁴²

Mu'temid bir başka şiirinde savaşın zaferiyle içki ve neşe sahibi olmayı özdeş kılmakta ve bu zafer sarhoşluğu dururken savaşı kaybetme korkusu yaşamının yersizliğine değinmektedir:

3. *Ud ve taze şarap burada sizi beklerken hüzüün tarafından ölüme sürüklenir miydiniz?*
4. *Kadeh elinizde parlayan bir kılıç gibiyken, endişenin sizi zorla ele geçirmesine izin vermeyin.*²⁴³

---

²⁴¹ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 371.

²⁴² el-Feth b. Hâkân, *Ķalâ'idü'l-ikÿân*, 9.

²⁴³ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 365.

Meyhanelerde hizmet veren kadınlar çoğu zaman “dişi” davranırken bazen de erkekleri taklit ederek eğlenceyi çeşitlendirirlerdi. İbn Şüheyd kadın sakilerin oğlanları nasıl taklit etmeye çalıştıklarını, erkeksi takım elbise giyip saçlarını nasıl kestiklerini bize dizeleri ile aktarır:

1. *Bu bir ceylandır, aslında hiç de öyle olmayan, çünkü saçını kestikten sonra, bir erkek vücuduna büründüğü uzun ve ince boynuyla buraya gelmiştir*²⁴⁴.

Ebü'l-Bekâ er-Rundî, şarap meclislerini betimleyen bir diğer şairdir:

1. *Güzel kadın, udî sesiyle şarkılar söylüyor, cariye şarap sunuyor, kadın sâkî ise koşturuyor.*²⁴⁵

Eğlence dünyasının en önemli unsuru kuşkusuz insanları eğlendirecek olan bu sektörün çalışanlarıdır. Sadece bu işle geçinen, çevre edinen insanlar Endülüs'te de bulunmaktaydı. Bazıları dansçı, bazıları bardakçı, bazıları müzisyendi. Tabi Müslüman bir toplumda bu meyhanelere karşı olanlar vardı; ancak eğlence ve neşeli ortamlar kültürün bir parçası olduğundan içinde dansçıların, içkilerin olmadığı ancak sazencilerin olduğu, gazellerin okunduğu, şarkıların söylendiği ortamlar, etkinlikler de bolca düzenlenmekteydi.

El-Nahlî, bir eğlence ortamındaki şarkıcıdan ve çalınan lavtadan şöyle bahseder:

1. *Misk söğüdünün bir dalı gibi havada uçuşan kemeri ile parçaladığı kalplerde derin izler bırakan şarkıcılara sıkça şahit oldum.*

---

²⁴⁴ eş-Şenterînî, İbn Bessâm, *ez-Zahîre fî mehâsini ehli'l-Cezîre*, c. I, 178.

²⁴⁵ İbnü'l-Hatîb, Lisânüddin, *el-İhâta fî Ahbâri Ğurnâta*, III, 370; Üstün, Mahmut, *Endülüs'te Benî Ahmer (Nasrîler) Döneminde Edebî Çevre*, 172.

2. *Bir mızrap dokunuşuyla lavtanın tellerini akort edip bir sevgilinin ya da bir metresin aşklarını söylediğinde,*
3. *Sağ elini kalbime saptırken, sol eli ile günahlarımı saydı.*²⁴⁶

Ubeydullah en-Nevvâle de eğlence meclislerine dizelerinde yer veren şairlerdendir:

Acele et, dönüp duran kadeh ve şarkıcıya, dolunayın süslediği şu meclise gidelim,

*Bir cennet ki göller şen şakrak gülüyor, dallar raks ediyor, kuşlar şarkı mırıldanıyor*²⁴⁷

Şairler meyhane çalışanlarını hayatlarında büyük aşklarının sevgilisi ile özdeşleştirerek adeta kavuşamadıkları aşklarının hüznünü meyhane güzellerinin halleriyle gidermeye çalışmaktadırlar. İbn Zükak esmer bir şarkıcıdan bahsederken giydiği kıyafetlere de ışık tutmaktadır:

1. *Şarkı söyleyen o esmeri delicesine sevdim; dallarda kül grisi bir güvercini gördüm.*
2. *O şarkı söyledi ve mücevherlerinden oluşan şingirtti ona, arsız elbisesini ve kolyelerini katlarken cevap verdi.*
3. *Garip değil midir bir güvercinin boynundaki tüyleriyle aynı anda şarkı söyleyebilmesi?*²⁴⁸

---

²⁴⁶ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 388.

²⁴⁷ el-Mağribî, İbn Saîd, *el-Muğrib fî hule'l-Mağrib*, 71; Sarp, Ebuzer, *Endülüs'te Murabıtlar ve Muvahhidler Dönemi Edebi Çevre*, 153.

²⁴⁸ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 392.

İbn Razîn, tabiat için yazdığı bir şiirinde kullandığı benzetme ile eğlence meclislerindeki dansçıların kıyafetlerine bir pencere açar:

*1. Rüzgar ona dokunduğunda, dallarının Yemenden gelen yeşil ve çizgili kumaşlarla sallanan dansçılar olduğunu sanırsınız.*²⁴⁹

Müslümanların hakimiyetinde olan Endülüs'te elbette içkili eğlenceler her zaman hoş karşılanmıyordu. Meyhanelere İslam'ı veya toplumu ifsad ediyor gerekçesiyle itiraz eden yöneticiler de olmuştur. Dolayısıyla bazı şairler de meyhaneleri yermiş; meyhaneleri kapatan veya sınırlar getiren yöneticileri övmüşlerdir. İbn Zeydûn 11.yy'da, Kurtuba'daki tüm şarap amforalarını kırdığı için İbn Cehver'i övdüğü bir şiir nazmetmiştir:

50. Dün bu şehzade, büyük bir ahlaki önlem ile İslam'ı yüceltti, çünkü en büyük intikam hedefine doğru ilerlerken, onu aşamadı.

51. Din alanının sınırlarının aşılmamasını sağlayarak, rezil şarap için ayrılmış alana serbest girişe izin verdi.

52. Şarabı yok ederek, başkentten boynunu öyle bir zarafetle süslemiştir ki, en sert kaya bile bu şükre tanıklık eder.

53. Şarap gibi bir pisliği başkentten söküp atarsa, faydaları hızla yayılan, kimsenin inkâr etmeyeceği bir iyilik yapacaktır

54. Sonuçlarını saymak imkansız olan en büyük günahların anası, suçların kaynağıdır.

---

²⁴⁹ el-Feth b. Hâkân, *Ḳalâ'idü'l-ikyân*, 53.

55. Hükümdar, şaraptan aldığı verginin azalmasının aslında bir artış olduğuna hükmetti, çünkü (Allah'tan) iyi bir şekilde alınan tazminat, bugün kendisine gelmezse, yarın kesinlikle ona gelecektir.²⁵⁰

Eğlence meclislerinde bazen deyim yerindeyse neşeyi çeşitlendirmek için adeta “misafir sanatçı” gibi özel konuklar ağırlanıp farklı etkinlikler de düzenlenmiştir. Sihirbazlar da bu misafirlere biri olmuştur. İbnü'l-Haddâd, Mu'tasım et-Tücbî'ye hitaben nazmettiği şiirinde sihirbazların hareketlerini incelikleriyle anlatır ve bize adeta sahnenin tablosunu çizer:

6. O gün bize baştan çıkarıcı bir şekilde şarkı söyleyen bir şarkıcıyı dinlettin ve önümüze sihirlerle dolu bir sihirbazı çıkardın
7. Sonuncusu çömlerinin boyunlarında kanat çırpı ve bizi hayrete düşüren şeylere tanık olduk.
8. Sirvali ile çömleri gizledi; onların doğruluklarını, sonra birdenbire kaybolmak üzere yatay durduklarını gördük;
9. Dıştakiler içeriye girmek için eğildi, içtekiler dışa doğru kıvrıldı.
10. Başka bir sihirbaz onun yerini aldı; hileleri o kadar inceydi ki insanı şaşkına çevirdi.
11. Şarabın şiddetli sıcaklığıyla, bu büyüünün kıskırttığı düşünceler ruhu şaşkına çevirdi.
12. Bakışlar bu harikaların ortasında kalsaydılar, hayal gücü kendisini bir açıklama ile özgürleştiremezdi.
13. İçinde böylesine cüretkâr yeniliklerin olması asrınız için bir güzellik...

---

²⁵⁰ İbn Zeydûn, *Dîvân*, 91-92.

14. Mutlu yıldızınız bu olağanüstü şeyleri kendine çeker ve saklı olanları ortaya çıkarır.²⁵¹

Tüm bu eğlence meclislerinin yanı sıra Endülüslüleri kimi zaman da oyunlar oynayarak eğlenmişlerdir. İbnü'l-Lebbâne, Mu'temid'e yazdığı bir dizesinde perde arkasından oynanan satrançla ilgili de bize bilgi verir:

1. *Tıpkı Şah'ın basit bir piyon tarafından yenildiğinin görüldüğü bir satranç tahtasının parçaları gibi talihin elindeyiz.*²⁵²

2.4. Avcılık

Avlanma yüzlerce yıl geçinmenin ana kaynağı, ekonomik değeri yüksek çaba ve bir cesaret göstergesi olarak her zaman insanoğlunun hayatında önemli bir unsur olmuştur. Kuşkusuz insanoğlu yerleşik düzene geçip zamanla tarım toplumu olduğunda ve hayvan besiciliği geliştikçe avlanma zamanla ilgisinin uğraşı alanına dönüşmüş, yalnızca bir “ihtiyaç” olmaktan çıkmıştır. Endülüs'te de avcılık, bir savaşçı ruhu taşıdığından ayrıca bir eğitim alanı ve cesaret göstergesi olmuştur. Özellikle yönetim kadrosunun önemli etkinliklerinden biri olarak “Tardıyyât” adı verilen şiirlere de konu olan avcılık, şairlerin “avcıya övgü” malzemesi haline gelmiştir. Avlanmanın savaş ortamlarına benzetilmesi en yaygın tasvir biçimiyken, avcı ve av kadar avlanma ortamındaki atmosfer, av aletleri ve av hayvanları başlı başına birer şiir konusudur ve bize o dönemin coğrafi ortamı ve av kültürü hakkında çok değerli ipuçları vermektedir.

İbn Hafâce, av köpeklerinin görünümünü ve yeteneklerini şu dizelerle ifade eder:

---

²⁵¹ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 393-394.

²⁵² Makkarî, Ahmed b. Muhammed, *Nefhu 't-tîb*, 257.

29. *Prens, iri burunlu ve küçük gözlü, ince yanaklara, boynunda tasmaya ve büyük av tecrübesine sahip, uzun süre koşabilen köpeklerle avlanır.*
30. *Mızrağın demir ucuna benzeyen dişlerini göstermek için çenelerini açarlar ve yürüme biçimleri titreyen mızraklar gibidir.*
32. *Bazıları siyahtır ve o kadar ateşli bir görünüme sahiptir ki, gözlerinin kolları size alevler fırlatır.*
33. *Diğerlerinin ise savaş kırmızısına boyanmış bir ceketi vardır ve deri kayışı tozlu gökyüzünde kayan bir yıldızdan alınmıştır.*
34. *Uzun zaman önce silinmiş olan izin peşinden dörtnala koşarlar ve bu işaretleri kolayca okurlar.²⁵³*

İbn Zümrek, av tasviri yapan bir diğer şairdir. Av esnasında binilen atlar ve kullanılan mızraklar bizlere bir av tablosu sunmaktadır:

1. *Sen onları at üstünde, tozlu bir gökyüzünde taş atarak saldıran yıldızlar gibi kovaladın.*
2. *Önde olanları koca atlar yönlendiriyorlar, aynen bir fikrin yayılması gibi fışkırıyorlar.*
3. *Kıymetli taşların parıltısı gibi olan kızıl atla onu sıkıştırdın ve oradan ona bir ateş parçası attın.*
4. *Mızrağı ona isabet ettirdin sonra onu kaburgaları yağlı kana bulaşmış şekilde bıraktın.*
5. *Sonra zayıflar onun üzerinde yuvalar yapan kuşlar gibi dönerek durdular.*

---

²⁵³ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 336.

6. *Sabahın erken vaktinde takip ettiğin tavşanlar kaçmayı istemeye başladılar ama vakit kaçma vakti değil (Geç kaldılar).*²⁵⁴

Av köpeklerinin yanında yırtıcı kuşlar da evcilleştirilerek av için kullanılmıştır. İbn Kabturnuh'un Batalyevs (Badajoz) emiri Mansur b. Aftas'tan hediye olarak bir şahin istediği dizeler şöyledir;

1. *Ey ataları eşsiz bir ırkın gururlu adamları olan emir,*
2. *Boynumu geniş iken büyük lütuflarla süsledin; öyleyse elimi bir akdoğan ile aynı şekilde süsle.*
3. *Beni pençelerinin kuzeyin havasını getirdiğine inanılan uzun kanatlı birinin sahibi yap*
4. *Sağa sola dönerken taze çiy damlalarını [çayır] üzerine serptiğinde bir [şahin] çizgili Yemen kumaşına benzer.*
5. *Rüzgarın elinde olmaktan ve kilitli bir [kuş] yardımıyla özgür bir [av] yakalamaktan gurur duyarak sabah seni alacağım.*²⁵⁵

Aynı şair, Ebû Muhammed b. 'Abdûn'a (ö. 529/1134) da aynı ricada bulunur:

1. *Buluşma zevki yok oldu ve beni ava gitmeye iten yakıcı bir acıyla baş başa kaldım; ama şahinim yok.*
2. *Eldivenin üzerinde padişah gibi görünen uzun kanatlı [bu türden bir kuş] hediye et bana.*²⁵⁶

---

²⁵⁴ İbn Zümrek, el-Endelüsî, *Dîvân*, 415-416; Üstün, Mahmut, *Endülüs'te Benî Ahmer (Nasrîler) Döneminde Edebî Çevre*, 158-159.

²⁵⁵ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 350-351.

²⁵⁶ el-Feth b. Hâkân, *Ḳalâ'idü'l-ikyân*, 154.

Abd'ul-Celil b. Vehbûn, Mu'temid için nazmettiği bir şiirinde şahin kullanımının geleneksel avlanma tekniklerinden farklı olduğunu ima eder:

1. *Avcılıkta sizden önce geleneksel bir uygulama takip edildi, ancak burada onu en şaşkırtıcı şekilde değiştirdiniz:*
2. *Şahinleri serbest bırakırsınız ve onları her salıverdiğinizde şairlerin düşüncelerini hediye edersiniz!*²⁵⁷

İbn Hafâce, av için eğitilmiş bir şahini şöyle tasvir eder:

1. *Hükümdar avını, sanki avına bağlı, gür kanatlar ve kırmızı pençelerle donatılmış şahinlerle takip eder.*
2. *Yanları çizgili bir kumaş gibi örtülü ve göz kapakları göz damlası gibi altınlara bulanmış.*²⁵⁸

Ebû Hasan İbn Sid el-Batalyevsî (ö. 521/1127) şahin üzerine:

1. *Çevrelenmiş gece, kuzgununu uçurur ve şafak onu gri şahini ile kovalar*²⁵⁹

2.5. Bayramlar ve Şenlikler

Kültürün temel yapı taşlarından biri de geleneksel kutlamalardır. Düğün, şenlik, dini ve ulusal bayramlar kültürel kimliğimize sıkı sıkı bağlı olduğu gibi gelenekleri kutlamak da kimliğin yok olmamasına ve güncel kalmasına katkıda bulunmaktadır. Toplumların bayramları bazen bir zaferin, bazen atadan gelen geleneksel bir etkinliğin ürünü olabildiği gibi bazen de etkileşime girilmiş başka kültürlerdeki bayramların uyarlanmış halleri

---

²⁵⁷ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 351.

²⁵⁸ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 352.

²⁵⁹ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 352.

olabilmektedir. Bu tür geleneksel kutlamaların amacı ne olursa olsun hepsinin bir hikayesi bulunmaktadır. Özellikle farklı kültürlerin bir arada yaşadığı toplumlarda kültürlerarası değişim ve anlayış bu hikayeler yolu ile sağlanır ve korunur. Şairler bu özel günleri şiirlerinde tasvir ederken günün önem ve ruhunu dizelerinde işler, hikayelerinde anlatırlar.

İbn Zeydûn, Ramazan Bayramı'nı dizelerinde orucun bitişi ile müjdelir:

Kutlu olsun bayramın. Sabahlar sayende aydınlandı bayramla. Sayende cömert davrandı akşamlar.

Oruç ayı biterse, iyiliklerin ve güzel işlerin yayılır sonrasında.²⁶⁰

Aynı şair bir diğer şiirinde Kurban Bayramı'nı da zikretmektedir:

Dostlar! Ne Ramazan Bayramı ne de Kurban Bayramı sevindirmekte. Nasıl olur hali, sabah ve akşam âşık olanın?²⁶¹

İbnü'l-Kütıyye (ö. 367/977), vezir İbn Mesleme'ye hitaben nazmettiği şiirinde Endülüs toplumunun kutladığı bayramları sıralamaktadır. İran kökenli Mihricân ve Nevruz şenlikleri Endülüs'te de kutlanmış, ancak Doğu'dan farklı olarak Mihricân Eylül ayı yerine 24 Haziranda, Nevruz ise 21 Mart yerine ilkbahardan yazaya geçişte kutlanmıştır.²⁶²

---

²⁶⁰ İbn Zeydûn, *Dîvân*, 119-120; Akçay, Halil, *Endülüslü Edip ve Şair İbn Zeydûn ve Divanı*, 133.

²⁶¹ İbn Zeydûn, *Dîvân*, 488; Akçay, Halil, *Endülüslü Edip ve Şair İbn Zeydûn ve Divanı*, 177.

²⁶² Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)*, 63.

*Mihricân, Kurban Bayramı ve Nevruz'un tadını çıkarabileceğin dertsiz tasasız
uzun bir ömür yaşayasın.*²⁶³

Şair Hasan b. Malik b. Ebî 'Abde, tüm bitkilerin çiçeklenmesini Mihricân'ın gelişi vesilesi ile dizelerinde müjdelerken şölenin kutlandığını vakte dair de bilgi vermiş olur:

2. *Mihricânın sevincini şimdiden görebiliyorum, bulutların bolca gözyaşı
döktüğü,*
3. *Toprağın çizgili mantosunu giydiği ve zengin yeşil ipekten bir kumaşa
büründüğü,*
4. *Rüzgarın, misk ve kehribar kokusunu çiçeklere solumak için sıcak esintisini
gönderdiği bu sabahta.*
5. *O gün insanlar birbirlerine armağanlar verirler; öyle ki olan olmayana,
olmayan olana.*²⁶⁴

Mihricân şenliğinde çeşitli yarışmalar düzenlenmekteydi. At ve şiir yarışlarına ek olarak sahil kesimlerde her yıl tekrarlanan bir gelenek olup olmadığını bilmediğimiz kayık yarışları da yapılmaktaydı.²⁶⁵ İbnü'l-Lebbâne bu kayıkları ve yarışın heyecanını aşağıdaki dizeler ile anlatır:

1. *Yaz gün dönümüne (Mihricân) hoş geldiniz, onu kutlarken gösterilen özen
sebebi ile gözleri kamaştıran güne.*

---

²⁶³ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 306.

²⁶⁴ el-Feth b. Hâkân, *Maṭmaḥu'l-Enfüs ve Mesraḥu't-Te'ennüs fi Müleḥi Ehli'l-Endelüs*, 27.

²⁶⁵ Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)*, 63.

2. *O gün boyunca deniz kızları kendilerini kuzgun gibi gösteren kanatlarla uçarken, diğerleri şahinler gibi gösteren kanatlarla uçtu*
3. *Körfezde, körfezin suyu kadar hareketli bir filo görülüyor ki ikisi de aynı kolaylıkla eğilir*
4. *Savaşın çocukları, yarış sırasında galip gelen koşucular kadar hızlı ilerleyen hızlı gemilere bindiler.*
5. *Tepeden tırnağa silahlanmış bu savaşçılar köprüleri örter, içlerini doldurur ve gemiler şiddetli yağın bir yağmuru taşıyan bulutlar gibi gelirler*
6. *Denizi oluşturan göle dalarlar, çevik bir şekilde yüzerler ve sanki bir seraptaki develermiş gibi görünürler.*
7. *Merak ediyorum, daha önce hiç görmemiştim, teknelerin vahşi aslanları taşıyabileceğini hayal edemezdim!²⁶⁶*

2.6. Giyim Kuşam

Kültürün en önemli unsurlarından biri de giyim-kuşamdır. Çünkü bize coğrafya, gelenekler, imkanlar, statüler, zenginlikler, zevkler ve meslekler hakkında çok şey söylemektedir. İnce ve beyaz elbisenin sıcak iklimleri, kalın elbiselerin soğuk iklimleri anlatması; kumaşın pamuk, keten, ipek olmasının meslek, ekonomik statüler ve zenginlik ölçütleri vermesi; elbiselerin desenindeki sembollerin, desen türünün sadece zevk değil o bölgedeki canlı ve bitki özellikleri hakkında ip ucu vermesi gibi.

---

²⁶⁶ el-Merrâküşî, Abdülvâhid, *The History of the Almohades*, ed. Dozy, Reinhart Pieter Anne (Leyden, E.J. Brill, 1881), 107.

İbn Zeydûn aşağıdaki dizesinde mecazi anlamda kıyafet isimlerini kullanmış olsa da dönemin giyim-kuşamına da pencere açmış, bol bir kalıba sahip olan bir üst kıyafet olan “Rida”ya dizesinde yer vermiştir.

*Giy, ipekten ihsan elbisesini ve sürükle ardından saadet ridasını.*²⁶⁷

İbn Haccâc, vücudun alt kısmını örtmek için kullanılan Mi'zar (izar) ve vücudun üst kısmını kaplayan bir ceket olan Burd arasındaki farkı şöyle betimler:

1. *Dal, Burdunun altından geçenden başka bir şey değildir ve kum tepesi de mi'zarının gizlediğinden başka bir şey değildir..*²⁶⁸

Doğu’da sarı rengine verilen değer aksine Endülüs’te kadınlara kırmızı giymenin yakıştığı düşüncesini İbn ‘Ammâr, Mu‘tazîd-Billâh el-Abbâdî’ye nazmettiği bir şiirinde dile getirmektedir:

33. *Güzelliğin kırmızı giymeyi sevdiğini öğrendiğinde, örme zırhını (dir') Berberi prenslerinin kanıyla boyadın.*²⁶⁹

İbn Hazm bu bakış açısını teyit etmektedir:

1. *Gözlerim ne zaman kırmızı giyinmiş bir varlık görse, kalbim parçalanır ve iç çeker*
2. *Çünkü o varlık, kırmızı aspir rengini almış olan elbisesini boyamak için erkeklerin kanını dökmektedir.*²⁷⁰

---

²⁶⁷ İbn Zeydûn, *Dîvân*, 293; Akçay, Halil, *Endülüslü Edip ve Şair İbn Zeydûn ve Divanı*, 134.

²⁶⁸ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 321.

²⁶⁹ el-Feth b. Hâkân, *Ķalâ'idü'l-ikÿân*, 97.

²⁷⁰ İbn Hazm, *Ṭavku'l-ĥamâme*, 12.

Daha önce eğlence hayatına dair yazılmış şiirlerde dansçı ve şarkıcılardan bahsetmiştik. İbn Nâsır el-İşbîlî, müzisyen-şarkıcıların kostümlerini şöyle anlatır:

1. *Bu bahçeler kırmızı ve safrandan yapılmış dar elbiseleri giymiş gelinler gibi görünür;*
2. *Veya rengârenk kaftanlar giyen ve bu hırçın kıyafetlerle gurur duyan şarkıcılar gibi.*²⁷¹

İbn Hafâce (ö. 533/1139), “kamis (gömlek)” ve “sidar (korse/yelek)” gibi kıyafetleri dizesinde zikrederken, kadınların taktığı takılara da değinmiştir:

1. *Sabah, gömleğinin ışığıyla parlıyor ve karanlık bir korse giyiyor.*
2. *Eğlendirir beni bilezikler ve halhallara boğulmuş bir güzele ait olan eşarp ve mücevherler*²⁷²

İbn Bürd (ö. 445/1054), altın işlemeli ve brokarlı bir elbiseden ve çizgili ipek bir Burd’dan bahseder:

1. *Yaşlılarının arasında huri gözlerle yürüdü,*
2. *Üzerinde altın işlemeli ve brokarlı ipekten yapılmış bir elbise ve ipekten yapılmış çizgili bir Burd vardı.*
3. *Tanıştığımızda aşta korkması gerektiğini bildiği hamlelerden korkuyordu.*²⁷³

Giyim kuşamın vazgeçilmezi olan ve elbiseyi tamamlayan “kemer” de şairlerin şiirlerine konu olmuştur. İbn ‘Ammâr (ö.479/1086), bir seferi bitirdikten sonra İtimâd ile görüşmek için sabırsızlanan el-Mu'temid'e (H.461-484/1069-1091) şu tavsiyede bulunur:

---

²⁷¹ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 388.

²⁷² eş-Şenterîni, İbn Bessâm, *ez-Zahîre fî mehâsini ehli'l-Cezîre*, c. III, 605-606.

²⁷³ el-Feth b. Hâkân, *Kalâ'idü'l-ikyân*, 149-150.

1. *Kılıcı tutan kını çıkarmadan önce, kemeri olan kıza acele et ve aşktan intikamını al.*
2. *Tutup öptüğünde onu, mücevherleri şafak söktüğünde birbirine cevap veren kuşların civıltısı kadar tatlı bir şarkı duymanı sağlayacak.*²⁷⁴

İşbîliye'den bir sefer için uzakta olan el-Mu'temid, kadınlarından birini düşünür ve ona, eğer yakınında olsaydı şunu söylemek istediğini yazar:

1. *Peçenin (lisam) altındaki yüzün kızarmış yanını ve kemerden kolyeye kadar olan yerleri öperdim.*²⁷⁵

İbn Kuzmân (ö. 555/1160), kadınların kıyafetlerine dair şu beyti nazmeder:

*Aranızda bir fikir ayrılığı yok, kadınların elbiseleri bir kolye ve bir eşarptır.*²⁷⁶

Şairler, Endülüs'te giyilen kıyafetlerin genel tablolarını çizmenin yanı sıra belirli bir kesime ait ve onlarla ün salmış kıyafetlere de dizelerinde yer vermiştir. Murâbitların giydikleri “lisam (yüze örtülen örtü, niqab)” da bu kıyafetlerden biridir. İbn Sâre eş-Şenterînî (ö. 517/1123), Murâbitlar için yazdığı bir methiyede lisama şöyle değinir:

2. *Yumuşak huyluluklarından korunmak için lisam giyiyorlar, onların giysi ve elbiselerin hoşgörü ve bağışlama olarak bilinirdi.*²⁷⁷

Ebû Bekr Sehl el-Yekkî (ö. 560/1165[?]), İbn Şenterî'nin aksine Murâbitları hicvettiği dizelerinde lisamı alçaklığın sembolü olarak işlemektedir:

Lisam giyen herkeste alçaklık vardır, o yıldızlardan yüksekte olsa dahi,

---

²⁷⁴ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 404.

²⁷⁵ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 404.

²⁷⁶ İbnü'l-Hatîb, Lisânüddin, *el-İhâta fî Ahbâri Ğurnâta*, c. II, 496.

²⁷⁷ el-Feth b. Hâkân, *Ķalâ'idü'l-İkyân*, 263; Sarp, Ebuzer, “Endülüs Şiirinde Medih-Murâbitlar ve Muvahhidler Dönemi”, 107.

Zina yapan birinin karnından atın sırtına geçmelerinden başka övünçleri yoktur, Himyer'e intisap ederler, ancak onlar boynuzları taçların yerine koydular,

Bir Murâbıt'tan iffetli olmasını bekleme, (çünkü bu) bir gölden ateş almaya çalışmaktır."²⁷⁸

Aynı şair bir başka şiirinde lisam'ın ancak kötülükleri gizlemek için kullandıklarından bahseder:

Murâbıt, hediye vermede cimrilik eder, yalnızca ailesine lütufta bulunur, Onların yüzü, yaptıklarını gösteren çirkinliktedir, bu yüzden takarlar lisamı."²⁷⁹

Endülüs'te giyilen her kıyafet elbette orada üretilmiyordu, aynı zamanda ithal kumaşların varlığı da şairlerin şiirlerinde yer bulmuştur. İthalatın gelişmiş olduğu ve yabancı devletlerle ilişki içinde oluşları açısından bu da önem taşır. Zünnûnîler'in ilk hükümdarı olan İsmâil ez-Zâfir'in (H.427-435/1036-1043) kıyafetini anlatan Ebû Hasan b. Sid el-Batalyevsî (ö. 521/1127), zengin ve güzel kumaşları çağrıştıran tüm oryantal isimleri zevkle sıralar:

Gözlerim, görünüşüyle ruhumda daha büyük bir güzellik izlenimi yaratan benzer birini hiç görmedi.

San'â' ve 'Abkar'ın dokuma tezgâhlarından gelen çizimlerle (musavvir) giyinip üzerini örttüğü zaman.

---

²⁷⁸ el-Mağribî, İbn Saîd, *el-Muğrib fî hule'l-Mağrib*, c. II, 267-268; Sarp, Ebuzer, *Endülüs'te Murabıtlar ve Muvahhidler Dönemi Edebi Çevre*, 178.

²⁷⁹ Makkarî, Ahmed b. Muhammed, *Nefhu't-tîb*, c. III, 205; Sarp, Ebuzer, *Endülüs'te Murabıtlar ve Muvahhidler Dönemi Edebi Çevre*, 178-179.

*Kurkub ve Tuster tezgahlarından, güzel yüzlü baharın bütün çiçeklerini onun üzerine serdiğini zannedersiniz.*²⁸⁰

Kıyafetler, gösterişin, statünün, ekonomik durumun ya da güzelliğin vücuda sarmalanmış hali olmasının yanında insanların hüznünün ve kederinin de bir parçası olmuştur. Cenazelerde giyilen kıyafetler için belirli bir kod oluşturulmuş, bu kodlar ise bölgeden bölgeye değişkenlik göstermiştir. Nitekim kimi bölgelerde yasın rengi siyahken kimi bölgelerde beyaz olmuştur.

İbn Hazm'a göre Kurtuba'nın kendisinde yasın rengi siyahtı; Sarışınları neden esmerlere tercih ettiğini açıkladığı bir şiirinde bunu şöyle ifade eder:

1. *Cehennem sakinlerinin ve aile üyelerinden birini kaybedip yas tutarak geride kalanın rengi siyahla boyanmıştır.*
2. *[Abbasilerin] siyah bayrakları ortaya çıktığından, insanların ruhları, doğru yönü bulmanın bir yolu olmadığından emindir.*²⁸¹

Hamde bint Ziyad (ö.600/1204), Vadiâş (Guadix) vadisini tasvir ettiği bir şiirinde yas renginin siyah olduğunu dile getirir:

5. *Arkadaşım saçının siyah tellerini üstüne düşürdüğünde, siyah bir gökyüzünde dolunayı görüyorum.*
6. *Görünüşe göre gün doğumu bir kız kardeşini kaybetmiş ve acıdan yas elbisesini giymiştir.*²⁸²

Yas renginin siyah ya da beyaz olarak kabul edilişi şairin hangi çevreye mensup olduğuna yahut tasvir ettikleri halkın hangi eğilime sahip olduğuna göre

---

²⁸⁰ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 320.

²⁸¹ İbn Hazm, *Ṭavku 'l-ḥamâme*, 27.

²⁸² Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 305.

değişmektedir. Ebû Ömer Ahmed İbn Ferec (ö. 365/975) bir dizisinde yas renginin beyaz olduğunu söylemektedir:

2. *Nergisin sarı rengine bakarsak bir sevgili olduğu, yapraklarının beyazına bakarsak ayrılıktan dolayı yas elbisesi giydiğini söyleyebiliriz.*²⁸³

İbn Kabturnuh, yeni ölen karısı için yazdığı şiirinde üzüntüyü siyaha, yası ise beyaza atfeder.

1. *Senin için acının etkisi altında, kalp kendini gözlerden farklı gösterir: İlki üzüntüden siyaha, bu da yastan beyaza döner.*²⁸⁴

Anonim bir şair, cenazelerde giyilen beyaz cübbelere dizeleri ile ışık tutar:

1. *Ah Endülüslər, zekânız sayesinde şaşırtıcı bir şeyi anladınız;*
2. *Cenaze törenlerinde garip duran beyaz cüppeler giyiyorsunuz.*
3. *Haklısınız: beyaz acının giysisidir; nitekim saçın ağardığını görmekten daha korkunç bir acı yoktur.*²⁸⁵

İbn Şâtir es-Sarakustî, Sarakusta'da da cenazelerde beyaz giyme geleneğinin olduğundan bahseder:

1. *Talihsiz insanların beyaz rengi neden benimsediğini bilmiyordum,*
2. *Ta ki zamanın, gençliğimi kaybettiğim için bana kırılmış saçlarımdan yıpranmış beyaz bir pelerin giydirdiği güne kadar.*
3. *Böylelikle arkadaşları sonsuza dek (bu dünyadan) ayrılırken beyaz takım giymeleri gerektiğini düşünenlerin haklı görüşü bana açıkça göründü.*²⁸⁶

---

²⁸³ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 302.

²⁸⁴ el-Feth b. Hâkân, *Kalâ'idü'l-ikyân*, 154.

²⁸⁵ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 303.

²⁸⁶ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 303.

İnsan, nasıl tabiatın içindeki muhteşem güzelliği, rengarenk çiçekleri, farklı güzelliklerdeki canlıları, mevsimlere göre renk alan ağaçları izlerken esenlik ve huzur dolarsa, kendi fitratındaki güzellik duygusunu da kendi evinde, elbisesinde, şehrinde görmek ve göstermek ister. Özellikle de kadınlar için güzellik sonradan kazanılmış bir edinim veya fitrattan gelen bir duygu değil adeta öz benliğin, kişiliğin, yaşam tarzının bizzat kendisidir. Yani dünyada tabiatın sonra en fazla renge, biçime, tarza düşkün canlı kadındır desek yeridir. Nasıl ki saray hükümdarın evidir ve o ev görkemli, süslü, nadir ve güzellik içindedir, insanın da bedeni kendi sarayıdır ve özellikle her kadın bu saraya sahip olduğunu düşünür ve onu süsler, güzel gösterir ve hatta yarıştıır. Ayrıca takılar insanın ekonomik durumuna, ülkedeki madenlere, zanaatlara ve o bölgedeki ticari güce de işaret etmektedir.

İbn Zeydûn, sevgiliyi tasvir ettiği şiirinde, insanın kullandığı takı ve süsleri tabiatın olan ve tabiatın süsleri, takıları kabul edilen güzelliklerle özdeşleştirerek adeta tabiatın güzellikleri ile insanın güzelliklerini yarıştıır:

Sende gerdanlık var yıldızlar misali. Yakışmış semâna: göğsüne ve boynuna.

Meyledince batıya İkizler burcu, yerine geçsin küpen.

Görününce ardından, incilerle süslü şalın, Süreyya çıkar ve batmaz bir daha.

Ve çoğu zaman gösterirdin bize kınalı avuçlarını. Hoşnut ederdin bizleri.²⁸⁷

Değerli süs eşyaları insanları övmek için de şairlerin malzemesi haline gelmiştir. İbn Zeydûn, Cevheri yöneticileri övmek için nazmettiği bir başka şiirinde bu aileyi değerli taşlara ve sürmeye dahi ihtiyacı olmayan güzellikte gözlere benzetmektedir:

Ey Cehver ailesi! Günler hayırdan yoksun iken sizinle süslendi.

---

²⁸⁷ İbn Zeydûn, *Dîvân*, 22-23; Akçay, Halil, *Endülüslü Edip ve Şair İbn Zeydûn ve Divanı*, 134.

Devletiniz, devletlerden oluşan gerdanlığa güzellik katan en değerli kolye taşıdır.

Takdire ihtiyaç duymayan bir şeref sahibisiniz, sürmeye ihtiyaç duymayan güzel gözler misali.

*Ben yüksek yerlerde dikilmiş bir fidanı. Suyun geç varırsa o fidana, kurur.*²⁸⁸

el-Mu'tasım'ın oğlu İzzüddeve kadınların taktığı küpe ve bilezik gibi takılara değinir:

- 1. Güzel iri gözlü huri, kulakları için iki büyük küpeyi ve bir bilezik olarak Ülker'i oymuştur.*
- 2. Cennetten cömert bir hediye olarak tunik istedi ve Kuzah onu ördüğü tunikle kapladı.*²⁸⁹

İbn Hafâce, kolye ve bileziğe dizelerinde yer verir:

- 1. Boyna takılan bir kolye ve bileği süsleyen bir bilezik,*
- 2. İffetlilerin ellerini ve hacıların gözlerini hediyeler ve neşyle dolduran enfes sevinç.*²⁹⁰

Ebû Bekr el-İşbunî, takılardan bahseden bir başka şairdir:

Saklandığı yerde duran bir geyikten sakının çünkü o vahşi aslanın kız kardeşidir

*Küpesinin çaldığı ziller ve halhalının sesi sessizleşip susmama neden oldu*²⁹¹

---

²⁸⁸ İbn Zeydûn, *Dîvân*, 124-125; Akçay, Halil, *Endülüslü Edip ve Şair İbn Zeydûn ve Divanı*, 164.

²⁸⁹ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 236.

²⁹⁰ eş-Şenterînî, İbn Bessâm, *ez-Zahîre fî mehâsini ehli'l-Cezîre*, III, 594-595; Makkarî, Ahmed b. Muhammed, *Nefhu't-tîb*, c. I, 685.

²⁹¹ eş-Şenterînî, İbn Bessâm, *ez-Zahîre fî mehâsini ehli'l-Cezîre*, c. II, 814.

Abdullah b. Ahmed b. Semek b. Amilî, bir bahçeyi genç bir kadının altın kolyesine benzetir:

1. *Bahçe tepelerini yeşile boyadı ve onu düşünenler için en güzel renklerini giydi*
2. *Görünüşe göre altın kolyeleriyle ışıldayan güzel bir genç kadın, gelinin tüm süslerini orada sergilemiştir;*²⁹²

3. Temizlik Kültürü

Temizlik bedenın sağlıklı yaşaması için gerekli en temel tedbir olduğu kadar, hayatı güzelleştirmenin de en etkin yollarından biridir. Nitekim temizlik, yalnızca bedeni değil; ruhu, eşyayı ve çevreyi de kapsayan geniş bir tutumdur. Bu tutum, her toplumun su ile çevresel kaynaklar, iklim ve nüfusun kendine özgü ihtiyaçlarına göre şekillenen bir ilişkinin ürünü olarak ortaya çıkmış ve medeniyetlerin temelini oluşturan bir “su kültürünün” sonucunda gelişmiştir. Endülüs’te temizlik algısını yalnızca gelişmiş bir su kültürünün ürünü olarak değil, Müslümanların hakimiyetinde olan topraklarda İslam dininin etkisi olarak da görmek mümkündür. Kur’an’da geçen maddi manevi temizliğin önemine dair ayetler ve Hz. Muhammed’in “Temizlik imandandır” ifadesi temizliğin bir inanç ve bilinç aşaması olduğuna işaret etmektedir. Bu sebeple Müslümanlarda ve dolayısıyla Endülüs’te, temiz olmak ve temizlik kültürü aynı zamanda Allah’ın yeryüzünde halife kıldığı insanın, müminin en önemli özelliğidir. şairler bu özelliğin farkında olarak bizlere Endülüs’te temizlik kültürüne dair pencereler açmış, hamamlar, kullanılan miskler ve misvak gibi ağız sağlığı için kullanılan temizlik ve ferahlık malzemelerini dizelerinde işlemiştir.

3.1. Banyo ve Hamamlar

---

²⁹² İbnü’l-Hatîb, Lisânüddin, *el-İhâta fi Ahbâri Ğurnâta*, c. III, 410.

Nasıl ki inançlar şehirde bir ibadethane olarak tecessüm ediyorsa hamamlar da temizliğin şehirlerde somutlaşmış halleridir. Aynı zamanda nasıl insanlar inançları için camilerde toplanıyorsa ve böylelikle camiler toplumsal bir inancı sembolize ediyorsa; hamamlar da sadece bireysel temizlik imkânı veren hizmet adresleri değil aynı zamanda o toplumun ne kadar medeni olduğunun da bir ölçütüdür. O nedenle şairler hamamları bir medeniyetin huyunu tasvir edercesine dizelerinde işlemektedirler.

İbn Bakî, tıpkı tabiatın kendine has ihtiyaçları olduğu gibi hamamın da insanın bir ihtiyacı olduğunu dizelerinde işler. Nasıl güneş insan içinse fakat yazları bunaltıcı bir sıcaklık veriyorsa; Endülüs hamamlarının sıcak suları da tıpkı bir güneş gibidir. Ancak yazın bir çınar dibinin, bir yaylanın serinliği gibi hamamlarda da o sıcaklığın içinde insanı dinlendiren bir serinlik tadı vardır. Bir dalın hem güneşe hem yağmura ihtiyacı olduğu gibi insanın da sıcaklığa ve serinliğe duyduğu ihtiyaç şaire göre hamamlarda mevcuttur:

1. *Hamamımız, yazın en sıcak günleri kadar kavurucudur ama aynı zamanda içinde zararsız bir serinlik barındırır.*
2. *Güneşi ve yağmuru birlikte seven bir dal gibi, insan vücudunun aralarında büyük bir şehvet yaşadığı iki zıtlık.²⁹³*

El-A'mâ et-Tutîylî, Endülüs hamamlarının sadece insanların yıkandığı derme çatma yerler olmadığını, mimarilerinin estetiği ve özenle yapıları ile gözleri büyülediğine değinir. Nasıl hayat hem neşe hem de hüznle birlikte hayattır; şaire göre hamamlar da “hayat” sunmaktadır.

1. *Hamamımız ne kadar görkemli ne kadar muazzam! Gören onu büyüülü bir nesne sanır.*

---

²⁹³ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 342.

2. *İçinde neşe ve hüznün barındıran kalp gibi, suyu ateşle buluşturan bir sığınaktır.*²⁹⁴

Yine aynı şair hamamlarda su ve ateşin birbirini söndürmeden birlikte insana cennet tadında şifa dağıttığını anlatmaktadır. Öyle ki hamama girdiğinizde sizi karşılayan beyaz mermerler ile kışa güzellik sunan kar aynı tabloyu çizmekte, adeta o yaz kavuruculuğunda yerdeki mermerler kar gibi gönlü de vücudu da serinletmektedir:

1. *Yağmur yağarken açan güneş gibi, su ve ateş aynı anda bulunur.*
2. *Yerlerde erimeye henüz başlamış karın beyazında mermerler vardır.*²⁹⁵

İbn Şüheyd, kızıl-beyaz camlarla kapatılmış, kubbe şeklindeki çatı pencereleri ile onu büyüleyen bir hamamın mimari özelliklerini şiirinde işlerken hamam ile tabiat arasında öyle bir özdeşlik kurar ki zaten doğal güzelliği, harika manzaraları olan Endülüs'ün içindeki her eser de aynı görkemde, manzara tadındadır. Hamamın güzelliği, suyu, mermeri, kızıl camları ile gün doğumu gibi umut veren, karanlıktan çıkışı betimleyen bir tablo çizerken, kırmızı beyaz bir kubbenin varlığı bir sevgilinin beyaz tenindeki kırmızı yanaklar gibidir:

1. *Hamamınızın güzelliği ve çekiciliği karşısında hayran kaldım, görünüşünü şafaktan aldığımı sandım;*
2. *Üstümüzdeki kırmızı ve beyaz, sevgilinin terlemiş yanağı olduğuna inandırdı bizi*
3. *Bu hamamın güzelliğine hayran kalan zaman, çatısının ışıklarını alacakaranlığın kızılına boyadı.*²⁹⁶

---

²⁹⁴ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 342.

²⁹⁵ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 342.

²⁹⁶ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 342.

Endülüs'te halka açık hamamların yanı sıra zenginlerin konaklarında ve hükümdarların saraylarında kendilerine has hamamları bulunmaktaydı.²⁹⁷ İbn Zeydûn, bir saray hamamını tasvir ederken cilalanmış mermerlerden ve merkezinde bulunan bir heykelden bahseder:

Ve altınla gümüş renklerin karşılaşmasıyla ışıldayan suları, kıskandırır gülleri.

Sağlam yapılı sıcak su kaynağını çevreler, mermerin parıltıları. Su parlatmış ve cilalatmış mermeri ve akar buradan berrak berrak.

*Ortasında bir heykel bakar etraftaki bütün mermere. Bazılarına ise daha güzel bakar.*²⁹⁸

Hamamlar, temizliğin estetik ve mimarinin dili ile vücut bulmasıdır ancak Ebû Cafer b. Sa'id (ö.558-559/1163) dizelerinde Endülüs'e yakışmayan bazı hamamların da olduğundan bahseder. Bu hamamların varlığının istisna olması kaideyi bozmasa da şairin moralini bozmaktadır:

*1. Hamama Sam'ın oğulları gibi beyaz girdik, Ham'ın oğulları gibi siyah çıktık*²⁹⁹.

Camilerde insanlar nasıl aynı safta kul ve eşit iseler; Kâbe herkesi rengiyle, diliyle, ihramıyla nasıl eşit kılırsa hamamın da insanı eşitleyen bir özelliği bulunmaktadır. Çünkü zengin ve fakir hamamda üstlerinde statü farkını yansıtan elbiseler olmadan yıkanmaktadırlar. Bu nedenledir ki hamama giren kişi "bu efendidir, bu da köle" diyemez.

---

²⁹⁷ Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)*, 63.

²⁹⁸ İbn Zeydûn, *Dîvân*, 280-281; Akçay, Halil, *Endülüslü Edip ve Şair İbn Zeydûn ve Divanı*, 137-138.

²⁹⁹ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 343.

İbni'l-Muğallis (ö. 427/1036), çıplaklığın verdiği bu eşitleyiciliği dizelerinde şöyle aktarır:

2. *Hamam ister hizmetçi ister efendi olsun, erkeklerin bir araya gelip birbirlerine denk oldukları bir yerdir.*
3. *İnsan, tanımadığı kimseleri keseler ve düşmanı bile dost olabilir orada.*³⁰⁰

3.2. Misvak Kullanımı

Ağız ve diş sağlığı, temizlik kültürünün en önemli unsurlarından biridir. Güzel kokulu bir nefes ve inci gibi dişler gerek sağlığın gerekse insanlar üzerinde iyi bir izlenimin olmazsa olmazlarıdır. Endülüs'te de bu duruma dikkat edilmiş, kullanılan “misvaklar” ile ağız ve diş temizliği sağlanmıştır.

İbn Billita (ö. 439-440/1048), bir kadının nefesini tasvir ederken misvak ile parfüm kokuları arasındaki kopmaz bağı dizesinde işler:

1. *Genç bir kadın görüyorum, nefesi mor diş etlerinde gezdirdiği misvak sayesinde parfüm gibi kokan.*³⁰¹

Ebû Temmâm el-Haccâm, güzelliğin ve temizliğin yüceltiildiği toplumda yeteneğin, zekanın da iltifat görmesi gerektiğini sitemli bir şekilde dizelerinde işlerken, kıymetinin bilinmeyişini ağız ve dişleri temizleyip, güzel kokutan ve sağlıklı tutan misvağın kullanıldıktan sonra öylece atılışına benzetir:

2. *Bir edebiyatçı olarak yeteneğimin ışığında gözlerinin korunduğunu bilen şehzade neden rütbeme itibar etmez?*

---

³⁰⁰ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 343.

³⁰¹ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 314.

3. *Ama aynı şey dişlerimizi parlak tutmasına rağmen öylece attığımız misvağın(misvak) başına da gelir!*³⁰²

İbn Zeydûn, sevgiliye ait her şeyin onun güzelliğini ve kokusunu hatırlattığını ve hatta ağzına dokundurduğu misvakın artık o sevgilinin bir parçası olduğunu söyledikten sonra “naz yapıyorsun, zaten cimrisin aşka karşılık vermeye, bari kullanıp atacağın şeyleri atmadan önce bana ver” siteminde bulunur:

Hediye et bana, misvakın geri kalanını. (Aşkta cimrilik ettin) bari etme cimrilik erak çubuğunda (misvakta).

*Belki senin ağzına dokunan kısmını öper de rahat nefes alırım, rahatlar içim.*³⁰³

3.3. Parfüm ve Misk Kullanımı

İnsan, yaratılış itibari ile yalnızca ihtiyaçları olan bir varlık değil, bu ihtiyaçları giderirken aynı zamanda zevk ve keyif de arayan bir varlıktır. Tıpkı beslenirken açlığı gidermenin yanı sıra bin bir çeşit aromanın tadını çıkarması gibi. Koku alma da insana bu zevklerin belki de en güzellerinden birini veren bir diğer ihtiyaçtır. Çiçeklerle dolu bir bahçe, yağmurun yeni dindiği ormandaki bir ağaç ve ferah baharatlar gibi daha birçok huzur ve mutluluk veren koku insana keyif vermektedir. Bunun yanı sıra kokunun insan için bir diğer önemi hatıralar ile bir bütün olmasıdır, böylece o anki ruh hali ile ya da yanında olan insanla bağdaştırdığı kokuları her duyumsadığında geçmişine geri dönmektedir. Bu nedendir ki insan kokuları daima hatırlamak ve mümkünse yanında taşımak ister. Parfümler insanların bu isteğini karşılayan en güzel ürünlerdir. Kötü

---

³⁰² Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 314.

³⁰³ İbn Zeydûn, *Dîvân*, 436; Akçay, Halil, *Endülüslü Edip ve Şair İbn Zeydûn ve Divanı*, 137.

kokuları gidermesinin yanı sıra tedavi amaçlı da kullanılan bu kokular Endülüs'te de tercih edilmiş, tüm sosyal sınıflarda, kadın ve erkekler tarafından kullanılmıştır. Şairler de en çok beğenilen ve tercih edilen bu kokuları dizelerinde bizlere aktarırken, misk, amber, safran ve abir gibi kokuların kullanımından bahsederler.

Arap toplumunun en sık kullandığı koku olan “misk” Ebû Eyyüb İbn Abdü'l-Ümeyye'nin dizelerinde rüzgarla taşınır. Bu rüzgar, sadece yağmuru müjdelemekle kalmaz bir de geldiği diyarlardan güzel kokular getirir. Nitekim şair “Bu havadaki misk kokusu acaba hangi diyardan?” sorusunu sorduğu dizesinde kehribar ve çiçek dolu bahçelerden de bahseder:

1. *Rüzgârın selam olarak getirdiği Dârîn miskinden veya es-Sihr kehribarından veya çiçeklerle dolu bahçelerden...*³⁰⁴

İbn 'Aysûn, ona misk kokulu bir bornoz gönderen Ebû Nasr el-Feth b. Hâkân'a (ö. 529/1135 [?]) teşekkürlerini sunduğu şiirinde, hediyeinin iki insan arasındaki en özel paylaşım olduğunu ve hediyeinin değerinin aynı zamanda iki insan arasındaki dostluğa işaret eden en önemli ip ucunu, ölçüyü teşkil ettiğini ifade etmektedir. Bu hediyeinin misk kokusu taşıması ise onu daha değerli kılmıştır:

1. *O böyledir, çünkü ondan bir şey istediğimde Ebû Nasr cömert bir hediye olarak bana misk kokulu bornozunu verdi*³⁰⁵.

İbn Zeydûn bazı bitkilerin ancak ateşe atıldıktan sonra tütsü olarak kullanıldığında kokularını yaydıklarını söyler:

2. *Ey Benî Cehver, zorbalığınla kalbimi ateşe verdin ve yine de övgülerim senin için tatlı kokular yayıyor.*

---

³⁰⁴ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 315.

³⁰⁵ el-Feth b. Hâkân, *Ķalâ'idü'l-ikÿân*, 290.

3. *Beni, ancak yandıktan sonra hoş bir koku bırakan sarı bir amber gibi görüyorsunuz.*³⁰⁶

Aynı şair bir başka şiirinde sevdiğini güzel kokulu bir tütsüye benzetir:

*Ey misk parçası, sabah güneşi! Ey buhur çubuğu, çöl ceylanı!*³⁰⁷

Bir diğer şiirinde İbn Zeydûn, misk ve anberden birlikte bahseder:

1. *Bizden razı olman kâfidir bize, gerek yok başka bir temizleyiciye. Bize yakın olman yeterlidir, gerek yok buhurun kokusuna.*
2. *Bir güler yüz, müstağni kılar bizi miskten de anberden de.*³⁰⁸

İbn Ruheym de miskin tütsü olarak kullanıldığını söyler:

1. *Birazını yaydığım da, buhurdanlığı misk ile canlandırdım.*³⁰⁹

Benzer şekilde İbn Ammâr, Mu‘tazîd-Billâh el-Abbâdî’ye hitaben nazmettiği şiirinde, miskin yanında sandal ağacının da tütsülenip kullanıldığını bahseder:

34. *Dizelerimi, senin hatıranla yaldızlanmış Yemen kumaşı gibi süsledim ve onları senin övgünle mis kokan miskler gibi zerreler halinde dağıttım.*
35. *Senden bahsetmek, düşüncelerimin yanan mangalına koyacağım sandal ağacıysa, bana ne güzel koku verebilir?*³¹⁰

---

³⁰⁶ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 316.

³⁰⁷ İbn Zeydûn, *Dîvân*, 421; Akçay, Halil, *Endülüslü Edip ve Şair İbn Zeydûn ve Divanı*, 77.

³⁰⁸ İbn Zeydûn, *Dîvân*, 279; Akçay, Halil, *Endülüslü Edip ve Şair İbn Zeydûn ve Divanı*, 136.

³⁰⁹ el-Feth b. Hâkân, *Ķalâ’idü’l-’ikÿân*, 118.

³¹⁰ el-Feth b. Hâkân, *Ķalâ’idü’l-’ikÿân*, 97.

Kokuların tütsü şeklinde kullanılmasının yanında parfüm olarak kullanılması da oldukça yaygındı. İbn Ruheym, kardeşi Ebu'l Hasan'ın oğlunun doğumunu kutlarken gelişini anber kokulu bir parfüme ve güzel kokulu misklere benzetir:

1. *Oğlunun doğum haberi güzel kokulu bir parfüm gibi, sanki hamileliği anber parfümlerindenmiş*

2. *Esinti getirdi bana, ciğerlerimi patlatacaktı misk kokusunu andıran selamı.*³¹¹

el-A'mâ et-Tutîylî, sevgiliye yazdığı övgülerinde kokusuna en değerli misklerden biri olan Dareyn miskine benzetir.

*Tükürüğün mü bu yoksa şarap mı? Senin güzel kokun mu yoksa Dareyn miski mi?*³¹²

İbn Derrâc el-Kastallî, dizelerinde miske yer veren bir başka şairdir:

*Benimle uyuşmayan bir ifadeden doğan sihir beni büyüler ve almak için güreşe tutuştüğüm fincandan misk kokuları yükselir*³¹³

el-Mu'temid'e göre, sevgili ne kadar saklanmak istese de parfümünün kokusu onu ele verir:

2. *Alnındaki nur, mücevherlerinin sesi ve kıyafetinin altındaki vücudundan çıkan güzel kehribar kokusu.*

3. *Elbette geniş koluyla alnını saklayabilir ve mücevherlerini çıkarabilir ama vücudundan yayılan kokuyu nasıl bastırabilir?*³¹⁴

İbn Hafâce, Hindistan'dan gelen parfümlerin varlığına dizesinde ışık tutar:

---

³¹¹ el-Feth b. Hâkân, *Ķalâ'idü'l-ikÿân*, 116.

³¹² Şevkî Dayf, *'Aşrû'd-düvel*, 266.

³¹³ İbn Derrâc, *ed-Dîvân*, ed. Mahmûd Ali Mekkî, 1961, 140.

³¹⁴ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 315.

*Sanki üzerinden bir gül şelalesi fişkırıyor, Hint parfümünün dolgun kokusu ile birlikte*³¹⁵

İbn Hamdîn hafifçe esen bir rüzgarın kafur ve misk kokuları getirdiğini söyler:

*Gün kafur ve misk gibi kokan bir esintiye sahip*³¹⁶

Ebû Hafs b. Bürd el-Asgar (ö. 445/1054), sevgilinin nefesini kehribar kokusuna benzetir:

*Ah, ağzı kehribar kokulu, sarılmaları sarhoş edici bir şeker gibi olan!*³¹⁷

Mu'temid b. Abbâd (ö. 484/1091), misk ve kafur üzerine şu dizeyi nazmeder:

*Onlar (kadınlar) çamura çıplak ayak basıyorlar, sanki o ayaklar hiç misk ve kafura basmamış gibi.*³¹⁸

C. Ekonomik Hayat

1. Tarım

İnsan için nefes alıp vermek ne ise geçmişin şartlarında ekonomi için de tarım odur. Dolayısıyla tarıma elverişli topraklar hayat ve zenginlik demektir. Beslenme ekonomisi oluşunun yanı sıra tarım aynı zamanda insanın doğa ile uyumunun en keyifli alanıdır; güneşiyle, yağmuruyla, dört mevsimi ile yol arkadaşı olmasıdır. Daha önce Endülüs'ün tabiatını şairlerin açtığı pencereden incelemiştik; akarsular, vadiler, ormanlar ve ılımlı bir hava Endülüs toplumunun tarıma dayalı bir ekonomik yapı benimsemesine öncü olurken ormancılık ve hayvancılık da temel ekonomi dayanaklarından olmuştur. Şairler bu üretim kültürünün içinde yetişmiş ve doğal olarak şiirlerinde de bu yapıya yer vermişlerdir.

---

³¹⁵ eş-Şenterînî, İbn Bessâm, *ez-Zahîre fî mehâsini ehli'l-Cezîre*, c. III, 609.

³¹⁶ eş-Şenterînî, İbn Bessâm, *ez-Zahîre fî mehâsini ehli'l-Cezîre*, c. IV, 341.

³¹⁷ eş-Şenterînî, İbn Bessâm, *ez-Zahîre fî mehâsini ehli'l-Cezîre*, c. I, 509.

³¹⁸ el-Mu'temid b. 'Abbâd, *Dîvân*, 101.

Buğday, arpa, yulaf gibi temel gıda besinlerinin yanı sıra Endülüs'te zirai faaliyetler içinde en önemli olanı meyve ve sebze üretimidir. Öyle ki Endülüs şehirlerinden biri olan Gırnata, adını “nar” meyvesinden alarak bir tarım ürününün bu ülke için ne kadar önemli olabileceğini bize en güzel şekilde anlatır. Ebû'l-Bekâ er-Rundî, Gırnata şehrinin sembolü olan ve şehre adını veren “nar” meyvesini tasvir ederken şöyle söyler:

1. *Ne kadar da mükemmel bir nar, dışı parlıyor, onun gibisi güzelliğin zarafeti ile vasıflanmıştır.*
2. *Kabuk onun içini korur, bir arada tutar, iç kabuk pamuk, taneler ise yakuttur.*³¹⁹

İbn Bekâ, bahçeleri süsleyen bademe dizesinde yer verir:

*Beni bahçede bir sıra badem karşıladı, ne eksik ne fazla.*³²⁰

Limon, Abdullah el-Muhayris'in benzetmesi ile dizelerde şöyle yer bulur:

1. *Vezir bana bahçede bir limon verdi ve onunla bir karşılaştırma yapmamı istedi*
2. *Bir an sustum ve sonra dedim ki: “Altın sarısı ile kaplanmış gümüş bir çana benziyor.”*³²¹

İncir ağaçlarının her bir yanına dağıldığı Malaga'da gemilerin bu incir için kıyılarına yanaştığı, incirin bir ticaret ürünü olduğu Ebû'l-Haccâc Yûsuf el-Belevî el-Mâlekî el-İşbîlî'nin (ö. 604/1208) dizeleri ile bizlere aktarılır:

1. *Ey Mâleka incirleri, selam size! Sizin için geldi gemiler bu şehre.*

---

³¹⁹ İbnü'l-Hatîb, Lisânüddin, *el-İhâta fî Ahbâri Ğurnâta*, c. III, 370; Üstün, Mahmut, *Endülüs'te Benî Ahmer (Nasrîler) Döneminde Edebî Çevre*, 152.

³²⁰ Makkarî, Ahmed b. Muhammed, *Nefhu 't-tîb*, c. I, 471.

³²¹ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 196.

2. *Doktor hastalığım yüzünden sizi yememi yasakladı; doktor neden hayatımın bağlantılı olduğu şeyi bana yasaklıyor?*³²²

İbn Şüheyd enginar üretiminden şöyle bahseder:

1. *Dostum, hiç sepette satılan kirpi gördün mü?*
2. *[İşte] fil derisini delebilen dartlarla kaplı enginarlar.*
5. *Fakir, yalancı ve cahilin tatlısı ve aklı uzaklarda olan insanların yemeğidir.*
6. *Misafirime yedirmeyeceğime ve soğuk şarap içip kendim yemeyeceğime yemin ettim.*³²³

Hayat tabiatı gereği iyi ve kötü günler taşır; şehir hayatı savaşı, barışı görebilir. Endülüs toprakları da bu durumdan zaman zaman nasibini almış, topraklar her daim tarıma el verişli olmamış ya da hasat vermez hale gelmiştir. Dolayısıyla şiirler de yer yer zorlu günleri, şehrin yaşadığı felaketleri konu edinmiştir. İbn Ayyâs, Belensiye şehrinde yaşanan kıtlıklardan dizelerinde şöyle bahseder:

1. *Belensiye, kalbimden uzaklaş ki unutulup gidesin, çünkü sen, gözyaşları bana nostalji yaşatmayan bir bahçesin.*
2. *Bir insan, kıtlığın keskin kılıcı ve müşriklerin isyanı ile ikiye bölünmüş bir meskeni nasıl sevebilir!*³²⁴

İbn Harîk de Belensiye şehrindeki kıtlığı tasdikler:

1. *Belensiye tüm güzelliklerin bulunduğu bir yerdir; Doğu'da ve Batı'da en samimi tanıklıkların ilanı böyledir.*

---

³²² Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 198.

³²³ Alî b. Zâfir, *Bedâ'î u'l-Bedâ'ih*, ed. Muhammed el-Adevî (Bulak, 1278), 166.

³²⁴ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 159.

2. "Orası pahalı bir yaşam yeridir, kılıç veya mızrakların yağmur gibi yağdığı bir yerdir" denilirse,

3. De ki: Orası tepeleri iki iğrenç şeyle çevrili bir cennettir: kıtlık ve savaş.³²⁵

İbn Mukânâ el-İşbûnî (ö. 446/1054-1055) ise el-Kebîdeşî'nin (Alcabideche) genel olarak verimli topraklara sahip olmadığını söyler:

3. el-Kebîdeşî, yılın bereketli zamanlarında yirmi yükten fazla tahıl üretmez.³²⁶

2. Meslek Grupları

Ekonomi çarkının en önemli dişlilerinden biri insan kaynağıdır. Bu nedenle becerisi, zanaatı, tecrübesi ile meslek grupları ekonominin altyapısı demektir. İnsan yaşamını kolaylaştıran ve keyifli hale getiren bu gruplar, devletin varlığı ve devamı için de temel bir ihtiyaçtır. Çünkü ekonominin en önemli kaynaklarından biri fetihlerdir ve seyislikten doktorluğa, savaş araçları ve elbiseleri yapımından kale inşasına kadar tüm işler başlı başına meslek işleridir. Şairler de bizlere bu meslekleri sunarken bir yandan da aslında sosyolojik analiz de yapmış olurlar.

Kurtuba ve İşbîliye, ana kuyumcu atölyelerinin bulunduğu yerler olarak bilinmektedir. İbn Hazm, saf altını gümüşle alaşımli altından mükemmel bir şekilde ayırt eden kuyumcuların becerisine atıfta bulunmaktadır:

1. O, gümüşle karıştırıldığında cahil gençlerin nazarında saf olan altın gibidir.

2. Ama usta bir kuyumcu saf ve alaşımli altını ayırt eder.³²⁷

---

³²⁵ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 159.

³²⁶ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 245.

³²⁷ İbn Hazm, *Ṭavku'l-ḥamâme*, 60.

Çoğu meslekte olduğu gibi kuyumculuk da genellikle amme sınıfının icra ettiği bir meslekti ancak bazı durumlarda saraylardaki yüksek rütbeli insanlar da kuyumculuk ile uğraşmıştır. El-Mu'temid'in (H.461-484/1069-1091) vefatının ardından oğlu Fecrü-ed-devle, geçimini kuyumculuk ile sağlamak zorunda kalmıştır. Onu böyle bir durumda bulan İbnü'l-Lebbâne, üzücü halinden bir şiir ile yakınmış ve bunu yaparken bize kuyumcuların çalışmaları hakkında bazı ayrıntılar sunmuştur:

1. *[Ey Fecr el-'ulá], İrem'inkine benzer bir sarayda yaşadıktan sonra varlığını sıkıntı dükkanında geçiriyorsunuz.*
2. *Zamanında hediyeler dağıtan, yalnızca kılıç ve kalem tutan parmaklarınızla şimdi kuyumcuların aletlerini kullanıyorsunuz.*
3. *Ey kendisine en yüksek değerın mücevher gibi oyulduğu ve mücevherlerin sanatsal bir şekilde yerleştirildiği kuyumcu,*
4. *Seni kömüre üflerken gördüğümde hissettiğim dehşet, melekler sur'a üflediğinde hissedeceğim dehşetle boy ölçüşür.³²⁸*

İbn Sâre, on birinci yüzyılın sonlarında, bir verrâk'ın işinin zorluğunu şu dizeler ile anlatır:

1. *Var olan en zor iş, vermez dalları zorluk meyvesinden başka bir şey*
2. *Bunu yapan ustayı bir terzinin iğnesine benzetirim: müşterileri giydirir, ancak kendisi daima çıplak kalır.³²⁹*

Endülüs'te imalatın baş aktörü olan dokumacılık anonim bir şairin şu dizelerinde karşımıza çıkmaktadır:

---

³²⁸ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 291.

³²⁹ el-Feth b. Hâkân, *Ķalâ'idü'l-ikyân*, 260.

1. *Parmakları nakışlar arasında gezen bir ceylan, tıpkı aşk şiirindeki hayaller gibi*
2. *Neşeli, umutlu günler gibi mekik ile oynuyor parmakları.*
3. *Avcının ağında çarpınan bir ceylan gibi, dikişleri sıkar ve ayağıyla yeri hisseder.*³³⁰

İbn Hânî, marangozluğu anlatırken tecrübeyi yaşa bağlamaktadır:

*Babama gelince, bu meziyetler marangozun yaşlı olduğuna delildir.*³³¹

3. Vergi

Vergiler kamu geliri oluşturmanın en temel yoludur. Endülüs'te de bu gelir için bir vergi sistemi oluşturulmuş, ülkenin refahını ve zaman zaman çıkan isyanları da etkilemiştir.

Mağkarî'nin *Nefhu't-Tîb* kitabında yer verdiği meçhul bir şaire ait olan ve Tuleytula'nın düşüşü ile nazmedilen beyitlerde devlet tarafından gayri müslimlerden alınan cizye ve toprak vergisi olan öşrün toplandığından bahseder:

47. *Denizlerin ötesinde yurdumuz yokken yurdumuzu terk edip onlardan vaz mı geçiyoruz?*
48. *Sabah erken oraya gittiğimizde topraklarımız güzel olmayacak ki böylece bizim hoşumuza gitsin.*
49. *Gölgelerimiz geniştir ve tatlı nehirlerin sesi vardır, orası ne soğuk ne de sıcaktır.*

---

³³⁰ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 294.

³³¹ eş-Şenterînî, İbn Bessâm, *ez-Zahîre fî mehâsini ehli'l-Cezîre*, c. III, 352.

51. *Her ay cizyeleri ödenir, her yaz ürünlerinin öşrü alınır.*³³²

Vatandaşlardan alınan genel vergilerin yanı sıra bazı ürünlere de vergi konduğunu İbn Zeydûn'un aşağıdaki dizesinden anlıyoruz:

55. *Hükümdar, şaraptan aldığı verginin azalmasının aslında bir artış olduğuna hükmetti, çünkü (Allah'tan) iyi bir şekilde alınan tazminat, bugün kendisine gelmezse, yarın kesinlikle ona gelecektir.*³³³

İbn Abdürabbih tüm bunların dışında yönetim hakkı karşılığında da bazı ailelerden vergi alındığını şöyle ifade eder:

165. *(İbn Hafsûn'un) çocukları Halifeye boyun eğmeyi ve Müslüman topluma katılmayı,*

166. *Ve kendi bölgelerinde yönetim hakkı karşılığında vergi ödemeyi kabul ettiler.*³³⁴

4. Para

Ekonomik hayatı kolaylaştıran en önemli imkan kuşkusuz “para”dır. Endülüs'te paralar devletin tekelinde basılmış, otorite ne kadar güçlüyse paranın değeri de o kadar kıymetli olmuştur. Para birimi olarak ise altın ya da gümüş oluşuna göre dinar ve dirhem kullanılmıştır.

İbnü'l-Kütüyye, dinar ve dirhemi dizelerinde şöyle ifade eder:

---

³³² Mawaldî, *Endülüs Döneminde Şehirler Hakkında Yazılan Mersiyeler*, 85-86.

³³³ İbn Zeydûn, *Dîvân*, 91-92.

³³⁴ İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed, *Dîvânu İbn 'Abdirabbih*, 186-187;

Çiftçi, Faruk, “Urcûzeler ve İbn 'Abdirabbih'in Tarihî Urcûzesi”, 22-23.

1. *Bir entarinin içinde ateşten yapılmış ışıktan bir gövde, şanlı bir kristalin üstüne altın kondurulmuşçasına*

2. *Dinarın altında bir dirhem gibi içi beyaz, dışı sarı oldu.*³³⁵

Bir kilisenin camiye dönüştürülmesi ile ilgili Hristiyanlarla yapılan bir anlaşmada ödenen miktarı Dihya b. Muhammed el-Belevî dizelerinde bize aktarır:

2 *Allahın dini ve rızası uğrunda seksen bin gümüş (لجین) ve altın (عسجد) harcadı.*

3 *Muhammed peygamberin yolunda takva üzerine kurulu mescide harcanmak üzere*³³⁶

D. İlim ve Fikir Hayatı

İnsanı diğer canlılardan ayıran, üstün kılan ve yaratıcının insana bahşettiği derecelerin ana sebebi “akıl” sahibi olmasıdır. Bu nedenle düşünmek, sorgulamak, araştırmak ve tüm bunlarla olgunlaşmak başta bir Müslüman’ın kulluk görevidir demek mümkündür. Bu “ilim görevi” Endülüs’te de medeniyetin anahtarı olmuş, “beşikten mezara ilim” desturu ile birçok ilim dalına ilgi duyulmuş ve ilerlemeler katedilmiştir. Aynı zamanda coğrafyada farklı etnik ve dine mensup toplumların varlığı ilim havzasını genişletmiş, Doğu ile kurulan ilmi koridorlar ile ilim ve sanatlar daha da geliştirilmiştir.

Ebü'l-Bekâ' er-Rundî, başkent Kurtuba'nın bir ilim merkezi haline gelişini şöyle ifade eder;

*Nerede ilim yuvası Kurtuba? Orada nice ünlü alimler yükselmişti.*³³⁷

İbn Şüheyd de çeşitli derslerin verildiği Kurtuba'yı dizelerine aktarır:

---

³³⁵ eş-Şenterînî, İbn Bessâm, *ez-Zahîre fî mehâsini ehli'l-Cezîre*, II, 217.

³³⁶ Makkarî, Ahmed b. Muhammed, *Nefhu't-tîb*, c. I, 82.

³³⁷ Makkarî, Ahmed b. Muhammed, *Nefhu't-tîb*, VI, 243-244.

16. *Ulu cami Kuran okuyan, istediği dersi dinleyen ve çevresini izleyen türlü türlü insanla doluydu*³³⁸

İbn Sare eş-Şenterîni, Kurtuba'nın hem hükümrânlığın hem de ilmin başkenti olduğunu söyler:

*Allah'a hamdolsun ilim yurdu ve padişah tahtı Kurtuba'ya ulaştım*³³⁹.

1. Tıp

Tıp sadece sağlıklı bir hayatın yöntemlerini bulan ve uygulayan bir bilim dalı değil, aynı zamanda insanı bedenini incelediği için özü itibariyle bir yaratılış bilimidir. Bu nedenle bir ülkede tıp ilminin güçlü olması o medeniyetin hayat ve canlı konusundaki zeka, merhamet, sağlık ve en önemlisi bilgi hafızasını ortaya koymaktadır.

İbn Zeydûn, dizelerinde hummaya ve safra hastalığına iyi gelen bir ilacı işler. Hastalıklara çare bulunması ve ilaç üretimi Endülüs toplumunun hastalıklar karşısında eli kolunun bağlı olmaması açısından önemlidir:

Gönderdik ilacı. Vardır organlara yararı, kaldırdığında hummayı lütfuyla.

Gencin iştahını çektiği bir gıda olarak gönderdiysem de bir ilaçtır bu.

*Yatıştırır ve sakinleştirir mizacı, daraldığında. Bir de izale eder safra (bir tür karaciğer iltihabı) hastalığını.*³⁴⁰

İbn Zeydûn bir başka şiirinde sağlığına kavuştuğu için bir arkadaşını tebrik ederken kan alma (hacamat) tedavisi ve neşter gibi ifadeler ile tıbbi hayata pencere açar:

---

³³⁸ İbnü'l-Hatîb, Lisânüddin, *A 'mâlû 'l-a 'lâm*, 105-106.

³³⁹ Makkarî, Ahmed b. Muhammed, *Nefhu 't-tîb*, III, 216.

³⁴⁰ İbn Zeydûn, *Dîvân*, 164; Akçay, Halil, *Endülüslü Edip ve Şair İbn Zeydûn ve Divanı*, 150.

Tebrikler size ki kan alma tedaviniz iyi sonuçlandı. En güzel şükürler ve hamdler Allah'a olsun.

Körelmedi senin damarını kesen doktorun neşteri, sübhanallah!³⁴¹

Ebû Cafer el-Lamaî (ö.465/1072-1073), yakalandığı bir hastalık sebebi ile düştüğü umutsuzluğu şöyle anlatır:

Musibet büyüdü. Ne kendisinden şifa beklenen bir doktor, ne de faydası umulan bir doktor var.³⁴²

2. Astronomi

İnsan kendisi kadar içinde olduğu evreni de anlama ve tanımlama gayretindedir. Özellikle göğe baktığında gördüğü güneş, ay ve yıldızlar insan için merak kapıları olmuş, bu merak zamanla bir bilim dalı olarak astronominin ortaya çıkmasına ön ayak olmuştur. Aynı zamanda bu cisimlerin hayata etkisi konusunda birçok inanç ve kültür oluşmuştur. Dolayısıyla astronomi bize toplumun inancı, eğitimi, anlayışı konusunda önemli ip uçları vermektedir. Endülüs şairleri de gökyüzünün verdiği ilhamı bizlere yansıtırlarken gezegen ve yıldız adlarının yanı sıra burçlar ve tüm bunların insanların hayatına olan etkisini dizelerinde işlemiştir.

Ebû Muhammed İbn Süfyân, Emir Ebû İsa İbn Lebbûn'a hitaben nazmettiği bir şiirde birçok yıldız ve burç ismi sıralamaktadır. Bu dizelerden astronomi ile astrolojinin de bir çalışma alanı olarak benimsendiği Endülüs'te gökyüzünde olup bitenler bilinçli bir şekilde takip edildiğini açıkça görmek mümkündür:

---

³⁴¹ İbn Zeydûn, *Dîvân*, 266; Akçay, Halil, *Endülüslü Edip ve Şair İbn Zeydûn ve Divanı*, 150-151.

³⁴² Toprak, M. Faruk, *Endülüs Şiirinde Mersiye*, 33.

Ebû İsa, hatırlar mısın yıldızların tepesinde kamp yapmak için durduğumuz zamanı?

Süreyya yıldızının çiçeklerini atlarımızla ezdiğimizi, susadıklarında onları Samanyolu'ndan içirdiğimizi.

Dolunay bir av hayvanı gibi geçip giderken Aslan'ın alnından süzülerek indik. Gecenin karanlığında Başağın tahtirevanına doğru yürüdük ve onu şaşırtmak için içeri girdik.

Orion (avcı takımyıldızı) bize bir şarkı söylediğinde, kuşağını çözmek için sağ elimizi uzattık.

Eğer Süreyya yıldızının eli bize teklif edildiyse, bileziklerini ve yüzüklerini çıkarırdık.

Şakalarımız yüzünden Süheyl ve Akyıldız'ın (Sirius) kıskançlıktan çatladığını görerseniz, onun delirdiğine inanırdınız.

Önümüzde apaçık görünen Hydra'dan (suyulanı takımyıldızı) korkmadan, Akyıldız'dan (Sirius) Procyon'a (Küçük Köpek takımyıldızı) geçtik.³⁴³

İbn Şüheyd, dizelerinde yıldız ve burç isimlerine yer veren bir başka şairdir:

Gökyüzünde öyle bir bozkır parladı ki, dolunay göllerde göründü

Yıldızlar onların arasında koyunlar gibiydi, İkizler ise çobanları.

Süreyya yıldızı kuyumcu gibiydi, Boğa ise mücevherlerini aldı.

Sara yıldızı o kadar yüksekteydi ki, sanki ulaşılması imkânsız bir aşiret kızıydı.³⁴⁴

Aynı şair bir başka şiirinde tekrar İkizler burcundan bahseder:

---

³⁴³ el-Feth b. Hâkân, *Ḳalâ'idü'l-ıkyân*, 136-137.

³⁴⁴ Aydın, Mustafa, *Andalusian Poet and Writer Ibn Suheyd*, 219.

Kapkara ziftin içinde gün ışığının rahatsızlığı olmadan oturduk

*Sanki derdin ki gece tüm karanlıkların kralıydı, istediği zaman gururla
yavaşça yürürdü.*

Ay taç giyer, İkizler de Ayın kulaklarında bir küpe gibi tüm ufku kaplardı.³⁴⁵

Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Hannûn, bir şiirinde içkinin etkilerini Süreyya yıldızının Mars gezegenini kuşatmasına benzetir.

*İçtiğim için beni kınayan kişi! Bunu tatmış olsaydın sen de kınamalara kulak
asmazdın,*

*Bununla kalbin tasaları yok olup gider, yerine kalbi dinginleştiren bir neşe
gelir,*

Karanlıkta belirlediği zaman, onun ışığı karanlığın hükmüne son verir,

*Parmakları ışıltı ile donatır, zannedersin ki Süreyya yıldızı Mars (Merih)
gezegenini kuşattı.³⁴⁶*

İbn Zeydûn, Mu'temid'i övdüğü şiirinde hükümdarın huyunu mutluluğun simgesi Jüpiter (Müşteri) yıldızına benzetir:

1. *Sana bakan, rahatlıkla görür ayın yaratılışında Müşteri yıldızının huylarını
(güzel huyları ve güzelliği).*

2. *Tefekkür et, tutulur ufuktaki ay ve güneş. Lakin yıldızlara yoktur tutulma.³⁴⁷*

---

³⁴⁵ Aydın, Mustafa, *Andalusian Poet and Writer Ibn Suheyd*, 219-220.

³⁴⁶ el-Merrâküşi, İbn Abdulmelik el-Ensârî, *ez-Zeyl ve't-Tekmile li Kitâbey el-Mevsûl ve's-Sıla*, ed. İhsan Abbas (Tunus: Dârü'l-Garb el-İslâmî, 2012), c. I, 288; Sarp, Ebuzer, *Endülüs'te Murabıtlar ve Muvahhidler Dönemi Edebi Çevre*, 148-149.

³⁴⁷ İbn Zeydûn, *Dîvân*, 343; Akçay, Halil, *Endülüslü Edip ve Şair İbn Zeydûn ve Divanı*, 123.

el-Mu'temid yıldızlara dizelerinde yer veren bir diğler isimdir:

1. *Gece karanlığı bir battaniye gibi [yeryüzü üzerine] örterken, içinde ışığın parlacağı şarabı içtim.*
2. *Dolunayın Orion (el-Gawza) takımyıldızında gururlu ve muhteşem bir kraliçe gibi görüldüğü zamana kadar;*
3. *Pırıl pırıl yıldızlar etrafını sardı ve kendi parıldamalarını tamamladılar.*
4. *Batıya gidişi için bir gezinti yaparak İkizleri bir şemsiye gibi üstüne yerleştiriyorum.*
5. *[Diğler] yıldızların, Süreyyayı bir bayrak gibi kaldırarak alaylarını oluşturdukları görüldü³⁴⁸*

Astrologlar, Endülüs saraylarının vazgeçilmez üyelerindendi. Astronomi faaliyetlerinin yanı sıra astroloji ile de ilgilenen bu alimlerin yıldızları bir fal gibi okuduğu, müneccimlik yaptığı zamanlar da olmuştur. Mu'temid, nazmettiği bir şiirinde Ebû Bekir el-Havlânî'ye öngördüğü şeylerin gerçekleşmemesi sebebi ile sitemde bulunur:

1. *Gözlerini etkileyen çapaklar mı yoksa yıldızlar mı? Söz verdiğin her şey aleyhime dönüyor.*
2. *Hesaplarında beklenecek bir şeyler var mı yoksa seninle geçirdiğimiz vaktin sonuna mı geldik?*
- 3-4. *Benimle konuşurken alçak sesle konuşmuştun. Şimdi ise tek bir kelime etmiyorsun*
5. *<Başak> ile nikahınıza mı hazırlanıyorsunuz? Yoksa söylediğin yalandan seni <Aslan> mı kurtaracak?*

---

³⁴⁸ el-Feth b. Hâkân, *Ķalâ'idü'l-ikyân*, 6.

6. Gerçek güç kimse için sonsuz değildir ve ölümün karşısında dayanacak tek bir kişi yoktur.³⁴⁹

3. Kimya

Kimya, Endülüs alimlerinin ilgilendiği bir başka ilimdir. İbn Sâre eş-Şenterînî, kimya ile uğraşan birini görür ve şu dizeleri nazmeder:

1. Bağa sahip o kızın fırınlarında karanlık bir gecede parlak yıldızlara benzeyen közler var.
2. Bana ondan bahset ve yalan söyleme: kimya sanatını mı icra ediyor?
3. Kömürünü eriterek altın külçeler haline getirdi ve üzerine beyaz gümüş yerleştirdi.
5. Yemek yerken peçesini çıkardı ve bize gecenin başlangıcında doğan güneş ışığını gösterdi.
6. Eğer bizi onun yanında görseydin şöyle derdin: bunlar kırmızı likör kadehini sırayla içen içkicilerdir³⁵⁰

4. Felsefe

Akıl melekesini çalıştırmanın ve akıl ile varlığı anlama çabasının Batı dünyasındaki kavramsallaştırması “Felsefe”dir ve bu çabada olana da filozof denir. Endülüste de felsefi çalışmalar yapılmış, büyük filozoflar tanınmış ve okunmuştur.

Ebû Zeyd el-Fezazî, Platon (Eflatun) ve Aristo gibi büyük filozoflara dizelerinde yer verir:

Öyleyse Platon'dan ve Aristoteles'ten ayrıl ve onların altında aşk yolunu izle.

---

³⁴⁹ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 311.

³⁵⁰ el-Feth b. Hâkân, *Ķalâ'idü'l-ikyân*, 266.

*Ve tüm kınanması gereken filozoflar ve makaleleri hak ve göreve gelsin.*³⁵¹

el-Mu'temid, Aristoteles'e dizesinde yer veren bir başka şairdir:

6. *En büyük filozoflardan bahsediyorsan, Aristoteles değil misin?*³⁵²

5. Şiir

Tezimizin merkezinde olan şiir, mahiyetinde bulundurduğu harf, kelime ve cümle dizimi ile “konuşmaktan öte” bir söz sanatıdır. Endülüs şairlerinin bizzat şiire bakışı Endülüs'te şiir ilmine bakışın en iyi örneklerini sunmaktadır.

Fâris eş-Şerîf, dizelerinde şiirin Araplara ait oluşunu şöyle ifade eder:

1. *Şiir, her türünde cömertliğin kazanıldığı, Araplara has sözlerin en safıdır*

2. *Ve en iyi şiir, göğsünde edebiyat olanın sunduğu şiirdir.*³⁵³

Üst sınıflarda da canlı bir şiir zevki vardır. Abbâsî halifesi İbnü'l-Mu'tez (ö. 296/908) gibi gerçek hükümranlığını şiirde bulan Mervân et-Tâlik, kendisini ünlü yapan uzun şiirinde gururlu bir şekilde insanları yücelten yegâne şeyin şairin kalemi olduğunu söyler:

31. *Asalet benim ruhumdur; süsüm, edebi kültürüm (adab); karşılaşma anındaki sözüm de kılıcımdır.*

37. *Ben Abd'üş-Şems'in [Emevilerin] şanıym (fecd) ve benim sayemde bozulan şanları yenilendi.*

38. *Şiirlerim olan o göz alıcı güzellikteki mücevherler sayesinde solmuş görkemini görkemimle örten benim.*³⁵⁴

---

³⁵¹ İbnü'l-Hatîb, Lisânüddin, *el-İhâta fi Ahbâri Ğurnâta*, c. III, 521.

³⁵² Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 437.

³⁵³ İbnü'l-Hatîb, Lisânüddin, *el-İhâta fi Ahbâri Ğurnâta*, c. II, 524.

³⁵⁴ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 65.

Fakat aslen Batalyevsli olan İbn Câh el-Batalyevsî, El-Mu‘tazîd-Billâh el-Abbâdî’ye (H.433-461/1042-1069) övgüde bulunurken bize Endülüs’te şiirin değerine dair başka bir fikir verir. Her şehirde Kurtuba’da gördüğü değerın aynısını görmeyen şiir üzerine şair şu dizeyi nazmeder:

1. *Bizim ilimizde şiir çok düşük bir fiyata sahip, ama burada müreffeh bir pazar buluyor*³⁵⁵

Şairler kimi zaman şiirleriyle karalama kampanyalarının da odağında olmuştur. İbn Süheyd, şiirlerin “gerçeği” söyleme zorunluluğu olmayışından ve bunun için suçlanamayacağından bahseder:

3. *Beni en çok üzen şey sözlerimin mizaha sahip olmasıdır, ya da vicdanım rahatken saçma düşüncelerle uğraştığımın düşünülmesine sebep olan zekamdır.*

4. *Saltanat salonunda başkalarıyla aynı suçu işledim, ancak büyük suçun kolyesiyle süslenmiş olan boynum oldu.*

5. *Dünyada eşsiz bir inci gibi dolaşan bu [samimi] tutkunun sağlam bir şekilde yerleştirdiği şiirden başka bir şey yok içimde.*

6. *Bazen fikirlerin güzelliğini arayarak bazen de güzelliğe kendimi katarak hissettiklerimi ifade ederim.*

7. *Uzun zamandır boş bir adam olarak ün yapmışsam, bunun nedeni yalnızca kafiyeli sözcüklerle mutlu olan bir zavallı olmamdır.*

8. *Aşıklar arasında, [büyülü] gözleri ve [reddeden] yanakları tarafından ruhu uçuruma sürüklenen ilk mantıklı adam ben miydim?*

---

³⁵⁵ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 67.

9. *Uzun zamandır uçarı bir adam olarak ün yapmışsam, bunun nedeni [o gözler ve o yanaklar] o kadar harika şeylerdi ki, en katı kalp, teslimiyetle onları seyredemezdi.*³⁵⁶

E. Sanat ve Mimari

1. Mimari

“İnşa” yani eşyaya, maddi olana şekil verme becerisi insanın sahip olduğu önemli özelliklerden biridir. Bu beceri hayatta hemen hemen her alan için söz konusu olmuş, imar dediğimiz süreç ve ortaya çıkan ürünler, mimari eserler, bu insanın düzeyini ortaya koymuştur. Mimari, insanın kendisini nasıl gördüğünün yanı sıra dünyayı yorumlayışının da bir temsilidir. Bu nedenledir ki mimari eserler, bir medeniyetin bulunduğu düzey, önem ve öncelik verdiği değerler hakkında çok şey söylemektedir. Şairler de bu değerlerin farkında olmuş, mimari eserlerin görkemine ve önemine dizelerinde yer vermişlerdir.

Halife Abdurrahman en-Nasîr (III. Abdurrahman, H.300-350/912-961), mimari eserlerin bir gurur ve gösteriş kaynağı olduğunu, kültür ve medeniyetin bu yapılar sayesinde gelecek nesillere aktarıldığını ifade eder:

1. *Krallar, en yüce düşüncelerinin hatırasını gelecek nesillere aktarmak istediklerinde, bunu güzel yapıların dili aracılığıyla yaparlar.*
2. *Bir binanın büyüklüğü inşaatçısının da rütbesinin görkemini gösterir.*³⁵⁷

---

³⁵⁶ el-Feth b. Hâkân, *Maṭmaḥu 'l-enfüs ve mesraḥu 't-te'ennüs fî müleḥi ehli 'l-Endelüs*, ed. Dr. Mohammed Shawabkeh (Dâru'l 'Ammâr, 1983), 20.

³⁵⁷ Makkarî, Ahmed b. Muhammed, *Nefḥu 't-tîb*, c. I, 521.

İbn ‘Atiyye (ö. 541/1147), Kurtuba şehrinden bahsederken şehre ait olan önemli mimari eserlerden bahsetmeden geçmez. Şehir adeta yapıları ile anılmaktadır:

1. *Kurtuba diğer büyük şehirleri dört özelliği ile geride bırakır: Guadalquivir üzerindeki köprüsü ve Ulucami’si*
2. *İşte bunlar ilk ikisi; üçüncüsü Zehrâ Sarayı iken en önemli dördüncüsü ilimdir.³⁵⁸*

İbn Hamdîs, es-Süreyya Sarayı’nı tasvir ederken bekleme salonunun büyüklüğünün görkemini ve azametini Emir’in nitelikleri ile eş değer tutmaktadır. Yapıların devletin ve hükümdarının büyüklüğünü ve saygınlığının sembolü olduğunu anlatan en güzel şiirlerden bir tanesi belki de budur:

1. *Burası, Allah'ın gücün hiçbir zaman yok olmayacağına ve sürekli yenileneceğine karar verdiği muhteşem bir yurttur!*
2. *Mukaddes bu yer, öyle ki Allah'ın muhatabı Hz. Musa, oraya adım atmış olsaydı çarıklarını çıkarırdı,*
3. *Bekleyenlerin valizlerini bıraktığı, emirin sarayından başka bir yer değildir.*
4. *Kapıları açıldığında, önünden geçenlere akılda kalıcı bir tonla şöyle dediği sanılır: Hoş geldiniz!*
5. *Ustalar emirin niteliklerini ona güzel bir şekilde aktardılar*
6. *Doğrusu, genişliğini göğsünden aldılar; rengini teninden, ışıltısını şöhretinden, temellerini güveninden ve cömertliğinden.*
7. *Salonunun yüksekliğini emirin hükümdarlar arasında sahip olduğu konumdan aldılar, ki tüm bunlar sayesinde Arcturus takım yıldızının dahi üstüne çıkmıştır*

---

³⁵⁸ Makkarî, Ahmed b. Muhammed, *Nefhu ’t-tîb*, c. I, 153.

8. *Görkemiyle bana Tâk-ı Kisrâ'yı unutturdu, çünkü eşsiz ihtişamıyla eşi benzeri olmayan bir yapıdır.*
9. *Görünen o ki, Davud'un oğlu Süleyman ihmalden korkarak cinlerin inşaat esnasında dinlenmelerine az da olsa izin vermedi*
10. *Ressamların ellerinin figürlere çeşitli biçimler vermek için kullandığı palet ise güneşti*
11. *Bu figürler, hareketsizce dursalar da hareket ediyorlarmış gibi görünürler, gözlerimiz yanılrsa da ne ayaklar ne de eller değiştirmez yer*
12. *O muhteşem çizimlerin alevli renkleriyle kör olduğumuzda, göz damlası olarak Emir'in yüzünün tatlı ışıltısını kullanırız.³⁵⁹*

İbn Zeydûn da es-Süreyya salonunun ihtişamını dizeleriyle bize aktarır:

4. *es-Süreyya'ya gelince, yüksek konumu, sağladığı faydalı bilgiler, yüksekliği ve güzelliği ile her şeyiyle Ülker'i andıran bir salondur.*
5. *Ziyaretinizi iki günde birden fazla kabul etmeyişi ona karşı öyle bir arzu uyandırır ki, sanki mümkünse seninle hayallerde buluşmak istermiş gibi*
6. *Sessiz bir neşe için her gün onun cazibesini ve ruhunuzun mutluluğunu hissetmek için ziyaretinizi uzatın!*
7. *el-Mübarek sarayını güzel bir kadının yanağı olarak hayal edin, merkezinde es-Süreyya'nın bir ay gibi yükseldiği*
8. *Orada, en mükemmel aroması ve en saf altın rengiyle, şarapla dolu bir kadehi dolaştırın.*
9. *Bu sarayda, göze hoş gelen ve mümkün olsaydı böyle bir güzellikle gurur duyacak muhteşem odaları olan bir bina var.*

---

³⁵⁹ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 144.

10. Bir çiçek tarhında olduğu gibi neşe içinde uzanabilir ve ormanın serin gölgesinde olduğu gibi kendinizi zevklere sarabilirsiniz!³⁶⁰

İbn Zeydûn'un Kurtuba'nın çevresindeki çeşitli yerlerin isimlerini dizelerinde sıralar:

2. Eğer el-'Ukub'un doğu kısmı bana tutkulu bir ilham verdiyse, [şimdi bile] o tepenin yamacına en saf aşkı adamaktan vazgeçmiyorum.
3. el-Rusafe'nin kuzey yakası bana her zaman bir anı yeniden yaşamının ve ardından gelen acı veren hüznün ihamını verir
4. el-Fârisi'nin sarayı kalbimde öyle bir sevgi uyandırıyor ki, acı bırakmıyor beni yakmayı.
5. Nasîh Mahbas'ında geçirdiğim vakit azımsanmayacak kadar az;
9. Ve arkadaşlarımla içkimi takas ettiğim veya yüzdüğüm Mâlik'teki bu keyifli akşamlar.
10. Durgun su karşısında, yüzeydeki yeşilimsi cam bizi baştan çıkardı, o kadar pürüzsüzdü ki, bunun cam döşeli bir veranda olduğunu düşündük [Süleyman'ın Seba kraliçesini kabul ettiği]³⁶¹

İbn Zeydûn bir başka şiirinde diğer önemli sarayları zikreder:

Unutabilir miyim 'Ukâb'da, Rusâfe etrafında geçen güzel zamanı?

Unutabilir miyim Ca'feriyye karşısındaki mekanı? Gönül nasıl da hoşnuttu bahçelerinde derelerinde!

---

³⁶⁰ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 144.

³⁶¹ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 135-136.

*Ne güzeldir Zehrâ! Gözleri kamaştırır güzelliği. İnce ruhlu, gerçek incidir o.*³⁶²

İbn Şüheyd, bir yapının yaptıranın azametini ifade edişini dizelerinde işleyen bir başka şairdir. ez-Zehrâ Sarayı'nın diğer tüm binalardan üstün oluşu, hükümdarın ve devletin diğer tüm devletlere olan üstünlüğüne dalalettir:

Sarayın güzelliği, onu anlatanın gücünün ötesine geçmiştir, şu andan itibaren konuşmak ve susmak, özlük ve sohbet birdir.

*Aksine onun dünyadaki tüm binalar üzerindeki üstünlüğü, inşa kudretinin diğerlerine üstünlüğüne benzer.*³⁶³

el-Mu'temid (H.461-484/1069-1091) Abbadî emiri iken, bir teftiş görevi için Şilb'e (Silves) giden veziri İbn Ammâr'ı ateşli gençliğini yeniden yaşadığı şu mesajı göndermesi için görevlendirmiştir

- 1. Ey Ebû Bekir, Şilb'te bildiğin sevgili yerleri selamla ve onlara anılarımı muhafaza etmişler mi diye sor.*
- 2. Saraya hâlâ en büyük tutkuyu hisseden genç bir beyefendiden el-Sarayib Sarayı'na özel selamlarını iletin.*
- 3. Beyaz güzelliklerin ve aslanların mabediği orası. Ne güzeldi mağarası, ne güzeldi ini!*
- 6. Bileziği dolunayın eğriliğini hatırlatan bir kadınla nehirin barajında (sürekli) oynatarak kaç gece geçirdim.*³⁶⁴

---

³⁶² İbn Zeydûn, *Dîvân*, 483-484; Akçay, Halil, *Endülüslü Edip ve Şair İbn Zeydûn ve Divanı*, 92.

³⁶³ Aydın, Mustafa, *Andalusian Poet and Writer Ibn Suheyd*, 49.

³⁶⁴ el-Feth b. Hâkân, *Ķalâ'idü'l-ikyân*, 5-6.

Mu'temid hatıralarını nazmettiği bir başka şiirinde önemli yapılardan bahseder:

1. *el-Mübarek sarayı, İbn Abbâd'ın ayak izlerine ağlar, içinde yaşayan ceylanların ve aslanların ayak izlerine ağladığı gibi.*
2. *es-Süreyya'sı ağlıyor ve yıldızları (kuleleri) artık Süreyya yıldızının neden olduğu yağmurların altında ne sabah ne akşam kalmıyor*
3. *el-Vahid ağlar, tıpkı el-Zahî ve kubbesi gibi; nehir ve tacı (eş-Şeref, Aljarafe), her şey derin bir tevazu gösteriyor!*
4. *Önümden bir bahçe arkamda ise bir göletle hala eskisi gibi bir gece geçirip geçiremeyeceğimi bilmek istiyorum*
7. *Zeytin ağaçlarının yetiştiği, sahiplerine asaleti sunan, güvercinlerin öttüğü, kuşların civıladığı bir toprakta,*
8. *Orada bulunan el-Zâhir'de, yağmurun cömertçe suladığı yüksek kulelerin kulesi, es-Süreyya bizi çağırıyor ve biz de onu.³⁶⁵*

2. Heykel

Araplar İslam öncesi kültürleri sebebi ile heykellere yabancı bir millet değildir ancak bu heykeller sanat yerine inanç ve ibadet amaçlı yapıldığı için İslam'ın bu heykelleri yasaklaması ile zamanla önce heykele sonra onun kültürüne yabancılaşıp uzak düşmüşlerdir. Ancak Endülüs'te inanç ve ibadet amacı taşımayan daha çok sanat ve temsil kültürü ürünü olan heykel inşasına tanık olan Araplar, Roma döneminden kalan heykelleri muhafaza ettikleri gibi kendilerine has heykeller de oluşturmuşlardır. Dolayısıyla Endülüslü şairler de heykelleri kendi cahiliye dönemlerini hatırlatan “put” olarak tasvir etmekten çok; heykelin taşıdığı anlam ve mesajı yorumlamayı tercih etmişlerdir.

---

³⁶⁵ el-Feth b. Hâkân, *Ḳalâ'idü'l-ikyân*, 24-25.

Endülüs'te Murbâtar/Murbîtar (Murviedro) Kalesi'nin (günümüzde Sagunto) kapısının üzerinde Al-Mardá adını taşıyan bir heykel bulunmaktadır. İbnü'l-Berrak (Ebü'l-Kâsım) bu heykelin kadim bir heykel oluşundan bahseder:

1. *Murbâtar'ın kapısında belagatli öğütler veren bir adam gördüm; cansızdı, ama sessizliği ayıktı*
2. *Bu ülkeyi kendi ellerimle fethettim dedi; Kaybolanlar, bir ders dinler misiniz?*
3. *Asırlar geçtiğinde ayakta kalmamı sağlayan ve akıllı olmaya tembih edilseler de bu yanlıgı insanlar tarafından sevilmiş olan duruş şudur.*
4. *Kaç kişiyle ısrar ettim de, uyardığım musibetlerden yüz çevirenler veya öğütlerimi dinleyenler nerede?*³⁶⁶

İbn Şüheys'in Kâdiz (Cadiz) heykeli üzerine şu dizeleri söyler:

1. *Güzel bir kadın olmasa da tereddütlü bir kıça ve dengeli adımlara sahip olan küçük bir gemi,*
2. *Kâdiz denizine hakim olan idolün üzerinde yükselen, yankılanan silueti görene kadar ilerler.*
3. *Ayaklarına indiğimizde arkadaşımız bize şöyle söyler: "Bunlar Yunan (Rum) mı, yoksa Pers (Fars) harikaları mı?"*
4. *En alçak sorunuzu sorun, cevaplayalım ve gemi enkazlarına neden olan rüzgarlarla denizlerden kurtuluşunuz için limana bakalım.*³⁶⁷

Endülüslüleri bronz ya da sıradan taşlardan yapılmış heykellerin aksine daha çok mermer ve daha zengin gösteren malzemeler ile heykeller yapmışlardır. Itálica (Táliqa) harabelerinde, İsbîliye'ye taşınan ve Hammâmü's-Settâre adlı hamama yerleştirilen bir

---

³⁶⁶ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 334.

³⁶⁷ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 333.

heykel, mermerden oyulmuş, rahminde çocuğu olan bir kadını temsil etmektedir. Kadının ayaklarının dibinde ise çocuğa ulaşmaya çalışan bir yılan durmaktadır. “Bu kadın o kadar güzeldi ki,” diyor tarihçiler, “birden fazla İşbîliyeli ona aklını yitirecek kadar aşık olmuştur”. Şair Ebû Temmâm Gâlib b. Rebâh el-Hayyâm bu gerçekçi ve ihtişamlı heykeli şu üç dizede anlatır:

1. *Pembe ve beyaz teni son derece güzel olan, boyunlu, beyhude bir mermer heykelidir.*
2. *Kocasını tanımadığı veya doğum sancısı çekmediği halde çocuğu var.*
3. *Taştan yapıldığını biliyoruz ama durgun bakışlarıyla bizi aşktan çıldırıyor.³⁶⁸*

Şâtibe’de (Játiva) korunan başka bir heykel, Ebû 'Âmir el-Baryanî'nin şiirine konu olurken şair, heykellerin nesillere aktarılan öğütçüler olduğunu ifade eder:

1. *Romalıların (Rum) şaşırtıcı kalıntılarında biridir; sertliği bize ilminin hikmetini gösterir.*
2. *Onunla anlatmak istedikleri düşünce neydi bilmem ama şüphesi ümmetlerin ondan sonra uzun bir süre birbirini izlemesi gerektiği ve bize dua etmeyi öğretmek içindi*
3. *Görünen o ki, O (heykel) bize Ad ve İrem'i anlatabilecek kadar ömrü uzun olan bir öğütçü.*
4. *Bizimle konuşan şu taşta bir bakın: O, üstün bir öğreticidir ve anlayan için Kuss'tan daha öğüt vericidir.³⁶⁹*

İbn Zeydûn, hamamda bulunan mermer bir heykeli şöyle tarif eder:

---

³⁶⁸ el-Batanüni, *Rihlât el-Endelüs* (Kahire, 1927), 71.

³⁶⁹ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 334-335.

9. Merkezinde (hamamın), görünüşü sizi baştan çıkaran ve her detayı sizi büyüleyen bir heykel görülür.
10. Teni bembeyaz, yanağı cilalı oval, yüzü zarif ve bakışları alçakgönüllüdür.
11. Beli, bereketli bir toprağın bol sulayıp beslediği misk söğüt dalı gibi incecik.
12. Gülümsemesi, eğer samimi bir şekilde gülerse, dişlerinin güzel düzenini, dolu tanesi kadar beyaz gösterecektir
13. Döndüğünde burnu, sınırsız bir lütuf içinde size aşk fikrini düşündüren biripucu bırakır.³⁷⁰

3. Havuz ve Çeşmeler

Havuz ve çeşmeler, bir medeniyetin su kültürünün en estetik halidir demek mümkündür. Abd'ul Celil b. Vehbûn, Mu'temid'in (H.461-484/1069-1091) sarayının havuzunu süsleyen fil çeşmesini şöyle anlatır:

1. Su, asla yorgunluk göstermeyen olağanüstü bir filden bir kılıcın bıçağı gibi akar.
2. [Çenelerinden geçerken] katılaştın, ancak kilo vermekten pek korkmadığı görülen yumuşak gümüş bir tempo ile.³⁷¹

Geceleri bu filin yanlarına mumlar yakılır ve şairler gördüklerini anlatmaları için davet edilirdi. Ebû Bekr b. el-Milh (ö. 484/1091-1092), şu doğaçlamasıyla Mu'temid'i büyülemiştir:

1. Meşalelerin alevleri, su çarkının akıttığı suyla bağdaştırılır

---

³⁷⁰ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 336.

³⁷¹ Alî b. Zâfir, *Bedâ'i'u'l-Bedâ'ih*, 212.

2. *Gözlerime, iki yıldızı bileştirmeye çalışan Samanyolu çizgisi gibi görünürler*³⁷²

El-A'mâ et-Tutûylî, mermerden yapılmış aslan figürlü bir çeşme üzerine şu dizeleri nazmeder:

1. *O bir aslandır, ancak tam olarak ne olduğunu söylemek istersem: o bir kayadır*
2. *Samanyolunu dudaklarından döken gökyüzünün Aslanı (burcu) olduğunu söyleyebiliriz*³⁷³

Ebu'l-Velîd el-Kaştâlî, bir çeşmenin göletten beslenişini şöyle aktarır:

1. *Yemyeşil ormanın üzerinde yüzeyi kılıç gibi parıldayan, sakin bir gölet var.*
2. *Mavi bir çarşaf gibi aşağı döküldüğünde, suyunu dönüştürmek için havuza yuvarlanır.*
3. *Musluğunun ucundaki delik, onu parlak ve keskin bir kılıç gibi gün yüzüne çıkarır ve sonra onu bir bilezik misali bükür.*³⁷⁴

10. yüzyılın sonlarında veya 11. yüzyılın başlarında yaşamış olduğu tahmin edilen gramerci Mahbûb, bir su çarkını şu şekilde tanımlar:

1. *İnleme kabiliyetine sahip [bu makine], kenarlarından dökülen saf suyun yosunlarını azaltmayan göz kapaklarına sahiptir.*
2. *Bu göz kapaklarından akan yaşlar sayesinde çiçeklerle bezeli bir bahçe ortaya çıkar,*
3. *Koyu kırmızı, parlak sarı, tamamen beyaz ve grimsi renkleri olan.*

---

³⁷² Alî b. Zâfir, *Bedâ'î u'l-Bedâ'ih*, 212.

³⁷³ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 337.

³⁷⁴ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 209.

4. *Sırtındaki kovalar, alnını çevreleyen bir taç üzerine yerleştirilmiş süs incileri gibi görünür.*³⁷⁵

4. Müzik ve Müzik Aletleri

Eğlenceden öte toplumlarda bağlar kurmanın, bilgiyi aktarmanın ve korumanın ve insanların duygusal gelişiminin bir aracı olan müzik, ruhun olduğu gibi medeniyetin de gıdasıdır.

Ebû ‘Âmîr İbn Mesleme müziğin hayatı güzelleştiren yegâne şey olduğunu söylerken, ud ve flüt gibi müzik aletlerine dizelerinde yer verir:

1. *Ey hancı! Sabah kadehimi doldurmak için kalk ve ud ile doğaçlama bir şeyler çal!*
2. *Hayat sadece müzik, ney ve kadeh sayesinde güzeldir.*³⁷⁶

Müzik, şarap gibi tüm partilerle, tüm eğlencelerle ilişkilidir. Endülüs’te genç kadınların eğitimi de müziğin ud, rebap ve diğer enstrümanlarla birlikte pratik alıştırmalarla öğrenimini de içermekteydi. Bu genç kadınlar aileler arasında düzenlenen eğlence meclislerinde de bu enstrümanları çalıp şarkılar söylemişlerdir: Mu’temid dizelerinde şöyle söyler:

1. *Eğer haremimin genç kadınları, kanun eşliğinde ezgilerini söylerseler, evimin asil şövalyeleri, düşmanların miğferlerinden kılıçları ile söyledikleri kaba şarkılardan vazgeçmezler*³⁷⁷

İbn Razîn (ö.692-693/1293), dizelerinde flüte (mizmar) yer vermektedir:

---

³⁷⁵ Alî b. Zâfir, *Bedâ’i’u’l-Bedâ’ih*, 203.

³⁷⁶ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 368.

³⁷⁷ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 383.

1. *Sen konuşurken insanlar susar ve ne şarkı söylendiğini ne de flütün çalındığını duymakla teselli bulurlar.*³⁷⁸

Anonim bir şair, oğlunun toplum içinde tef çaldığını öğrenen bir babanın öfkesi ile şu dizeleri nazmeder:

1. *Zina günahını işlemen ve sarhoş edici soğuk şarap içmen sana yetmez*
2. *Böylece halk içinde tef çalarak kötü bir üne sahip olursunuz: bana gel!*³⁷⁹

Mu'temid, gençliğinin Şilb'teki keyifli anlarını hatırlatarak “ud” çalan genç kadınlardan bahseder:

5. *Beyaz kılıçların ve kahverengi mızrak uçlarının yaptığını, genç beyaz ve esmer kızlar ruhuma kaç kez yaptı!*
7. *İçlerinden biri geceyi bana bakışından, bazen de kadehinden ya da ağzından sarhoş edici şarap ikram ederek geçirdi.*
8. *Udunun telleri, müzikleriyle beni mutlu etti; boyun kaslarındaki kısa kılıçların savaştı melodisini dinliyor gibiydim*³⁸⁰

Ebû Muhammed Abdullah dizelerinde ud'a yer veren bir başka şairdir:

1. *Elimizde soğuk şarap kadehi yükselirken birlikte kaç gece geçirdik,*
2. *Ud titreşti ve kehribar buharları parşömenleriyle bizi sardı*³⁸¹

---

³⁷⁸ el-Feth b. Hâkân, *Ḳalâ'idü'l-ıkyân*, 53.

³⁷⁹ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 383.

³⁸⁰ el-Feth b. Hâkân, *Ḳalâ'idü'l-ıkyân*, 26.

³⁸¹ Pérès, *Esplendor de Al-Andalus*, 368.

SONUÇ

Arap dünyası coğrafi ve kültürel açıdan özü itibariyle Doğu'ya aittir. Dolayısıyla Araplar İspanya'yı fethettiklerinde bambaşka bir coğrafyaya ve kültüre tanık olmuşlardır. Özellikle çöle, bozkıra, seyrek ağaçlara alışkın bir dünyadan sürekli yağın yağmurlara, kuvvetli akan nehirlere, bereketli ovalara, her bitkinin yetiştiği dağlara tanık olmak Araplarda “yeryüzünde cenneti keşfetmek” etkisi göstermiştir. Şairler ise bu keşif esnasındaki tecrübelerini gerek bilinçli olarak gerekse his oyunları ile saklayarak cennet yaşamı bizlere dizelerinde aktarmışlardır. Ancak ne hayat ne de tarih cennet gibi ebedi değildir; savaşlar, göçler, isyanlar, salgınlar, entrikalar ve bitmek bilmeyen iktidar mücadelelerinin bu cennet toprakları şairlerin gözünde cehenneme çevirdiği dönemler de olmuştur. Nitekim Endülüs şairlerinin bir kısmı bir kaptanın günlüğü misali bize yaşanan acıları, isyanların yıktığı yaşam hikayelerini, iktidar değişikliklerinde yaşanan olayları ve fetih hareketlerindeki kahramanlık hikayelerini anlatırken bir kısmı tüm bu olumsuzluklara rağmen görkemli bir medeniyetin kuruluşunun yapı taşlarını sunmaktadır.

Şiir, resmi anlatımdan bağımsız sivil karakterlidir ve genelde şairin üstü kapalı olarak sunduğu ancak tarihe not düşmekten kaçamadığı dizeler de bu sebeple tarih araştırmacıları için önemli bir kaynaktır. Kuşkusuz Endülüs için yazılan her şiir tarihi bilgi açısından çeşitli ve zengin değildir ancak bazı dönemlerin etkin şairlerinin bize kadar ulaşan şiirleri yap-boz parçaları gibi diğer bilgi kaynakları ile buluşturularak ele alındığında, şiirler tarihi anlatan en güzel tablolar haline gelmektedirler. Tezimiz de deyim yerindeyse bu tabloyu sunmak noktasında sadece “bir parmak bal çalmak” eşiğindedir ve şiirin tarihi bir kaynak olarak zenginliğine ilişkin sadece bir tadımlık örneklemelemlerle sınırlıdır. Şairler ve şiirleri olmasaydı ya da Endülüs şiirleşmeseydi belki

de içimizde Endülüs' yaşatmak mümkün olmazdı. Eğer bugün Endülüs sadece bir “mezar taşı” soğukluğunda kalmamışsa ve bugün her yönü ile tarihini soluyabiliyorsak, bunu Endülüs' şiirleriyle yaşatan şairlere borçluyuz.

KAYNAKÇA

- Abdülmelik b. Habîb. *Kitabû't-tarih*. Beyrut, Lübnan: El-Mektebetü'l-Asriyye, 2008.
- Akçay, Halil. *Endülüslü Edip ve Şair İbn Zeydûn ve Divanı*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Akçay, Halil. “Endülüs’lü İbn Zeydûn’un Şiirlerinde Dönemin Sosyal Hayatı”, 12.
- Akçay, Halil. “Fuat Sezgin’in Endülüs Arap Şiiriyle İlgili Mülâhazaları”. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9 (2019).
- Akçay, Halil. “İbn Zeydûn’un Şiirlerinde İnsani Erdemler” 27 (2016), 209-219.
- Alî b. Zâfir. *Bedâ’i ‘u’l-Bedâ’ih*. ed. Muhammed el-Adevî. Bulak, 1278.
- Angress, Werner T. “The Interplay of History and Literature: An Essay”. *Monatshefte* 71/4 (1979), 410-416.
- Apak, Adem. “Kuzey Afrika’da İlk İslâm Fetihleri”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2008), 159-173.
- Arslân, el-Emîr Şekîb. *el-Hulelu’s-Sundusiyye fi’l-Ahbâri ve’l-Âsâri’l-Endelusiyye*. Beyrut: Mektebeti’l-Hayât, 1936.
- Arslân, el-Emîr Şekîb. *el-Hulelü’s-Endülüsiyye fi’l-aḥbâr ve’l-âsâri’l-Endülüsiyye*. Dâru’l Kütübi’l-‘İlmiyye, 1997.
- Aydın, Mustafa. *Andalusian Poet and Writer Ibn Suheyd*. İstanbul: Der Yayınları, 2009.
- Aydın Taneri. “Hâcib”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. XIV/508-511. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Berrio, Julio Ruiz. "El Metodo Historico en La Investigación Historica de la Educacion".
Revista Española de Pedagogía 34/134 (1976), 449-475.

Brockelmann, Carl. *History of the Islamic Peoples*. çev. Joel Carmichael-Moshe
Parlmann. New York: Public Interest, 1947.

Cançelik, Ali. *Tarih Kaynağı Olarak 16. Yüzyıl Divan Şiiri*. İstanbul: İstanbul
Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014.

Ceran, İsmail. "Puvatya Savaşı (732)", 31.

Chapman, Ch. Ed., Rafael Altamira. *A History of Spain: Founded On the Historia de
España y de La Civilización Española of Rafael Altamira*. New York, Macmillan Co.,
1918.

Çınar, Mustafa. *Endülüs'te Mulûku't-tavâ'if Dönemi Edebî Çevresi*. Erzurum: Atatürk
Üniversitesi S.B.E, Doktora Tezi, 2002.

Çiftçi, Faruk. "Urcûzeler ve İbn 'Abdirabbih'in Tarihî Urcûzesi: Bir İslâm Tarih Yazım
Türü Örneği". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2010), 1-53.

Dodds, Jerrilynn Denise (ed.). *Al-Andalus: The Art of Islamic Spain*. New York:
Metropolitan Museum of Art, 1992.

Dozy, Reinhart Pieter Anne. *Supplément aux dictionnaires arabes*. Paris, 1927.

Dozy, Reinhart Pieter Anne - Stokes, Francis Griffin. *Spanish Islam: A History of the
Moslems in Spain*. Londra: Chatto & Windus, 1913.

Ebû İshak el-İlbîrî. *Dîvân*. ed. M. Rıdvân ed-Dâye. Dîmeşk: Dâru'l-Fıkr, 1991.

Ebû Libda, Rania Ahmed İbrahim. *Şi'ru'l-Hurûb ve'lfiten fî Asrî Benî Ahmer*. Filistin:
An-Najah Ulusal Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Ebu'l-Abbas el-Ceravî. *Divanu'l-Ceravî*. ed. Ali İbrahim Kürdî. Dımaşk: Dârü Sadeddin, 1994.

el-Batanüni. *Rıhlât el-Endelüs*. Kahire, 1927.

el-Belensî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ğâlib er-Rusâfî. *Dîvânü'r-Rusâfî el-Belensî*. ed. İhsan Abbâs. Beyrût: Dâru's-Şurûk, 1983.

El-Fâhûri, Hannâ. *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*. Lübnan, 1953.

el-Feth b. Hâkân. *Kala'idü'l-'ikyân fî mehâsini'r-rü'esâ ve'l-kuğât ve'l-küttâb ve'l-a'yân*. Bulak, 1283.

el-Feth b. Hâkân. *Maṭmaḥu'l-Enfüs ve Mesraḥu't-Te'ennüs fî Müleḥi Ehli'l-Endelüs*. İstanbul, 1302.

el-Feth b. Hâkân. *Maṭmaḥu'l-enfüs ve mesraḥu't-te'ennüs fî müleḥi ehli'l-Endelüs*. ed. Dr. Mohammed Shawabkeh. Dâru'l 'Ammâr, 1983.

el-Ḥımyerî, Muhammed b. Abdillâh b. 'Abdilmun'im,. *Şıfatı Cezîreti'l-Endelus (Ravḍu'l-Mi'târ fî Ḥaberi'l-Aktâr Kitabından Seçmeler)*. ed. Lévi Provençal. Beyrut: Dâru'l-Cıl, 2. Basım, 1988.

el-Mağribî, İbn Saîd. *el-Muğrib fî ḥule'l-Mağrib*. ed. Şevkî Dayf. II Cilt. Kahire, 1978.

el-Merrâküşî, Abdülvâhid. *The History of the Almohades*. ed. Dozy, Reinhart Pieter Anne. Leyden, E.J. Brill, 1881. <http://archive.org/details/historyofalmohad00abda>

el-Merrâküşî, İbn Abdulmelik el-Ensarî. *ez-Zeyl ve't-Tekmile li Kitâbey el-Mevsûl ve's-Sıla*. ed. İhsan Abbas. Tunus: Dâru'l-Garb el-İslâmî, 2012.

el-Mu'temid b. 'Abbâd. *Dîvân*. ed. Muhammed Abdulmecid, Ahmed Ahmed Bedevi. Kahire, 2000.

Erdoğan, Ayhan. “Türk Kasidesinin Menşei Olarak Muallakalar Özelinde Arap Cahiliye Dönemi Kaside Özellikleri”. *İSTEM* 17 (2011), 209-240.

er-Rakib, Şefik Muhammed Abdurrahman. *Şi'ru'l-Cihâd fi Asri'l-Muvahhidîn*. Amman: Mektebetü'l-Aksâ, 1984.

es-Sercânî, Râğîb. *Kıssat'ül-Endülüsi mine'l-Feth hatta Sukut*. Kahire: İkra, 2011.

eş-Şek'a, Mustafa. *El-Edebü'l-Endelüsi Mevduatuhu ve Fünunuhu*. Beyrut, 1997.

eş-Şenterînî, İbn Bessâm. *ez-Zahîre fi mehâsini ehli'l-Cezîre*. ed. İhsan Abbas. 4 Cilt. Lübnan: Dârus-Sekafe, 1997.

et-Tutaylî, el-A'mâ. *Dîvân*. ed. Muhyiddîn Veyb. Lübnan, 2014.

Hafâcî, Muhammed. *el-Edebu'l-Endelusî et-Tatavvur ve't-Tecdîd*. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1992.

Hasanov, Eldar. “İbn Nağrîle”. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (gözden geçirilmiş 2. basım). EK-1/595. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Heykel, Ahmed. *el-Edebü'l-Endelüsî mine'l-Fethi ilâ Sukûti'l-Hilâfe*. Kahire: Dâru'l-Maârif, 1985.

Hitti, Philip K. *History of The Arabs*. London: Macmillan Education, 1970.

Huart, Clément. *Arab ve İslam Edebiyatı*. çev. Cemal Sezgin. Ankara: Tisa Matbaacılık, 1971.

İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed. *Dîvânu İbn 'Abdirabbih*. ed. Muhammed Altuncî. Beyrut, 1993.

İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed. *el-İkdü'l-ferîd*. Kahire, 1359.

İbn Derrâc. *ed-Dîvân*. ed. Mahmûd Ali Mekkî, 1961.

- İbn Hafâce. *Dîvân*. ed. Seyyid Gâzî. İskenderiye, 1960.
- İbn Hâtîme, Ebû Ca'fer Ahmed b. Alî el-Endelusî. *Dîvânu İbn Hâtîme el-Ensârî*. ed. Muhammed Rıdvân ed-Dâye. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsır, 1994.
- İbn Hazm. *Güvercin Gerdanlığı*. çev. Mahmut Kanık. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- İbn Hazm. *Ṭavku'l-ḥamâme fi'l-ülfeti ve'l-üllâf*. ed. Hasan Kâmil es-Sayrafî. Kahire, 1950.
- İbn İzârî, Ebû Abdullah Muhammed el-Merrakuşî. *el-Beyânu'l-Muğrib fî Aḥbâri'l-Endelüs ve'l-Mağrib*. ed. G.S.Colin, E.Levi Provençal. Beyrut: Dârus-Sekafe, 1983.
- İbn İzârî, Ebû Abdullah Muhammed el-Merrakuşî. *el-Beyânu'l-Muğrib fî İḥtişâri Aḥbâri Mulûki'l-Endelus ve'l Mağrib*. ed. Beşşâr 'Avâd Ma'rûf. Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2013.
- İbn Saîd, Ebu'l-Hasen Ali b. Musa. *Râyâtu'l-Müberrizîn ve Ğâyetu'l-Mümeyyizîn*. ed. Muhammed Rıdvân ed-Daye. Dımaşk: Dârü't-Tılas, 1987.
- İbn Zeydûn. *Dîvân*. ed. Hannâ el-Fâhûrî. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1990.
- İbn Zümrek, el-Endelüsî. *Dîvân*. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1997.
- İbnu'l-Ebbâr. *el-Hilletu's Siyerâ*. ed. Huseyn Mu'nis. Beyrut: Dâru'l Kutubi'l 'İlmiyye, 1971.
- İbnü'l-Hatîb. *Dîvânu İbni'l-Hatîb es-Selmânî*. ed. Muhammed Miftâh. Amman: Dâru's-Sekâfe, 1989.
- İbnü'l-Hatîb, Lisânüddin. *A'mâlü'l-a'lâm fî men bûyi'a ḳable'l-iḥtilâm min mülûki'l-İslâm*. ed. Évariste Lévi-Provençal. Beyrut: Dâr'u-l Makşûf, 1956.

İbnü'l-Hatîb, Lisânüddin. *el-İhâta fî Ahbâri Ğurnâta*. ed. Muhammed Abdullah İnân. 4 Cilt. Kahire: Al-Khangi Bookshop, 1973.

İbnü'l-Kütüyye. *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*. ed. İbrâhîm İbyârî. Beyrut, Lübnan: Darü'l-kitab el-Lübnani, 1989.

İhsân Abbâs. *Târîhu 'l-edebi 'l-Endelüsü 'Aşrû 't-Ṭavâ 'if ve 'l-Murâbiṭîn*. Beyrut, 1978.

Makkarî, Ahmed b. Muhammed. *Ezhâru'r-Riyâḍ fî Ahbâri 'ÿâḍ*. ed. Mustafa es-Sakḳâ vd. Rabad-Kahire, 1934.

Makkarî, Ahmed b. Muhammed. *Nefḥu 't-tîb min guşni'l-endelüsü'r-raḳîb*. ed. İhsan Abbas. VIII Cilt. Beyrut: Dar Sader, 1968.

Makki, Mahmoud, Jayyusi, Salma Khadra. *The Legacy of Muslim Spain*. Leiden, Hollanda: EJ Brill, 1992.

Mawaldi, Zahraa. *Endülüs Döneminde Şehirler Hakkında Yazılan Mersiyeler*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi S.B.E, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Monroe, James T. "The Historical Arjûza of Ibn 'Abd Rabbih" 91 (1971), 67-95.

Özaydın, Abdülkerim. "Âmirîler". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. III/72-73. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Özdemir, Mehmet. "Endülüs". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 11/211-225. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Özdemir, Mehmet. *Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, IV., 2017.

Özdemir, Mehmet. *Endülüs Müslümanları (Siyasi Tarih)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, V., 2019.

Özdemir, Mehmet. “Hakem I”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. XV/173-174. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Özdemir, Mehmet. “Hişâm I”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 18/145-146. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Özdemir, Mehmet. “Muvahhidler”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 31/410-412. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Özdemir, Mehmet. “Zellâka Savaşı”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 44/222-223. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Öztaş, Sezai. “Tarih Derslerinde Bir Öğretim Materyali: Edebî Ürünler”, 27-41.

Pasco, Allan H. “Literature as Historical Archive”. *New Literary History* 35/3 (2004), 373-394.

Pérès, Henri. *Esplendor de Al-Andalus: la poesía andaluza en árabe clásico en el siglo XI: sus aspectos generales, sus principales temas y su valor documental*. Madrid: Hiperión, 1990.

Rusâfî, Ebû Abdîllah Muhammed b. Gâlib. *Divanu'r-Rusâfî*. Beyrut: Dârü'ş Şuruk, 1983.

Sarp, Ebuzer. *Endülüs'te Murabıtlar ve Muvahhidler Dönemi Edebi Çevre*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi S.B.E, Doktora Tezi, 2020.

Sarp, Ebuzer. “Endülüs Şiirinde Medih-Murâbitlar ve Muvahhidler Dönemi” 2/31 (2020), 23.

Schippers A. “Arabic and Hebrew Andalusian War Poems: Reflections on the Poetry of Samuel ha-Nagid”. *10th World congress of Jewish studies: Jerusalem 16-19 August 1989: Division C*. 41-48. Kudüs: World Union of Jewish Studies, 1989.

Stanley G. Payne. "A History of Spain and Portugal". *University of Wisconsin Press I* (1973).

Şevkî Dayf. 'Aşrû'd-düvel ve'l-imârât: el-Endelüs. Kahire: Dâr'u'l-Maarif, 1983.

Şeyban, Lütfi. *Endülüs*. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2019.

Tarabieh, Abdallah. *Nostalgic and Elegy for Cities in the Andalusian Arabic and Hebrew Poetry*. İsrail: Al-Qasemi Academic College of Education, 2015.

Taşığıl, Ahmet. "Sakâlibe". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Toprak, M. Faruk. *Endülüs Şiirinde Mersiye*. Ankara: Ankara Üniversitesi S.B.E, Doktora Tezi, 1990.

Toprak, M. Faruk. "Endülüs Şiirine Genel Bir Bakış". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 32/1-2 (2017).

Tökel, Dursun Ali. "Savaş ve Şiir: Tarihin Tanığı Olarak Şairler". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 58/1 (2018), 141-154.

Tuzcu, Kemal. "Endülüs Muvaşşahları ve Harceler". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 56/1 (2016).

Uzunyaylalı, Muhammet Emin. *Endülüs Arap Şiirinde Vatan Teması*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Üçok, Bahriye. *İslam Tarihi Emeviler - Abbasiler*. Ankara: A.Ü.İ.F.Y, 1968.

Üstün, Mahmut. *Endülüs'te Benî Ahmer (Nasrîler) Döneminde Edebî Çevre*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi S.B.E, Doktora Tezi, 2020.

Winkler, Martina. "Vom Nutzen und Nachteil literarischer Quellen für Historiker".

Ya'kûb Zekî (ed.). *Dîvânu İbn Şüheyd*. Kahire: Dâru'l-Kâtibi'l-'Arabî, ts.

Yıldız, Hakkı Dursun. “Abdurrahman II”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. I/150-152. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Yıldız, Hakkı Dursun. “Abdurrahman III”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. I/152-155. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Yiğit, İsmail. “Murâbitlar”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 31/152-155. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Yiğit, İsmail. “Nasrîler”. 32/420-424. TDV Yayınları, 2006.

Hocaoğulları, Ayetnur Nazlıcan, *Bir Tarih Kaynağı Olarak Endülüs Şiiri*, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mehmet Özdemir, 208 s.

ÖZET

Arap edebi geleneğinde şiir, en erken aşamalardan itibaren en yetkin ve en saygın sanat olarak kabul edilmiş, şairler içinde buldukları çevrenin tarihine ve kültürüne dair pek çok ögeyi mısralarına sindirmişlerdir. Endülüs şiirinde de bu gelenek devam ederek şiir adeta hayatın bir ifadesi olmuştur. Tezimizde de Endülüs özelinde bu ülkedeki şiir müktesebatının Endülüs tarihi ve medeniyeti için ne ölçüde ve hangi alanları içine alacak şekilde kaynak olabileceği meselesi irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Şiir, Endülüs.

Hocaoğulları, Ayetnur Nazlıcan, *Andalusian Poetry as a Historical Source*, Master Thesis, Supervisor: Prof. Dr. Mehmet Ozdemir, 208 p.

ABSTRACT

In the Arabic literary tradition, poetry has been accepted as the most prominent and respected art from the earliest stages, and poets have absorbed many elements of the history and culture of their environment into their verses. In Andalusian poetry, this tradition continued and poetry became the expression of life. In our thesis, the issue of how and in which fields the poetry acquires in Andalusia can be a source for the history and civilization of Andalusia has been examined.

Keywords: History, Poetry, Andalusia.